

**UNESCO DÜNYA MİRASI REJİMİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE REJİM
TEORİSİ VE UNESCO’NUN DÜNYA MİRASI PROGRAMI**

Yüksek Lisans Tezi

Zibeyda Hüseynova

Eskişehir 2020

**UNESCO DÜNYA MİRASI REJİMİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE REJİM
TEORİSİ VE UNESCO'NUN DÜNYA MİRASI PROGRAMI**

Zibeyda HUSEYNOVA

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nejat Doğan

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

.....'nın “.....

.....” başlıklı tezi .../.../20...tarikhinde aşğıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğrenim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca,
Anabilim/Anasanat dalında Yüksek Lisans/ Doktora/ Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)
Üye
Üye

.....
Enstitü Müdürü

ÖZET

UNESCO DÜNYA MİRASI REJİMİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE REJİM TEORİSİ VE UNESCO'NUN DÜNYA MİRASI PROGRAMI Zibeyda HUSEYNOVA

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2020

Danışman: Prof.Dr. Nejat DOĞAN

Uluslararası rejimler, genellikle belirli alanlarında aktörlerin ortak çıkarlarını yansıtan, davranışlarını düzenleyen “ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerine sahip uluslararası kurumlar” olarak tanımlanmaktadır. Rejimler, sağladıkları işlevler sayesinde aktörlerin uluslararası sistemin anarşik yapısında iş birliği yapmasını kolaylaştırır. Yasal sorumluluk çerçeveleri oluşturmak, bilgi asimetrisini azaltmak, aktörlerin birbirlerinin davranışları konusunda duydukları belirsizlik ortamını iyileştirmek ve işlem maliyetlerini düşürmek, rejimlerin sağladıkları temel işlevlerdir. Bu çalışmanın temel tezi şudur ki, UNESCO'nun Dünya Mirası programı uluslararası alanda güçlü ve önemli bir rejim haline gelmiştir. “Dünya Mirası rejimi” UNESCO'nun öncülüğü ile kabul edilen 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ile yasal bir kimliğe de kavuşmuştur. Dünyanın evrensel bir değere sahip kültürel ve doğal miras varlıklarının belirlenmesi, korunması, muhafazası ve gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanması, Dünya Mirası rejiminin temel amacıdır. Bu amaçla, Dünya Mirası rejimi kapsamında uluslararası kolektif iş birliği ve koruma sistemi oluşturulmuştur. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi gereğince oluşturulan “Dünya Mirası Listesi,” dünyanın neresinde olursa olsun evrensel bir değere sahip kültürel uygulamaların ve doğal sitlerin yer alacağı örnek bir liste olarak tasarlanmıştır. Bugün de kendi işlevselliğini koruyan ve varlığını sürdürün Dünya Mirası programı etkin bir uluslararası rejim olarak kabul edilmelidir. Bu tezde Dünya Mirası uygulaması, uluslararası rejim teorileri kapsamında ele alınmıştır. Rejimin etkinliğinin ve yapısının belirlenmesi amacıyla inşa, uyum, denetleme ve izleme mekanizmaları ayrıntılı olarak ele alınmış, iş birliği modelinin yapısı incelenmiştir. UNESCO'nun dünya mirası alanında nasıl bir rejim oluşturduğu açıklanmış, sorun alanına getirdiği kavramsal yenilikler ve değişiklikler belirlenmiştir. Neticede uluslararası alandaki en önemli rejimlerden biri olan Dünya Mirası programına dair rejim teorileri kapsamında önemli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Rejim Teorisi, uluslararası rejimler, UNESCO, Dünya Mirası Programı.

ABSTRACT

THE UNESCO WORLD HERITAGE REGIME: THE REGIME THEORY IN INTERNATIONAL RELATIONS AND THE UNESCO'S WORLD HERITAGE PROGRAM

Zibeyda HUSEYNOVA

Department of International Relations
Anadolu University, Institute of Social Sciences, August 2020

Supervisor: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

International regimes are generally defined as “international institutions with principles, norms, rules and decision-making procedures” that reflect the common interests of actors and regulate their behavior in certain areas. Through the functions they provide, regimes make it easier for actors to collaborate in an anarchic international structure. International regimes fulfill some basic functions, including establishing certain legal responsibility frameworks, reducing the information asymmetry, the uncertainty that actors feel about each other's behavior as well as the transaction costs. This thesis argues that one of the most important examples of international regimes is the World Heritage program established by UNESCO. The 1972 World Cultural and Natural Heritage Protection Convention, which was adopted under the leadership of UNESCO, provided a legal framework for creating and promoting the “World Heritage regime.”

The World Heritage regime aims to protect the heritage around the world whose conservation is important for us all today as well as for future generations. In fact, toward this objective, an international cooperation and protection system has been established under the World Heritage program. The World Heritage List, which was created following the 1972 World Heritage Convention, has been designed as an exemplary list of cultural and natural sites with superior universal value. The thesis analyzes the World Heritage program within the scope of international regime theories and concludes that the UNESCO's World Heritage program may be considered as an effective international regime. The thesis reviews the regime that UNESCO has created in the field of world heritage and discusses the conceptual innovations and changes it has brought to cultural issues. As such, the thesis, drawing upon the historical and conceptual work of UNESCO, argues that the World Heritage program has become one of the most important regimes in the international arena.

Key Words: International Relations, Regime Theory, international regimes, UNESCO, World Heritage Program.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Uluslararası İlişkiler bilim dalındaki rejim teorisi kapsamında UNESCO'nun dünya mirası programı incelenmiştir. Bu çalışmanın temel tezi şudur ki, UNESCO'nun Dünya Mirası programı uluslararası alanda güçlü ve önemli bir rejim haline gelmiştir. “Dünya Mirası rejimi” UNESCO'nun öncülüğü ile kabul edilen 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ile yasal bir kimliğe kavuşmuştur. Dünyanın evrensel bir değere sahip kültürel ve doğal miras varlıklarının belirlenmesi, korunması, muhafazası ve gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanması, Dünya Mirası rejiminin temel amacıdır.

Öncelikle tez çalışmasının bütün aşamalarında bana yardımcı olan tez danışmanım Prof. Dr. Nejat DOĞAN'a teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca hep yanımda olan, bana cesaret veren ve her şeyimi borçlu olduğum annem Muşfiga Allahverdiyeva'ya ve üzerimde emeği bulunan tüm öğretmenlerime teşekkür etmeyi de bir borç bilirim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Elifay

(İmza)

Zibeyda Husaynova

(Öğrencinin Adı Soyadı)

.../.../20...

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with "scientific plagiarism detection program" used by Anadolu University, and that "it does not have any plagiarism" whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

Altay...

(Signature)

Tiğdem Hureyyeva...

(Name and Surname of the Student)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vii
STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. TEORİ: ULUSLARARASI REJİM TEORİLERİ.....	11
1.1 Uluslararası Rejim Kavramının Kuramsallaşması	11
1.2 Uluslararası Rejim Kavramının Tanımlanması	14
1.2.1 Krasner'in uluslararası rejim tanımı	14
1.2.2 Davranışsal yaklaşım	16
1.2.3 Biçimsel yaklaşım	17
1.3 Uluslararası Rejim Çalışmalarından Temel Düşünce Okulları.....	19
1.3.1 Güç-bazlı yaklaşım: anarşik yapı ve uluslararası iş birliği	20
1.3.1.1 Hegemonik İstikrar teorisi.....	24
1.3.2 Çıkar-bazlı rejim teorileri.....	27
1.3.2.1 İşlevsel rejim teorisi: rejimlerin temel işlevleri, rejimlere uyum ve rejimlerin sürdürülmesi	29
1.3.2.2 Rejim oluşturulması ihtimalleri ve uluslararası rejimlerin şekilleri	34
1.3.3 Bilişsel rejim teorileri.....	36
1.3.3.1 Zayıf bilişselcilik.....	37
1.3.3.2 Güçlü Bilişselcilik: meşruiyetin gücü, argümanın gücü, kimliğin gücü	40
1.4 Uluslararası Rejimlerin Önemi	43
2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER EĞİTİM, BİLİM VE KÜLTÜR ÖRGÜTÜ'NÜN (UNESCO) KURULMASI, KÜLTÜREL ALANDAKİ POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE MİRAS KAVRAMI	47

2.1 UNESCO'nun Kurulması.....	47
2.2 UNESCO'nun Kültürel Alandaki Politikalarının Tarihsel Gelişimi.....	49
2.3 Miras Kavramı: Kültürel Miras ve Doğal Miras.....	52
3. UNESCO DÜNYA MİRASI REJİMİ.....	57
3.1 UNESCO'nun Dünya Mirası Çalışmalarını Ele Almasının Nedenleri ve 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'ne Kadarki Süreç.....	57
3.2 Dünya Mirası Rejiminin Oluşturulması ve Rejimin İnşa Mekanizmaları.....	61
3.2.1 Müzakere ve yasalastırma.....	62
3.2.2 Rejimin tasarımı	64
3.3 Dünya Mirası Rejiminin Aktörleri	70
3.4 İdari Kurumlar: Dünya Mirası Komitesi ve Dünya Mirası Merkezi	75
3.5 Danışma Organları: IUCN, İCOMOS, İCCROM.....	79
3.6 Dünya Mirası Listesi, Listeye Alınma Kriterleri ve Listeye Alınma Süreci	82
3.6.1 Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi.....	87
3.7 Rejimin Uyum Mekanizmaları	90
3.7.1 Dünya Mirası Fonu	90
3.7.1.1 Uluslararası yardımın şartları, düzenlenmesi ve şekilleri.....	92
3.8 Denetleme ve İzleme Mekanizmaları: Raporlama Sistemi.....	96
3.8.1 Koruma durumu ve reaktif izleme süreci.....	97
3.8.1.1 Koruma Durumu raporlarının hazırlanma prosedürü ve süreci.....	99
3.8.2 Periyodik Raporlama	100
4. DÜNYA MİRASI LİSTESİNE YAZILMA VE LİSTEDEN ÇIKARILMA SÜREÇLERİNE ÖRNEKLER: GÖBEKLİTEPE VE DRESDEN ELBE VADİSİ	102
4.1 Göbeklitepe'nin Dünya Mirası Listesi'ne Yazılma Süreci.....	102
4.2 Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden Çıkarılması.....	105
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3. 1 UNESCO'nun Dünya Mirası Rejimi ile sorun alanına getirdiği kavramsal yenilikler ve değişimler	69
Tablo 3. 2 Dünya Mirası Listesi'nde 17 adedin üzerinde yazılı sitesi bulunan Taraf Devletler	71
Tablo 3. 3 Dünya Mirası Komitesinde 20 yılın üzerinde görev yapan Taraf Devletler	77
Tablo 3. 4 (Devam) Dünya Mirası Komitesinde 20 yılın üzerinde görev yapan Taraf Devletler ..	78
Tablo 3. 5 Bölgelere göre Dünya Mirası Mülklerinin sayısı (kültürel, doğal, karışık) (http-14) ...	86
Tablo 3. 6 Bölgelere göre Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi (http-14)	89

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CAME	: Müttefiklerin Eğitim Bakanları Konferansı
ICOMOS	: Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
ICCROM	: Kültürel Varlığın Muhafazası ve Restorasyonu Çalışmaları Uluslararası Merkezi
ICOM	: Uluslararası Müzeler Konseyi
IIC	: Uluslararası Entelektüel İşbirliği Komitesi
IUCN	: Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
LDC	: En Az Gelirli Devletler
LIE	: Düşük Gelirli Ekonomisi Olan Devletler
LMIC	: Düşük Orta Gelirli Devletler
MC	: Milletler Cemiyeti
NWHF	: İskandinav Dünya Mirası Vakfı
OWHF	: Dünya Mirası Kentleri Organizasyonu
SIDS	: Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

GİRİŞ

Bu tez çalışması, Uluslararası İlişkiler bilim dalının daha ziyade teoriler konusuyla ilgilidir. Tezin ana konusu ise, UNESCO'nun oluşturmuş olduğu Dünya Mirası rejimidir. Dolayısıyla, tezin teorik altyapısını “rejim teorisi” oluşturmaktadır. Bu kapsamda “rejim” kavramı; güç-bazlı, çıkar-bazlı ve bilişsel rejim teorileri doğrultusunda açıklanmıştır. 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ile somutlaştırılan Dünya Mirası rejimi her üç rejim teorisi kapsamında ele alınmıştır. UNESCO'nun dünya mirasının korunması alanında çalışmalar yapmasının arkasındaki nedenlere ve bu alandaki normatif faaliyetlerine ve saha çalışmalarına da değinilmiştir. Özellikle, UNESCO'nun oluşturduğu Dünya Mirası programının bir uluslararası rejime dönüşmesinin açıklanması ve bu rejimin etkinliğinin belirlenmesi amacıyla ağırlıklı olarak rejimin inşa, uyum, denetleme ve izleme mekanizmaları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte, sorun alanının yapısı ve iş birliği modelinin şekli de incelenmiştir. UNESCO'nun dünya mirasının korunması alanında nasıl bir rejim oluşturduğu; sorun alanındaki kavramlara ve tanımlamalara hangi yenilikleri ve değişimleri getirdiği açıklanmıştır. Dolayısıyla bu tezin konusu, uluslararası ilişkiler alanındaki güç-bazlı, çıkar-bazlı ve bilişsel rejim teorilerine dayanılarak UNESCO'nun Dünya Mirası alanında nasıl bir rejim oluşturduğunun araştırılması ve açıklanmasıdır.

İlk aşamada uluslararası rejim kavramı ve bu kavrama yönelik tanımlamalar, güç-bazlı, çıkar-bazlı ve bilişsel rejim teorilerinin uluslararası iş birliğine ve rejimlere yönelik yaklaşımları ele alınmıştır. “Uluslararası rejim” kavramının tanımlanmasına dair literatürde bir'den fazla yaklaşım olduğu gözlemlenmiştir. Bu tezde rejim kavramının açıklanması için Krasner'in rejim tanımından, davranışsal ve biçimsel yaklaşımlardan faydalanılmıştır. Krasner, rejimleri “aktörlerin beklentilerinin örtüştüğü belirli alanlar etrafındaki açık veya kapalı ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri kümesi (Krasner, 1982, s. 186)” şeklinde tanımlar. Bu tanım rejimlerin üç temel bileşenden oluştuğunu gösterir: İş birliğinin yapıldığı belirli bir sorun alanı, iş birliği yapan aktörler, aktörlerin iş birliği çerçevesinde davranışlarını düzenleyen ilke, norm, kural ve karar alma prosedürleri. İlke, norm, kural ve karar-alma prosedürleri rejimlerin temel analitik bileşeni olarak varsayılmaktadır. İlke, norm, kural ve karar-alma prosedürleri, aktörlerin davranışlarını düzenler ve aktörler arasındaki karşılıklı beklentileri oluşturur.

Uluslararası rejimler aktörler arası iş birliğinin kurumsallaşmış bir örneğidir. Dolayısıyla rejimlerin anlaşılması için iş birliği sorunsalının açıklanması gerekir. Güç-bazlı, çıkar-bazlı ve bilişsel rejim teorilerinin iş birliğine yönelik farklı yaklaşımları vardır. Bu nedenle bahsedilen her üç rejim yaklaşımı, uluslararası rejimlerin uluslararası politikadaki önemini, onların oluşturulması, sürdürülmesi ve ortadan kalkmasını farklı şekilde açıklar.

Güç-bazlı rejim teorileri realizmin temel varsayımlarından yola çıkarak, sistemin anarşik yapısının aktörler arasında iş birliğine gidilmesini engellediğini savunur. Devletlerin üstünde herhangi bir otoritenin olmadığı uluslararası sistemde, devletler kendi varlıklarını sürdürmek için kendi gücüne güvenmek (dayanmak) durumundadır (Krasner, 1982, s. 190). Bu nedenle güç-bazlı rejim teorileri, devletlerin iş birliğinden elde edilecek *göreceli kazançlara* karşı hassas davranacağını ve rakiplerine daha fazla fayda sağlayan iş birliğinden kaçınacağını savunur (Hasenglever vd., 1996).

Güç-bazlı rejim teorileri uluslararası rejimlerin oluşturulmasını, sürdürülmesini ve ortadan kalkmasını sistemdeki hegemon gücün varlığına bağlar. Bu açıdan yaklaşıldığında, güç-bazlı rejim teorileri rejimlerin etkinliğini de sistemdeki hegemon güce bağlar (Keohane, 1984; Snidal, 1985; Haggard ve Simmons, 1987; Hasenglever vd., 1996). Güç-bazlı rejim teorilerine göre anarşik yapıya sahip uluslararası sistemde aktörlerin davranışlarını kişisel çıkarları, çıkarlarını ise güç dağılımındaki konumları belirler. Bu nedenle uluslararası rejimler gibi kurumların aktör davranışları üzerinde bağımsız etkisi olmadığını savunur (Krasner, 1982, s. 191). Dolayısıyla güç-bazlı rejim teorileri uluslararası rejimlerin ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerinin aktör davranışları üzerinde kayda değer etkisi olmadığını varsayar.

Çıkar-bazlı rejim teorileri ise anarşik yapıda bile aktörler arasında iş birliğinin mümkün olacağını savunur. Aktörler bazı durumlarda bireysel çıkarlarına göre davranışta da kendileri için en iyi olan sonuca ulaşamaz. Bu durumlarda iş birliğini tercih etmek aktörler için daha faydalı olabilir (Stein, 1982, s. 303-304). Uluslararası rejimler aktörlerin davranışlarının koordine edilmesini sağlar ve böylece iş birliğini kolaylaştırır. Ayrıca, aktörlerin iş birliği yapmasını engelleyen sorunları azaltır ve kurumsal eksikleri gidererek iş birliğini kolaylaştırır. Rejimler aktörlerin iş birliği yapmasını kolaylaştıran belirli işlevler sunar. Rejimlerin sundukları işlevler sayesinde aktörler birbirlerinin davranışlarını izleyen denetim mekanizmaları elde eder. Ayrıca, rejimlerin sağladıkları işlevler bilgi asimetrisini azaltır ve işlem maliyetlerini düşürür. Bu nedenle rejimler, zamanla aktörlerin iş birliği yapma yolundaki teşvikleri artırır. Rejimlerin oluşturulmasına sebep olan güç dağılımı ve çıkarlar kümesi değişse bile rejimler sürdürülebilir. Çıkar-bazlı rejim teorilerine dahil olan işlevsel rejim teorisi bu gibi durumlarda rejimlerin sürdürülmesini kendilerine atfedilen işlevleri sürdürebilmeleriyle açıklar. Rejimlerin sürdürülmesinin bir diğer nedeni ise, rejimin içerdiği batık maliyetler ve ulusal/bireysel davranışa geri dönmenin maliyetidir (Keohane, 1984). Dolayısıyla çıkar-bazlı rejim teorileri rejimlerin aktör davranışları üzerinde bağımsız etkisi olduğunu varsayar. Rejimleri oluşturan temel nedensel değişkenler değiştiğinde bile rejimlerin sürdürülebileceğini savunur. Rejimler temel nedensel değişkenlerin bir sonucu olmakla birlikte, aktörler arası işbirlikçi koordinasyonları kolaylaştırma işlevi de taşır (Krasner, 1982). Rejimler sağladıkları işlevler sayesinde zamanla iş birliğini kolaylaştırır ve iş birliğini aktörler için tercih edilebilir bir seçenek haline getirir (Keohane, 1984). Bu varsayım, rejimlerin aktör davranışları üzerinde bağımsız etkiye sahip olduğunu destekler.

Ayrıca, çıkar-bazlı rejim teorilerine göre rejimler zamanla aktörlerin çıkar tanımlamalarına etki eder. Aktörler kendi çıkarlarını beklentileri ve değerleri ile tanımlar. Uluslararası kurumlar olarak rejimler zamanla aktörlerin beklentilerini ve değerlerini değiştirebilir ve yönlendirebilir. Herhangi bir üst otoritenin olmadığı uluslararası sistemde rejimler ortak sorunların çözülmesini ve işbirlikçi anlaşmaların yapılmasını kolaylaştırır.

Bilişsel rejim teorileri ise diğer iki teoriyle karşılaştırıldığında, uluslararası kurumlara daha çok önem atfeder. Bilişsel rejim teorileri uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olduğu fikrini kabul etmekle birlikte aktörlerin belirli normlar, ilkeler doğrultusunda hareket ettiğini savunur. Bilişsel rejim teorileri ve özellikle güçlü bilişselciler olarak adlandırılan grup, uluslararası ilişkilerde belirli normları ve kuralları olan bir “toplum”un varlığını kabul eder. Buna göre, uluslararası toplumun normatif yapısı, aktörlerin karşılıklı davranımlarını düzenlemekte ve sınırlandırmaktadır. Her bir aktörün normatif ve düzenli uluslararası toplumun sürdürülmesinde çıkarı vardır. Bilişselci rejim teorilerine göre, uluslararası toplumun norm oluşturan kurumlarından biri de uluslararası rejimlerdir. Rejimler uluslararası politikanın herhangi bir alanında oluşturduğu ilke, norm, kural ve karar alma prosedürleri sayesinde aktörlerin davranışlarını düzenler. Rejimler bir bütün olarak uluslararası politikanın genel normatif yapısı üzerine inşa edilir. Aktörlerin rejim buyruklarına uymasının nedenlerinden biri de bu normatif yapıdır. Düzenli bir uluslararası toplumun yokluğu bütün aktörlerin varlığını tehdit edeceğinden dolayı, aktörler de en zayıf kural ve normları sürdürme isteğinde olacaktır (Hasenglever vd., 1996, s. 210-211). Böylece, bilişselci rejim teorileri rejimlerin aktör davranışları üzerinde daha bağımsız etkisi olduğunu savunur.

Bilişselci rejim teorilerinin rejimlerle ilgili en önemli varsayımlarından biri de rejimlerin aktörlerin çıkar ve kimlik tanımlamalarını değiştirdiğiyle ilgilidir. Bilişselci rejim teorilerine göre, aktörler ilk başta rejimleri güç dağılımı ve örtüşen çıkarlar doğrultusunda inşa etse de rejimler zamanla aktörlerin çıkar ve kimlik tanımlamalarını değiştirebilir ve etkileyebilir. Rejim kapsamında karşılıklı etkileşimde olan aktörler zamanla rejimin ilkeleri, normları ve kurallarının etkisiyle kimliklerini ve çıkarlarını yeniden tanımlayabilir. Rejime ilk katıldıkları zaman aktörler kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etse de, rejimlerin etkisiyle zaman içinde kolektif bir kimlik geliştirebilirler (Wendt'ten aktaran Hasenglever vd., s. 215-217). Dolayısıyla bilişsel rejim teorileri, güç temelli ve çıkar temelli rasyonel rejim teorileri ile kıyaslandığında, uluslararası rejimlerin aktör davranışları üzerinde daha bağımsız etkisi olduğunu savunur.

Fakat rejimlerin inşa süreci kolay değildir. İnşa sürecinde önemli konulardan biri, sorun alanının aktörler tarafından benzer şekilde yorumlanıp yorumlanmadığıdır.

Diğer taraftan, bütün aktörlerin iş birliğini kendileri için en iyi yol olarak kabul etmesi ve sorun alanı ile “oyun yapısının” iş birliği yapılması ve bir rejim oluşturulması için müsait olması gerekmektedir. Sorun alanının benzer şekilde yorumlanması aktörlerin bilişsel dünyasına vurgu yapar. Aktörlerin sorun alanıyla ilgili yeterli ve güvenilir bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte, aktörler herhangi bir sorun alanında bireysel olarak hareket etmenin kendilerini en iyi sonuca götürdüğü varsayımına da sahip olabilir. Rejimlerin oluşturulması için bütün tarafların uluslararası iş birliğinin kendilerini en iyi sonuca götüreceğine dair ortak bir inanca sahip olması gerekir.

Elbette iş birliğinin tek şekli rejim oluşturmak değildir. Aktörler iş birliği yapmak için farklı yollar deneyebilir. Herhangi bir sorun alanında aktörlerin rejim oluşturmayı tercih etmesinin en önemli tetikleyicileri daha önceki rejimler ve kurumsal iş birliği örnekleri ve pratiklerdir. İş birliği yapılması ve rejimlerin oluşturulmasını etkileyen bir diğer etken de sorun alanının niteliği ve oyunun yapısıdır. Güç-bazlı rejim teorilerinin de vurguladığı gibi, *göreceli kazanç* endişesi aktörlerin iş birliği yapmasını engeller. Dolayısıyla göreceli kazanç endişesinin olmadığı, aktörlerin mutlak kazançlara odaklandığı sorun alanlarında iş birliğinin yapılması ve rejimlerin oluşturulması daha olasıdır. Sorun alanındaki oyunun yapısı da rejimlerin yapısını belirlemektedir (Hasenglever vd., 1996 s. 188). Ortak çıkarlar ikileminin olduğu sorun alanlarında genellikle belirsizlik durumunu giderecek veya azaltacak mekanizmalara sahip, meşru ve meşru olmayan davranışları tanımlayan iş birliği rejimleri oluşturulur. İş birliği rejimleri genellikle esnek ve bağlayıcı hukuk belgeleri ile resmileştirilir. Ortak isteksizlik ikileminin olduğu sorun alanlarında ise, koordinasyon rejimleri oluşturulur. Bu tür rejimlerin çoğu zaman resmileştirilmesine gerek kalmaz (Stein, 1982, s. 309-311).

Rejimlerin oluşturulması, esnek ve bağlayıcı hukuk belgeleri ile resmileştirilmesi oluşturulan rejimin mutlaka etkin olacağı anlamına gelmez. Rejimlerin etkinliği bir’den fazla faktöre bağlanmaktadır. Davranışsal yaklaşıma göre aktörlerin rejim buyruklarına uygun davranması söz konusu rejimin etkin olduğunu göstermektedir.

Rejimin ilke, norm, kural ve karar-alma prosedürlerinin geçerli olması ve aktörlerin onları takip edebilmesi rejim mekanizmaları ile sağlanmaktadır. Genellikle rejim mekanizmaları; inşa mekanizmaları, uyum mekanizmaları, denetleme ve izleme mekanizmaları olarak ayrılmaktadır.

Rejim mekanizmaları bir bütün olarak rejimlerin işlevselliğini temin eder. İnşa mekanizmaları sorun alanına yönelik amacı ve bu amaca götüreceği yolun belirlenmesi, rejimin tasarlanması ve yasalaştırılması süreçlerini birleştirir. Uyum mekanizmaları güven artırıcı ve kapasite artırıcı mekanizmaları olmak üzere ikiye ayrılır. Güven artırıcı mekanizmalar, aktörlerin anarşik yapıda iş birliği yapmasını engelleyen belirsizlik sorununu çözmeye yönelir. Güven artırıcı mekanizmalar, Aktörlerin birbirlerinin davranışlarını izlemesine, bütün tarafların faydasını rejim buyruklarına uymalarına bağlamaya, rejim kurallarını herkes için eşit derece geçerli kılmaya hizmet eden mekanizmalardır. Kapasite artırıcı mekanizmalar ise, rejim oluşturulan sorun alanındaki amaca ulaşmak için aktörlere gerekli olan desteği, kurumları, araçları sağlayan mekanizmalardır (Çokışler, 2018).

Rejim mekanizmaları yanında aktörlerin rejim buyruklarına uymasına etki eden diğer faktörler de vardır. Rejimlerin onlara atfedilen işlevleri sağlaması, bireysel davranışa geri dönmenin aktörler için daha maliyetli olması bu faktörlere atfedilebilir. Ayrıca rejimlerin buyruklarının uygulanabilir ve geçerli olması, uluslararası toplumun yapısında var olan genel normlara uygun olmasına da bağlıdır.

Tezin ikinci aşamasında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nün kuruluşu, miras kavramının tarihi gelişimi, kültürel mirasın boyutları ve tanımlanma kriterleri ele alınmıştır.

UNESCO'nun kuruluşunun ele alındığı bölümde, örgütün faaliyetlerine dönemsel bazda değinilmiştir. Tezin ana konusu göz önünde bulundurularak, örgütün sadece kültür alanındaki faaliyetlerine değinilmiştir. Dolayısıyla, bu bölümde örgütün eğitim ve bilim alanındaki faaliyetleri inceleme dışında bırakılmıştır. Bir sonraki bölümde ise, tezin ana konusunu açıklamakta gerekli olduğu düşünülerek, “miras, kültürel miras ve doğal miras” kavramları ele alınmıştır. Kültürel miras, doğal miras ve dünya mirası kavramları birbirinden farklı kavramlar olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte, kültürel mirasın tanımlanmasında en önemli kriterler olan değer, özgünlük ve işlev kriterlerine değinilmiştir.

Bu kriterlerde zamanla ortaya çıkan değişimler ve bu değişimlerin arkasındaki nedenler incelenmiştir. Yine aynı bölümde; kültürel ve doğal mirasın fiziksel, ekonomik, toplumsal, kültürel, yasal ve politik boyutları da incelenmiştir. Bu incelemeler; bahsedilen tanımlamalara, tanımlanma kriterlerine, mirasın boyutlarına ve mülkiyet konusuna UNESCO'nun Dünya Mirası rejimi çerçevesinde nasıl değişimler getirdiğinin araştırıldığı bölümlere temel sağlanması amacıyla yapılmıştır.

Tezin üçüncü aşamasında ise rejim teorileri çerçevesinde UNESCO'nun "Dünya Mirasının Korunması" alanında nasıl bir rejim oluşturmuş olduğu incelenmiştir. UNESCO'nun Dünya Mirası alanında nasıl bir rejim oluşturduğunu anlamak için rejimin genel yapısı, inşa, güven artırıcı ve kapasite artırıcı mekanizmaları ele alınmıştır. Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmaları olan müzakere, tasarım ve yasalaştırma süreci ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Uyum mekanizmaları olan güven artırıcı ve kapasite artırıcı mekanizmalar sözleşmenin genel yapısı ve Dünya Mirası Fon'u üzerinden incelenmiştir. Bununla birlikte sözleşmenin tarafları, tarafların yükümlülükleri, idari kurumlar, danışma organları ayrı ayrı ele alınmıştır. Dünya Mirası Rejiminin taraf devletlerin kimlik tanımlamaları üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu da tartışılmıştır. İnşa mekanizmalarının incelendiği bölümde, UNESCO'nun 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi ile sorun alanına hangi kavramsal yenilikleri ve değişiklikleri getirdiğine değinilmiştir.

Tezin dördüncü, yani sonuncu bölümünde, herhangi bir sitenin Dünya Mirası Listesi'ne alınması ve listeden çıkarılması sürecini örnek olay etrafında açıklamak için Göbeklitepe'nin Liste'ye yazılma süreci ile Dresden Elbe Vadisi'nin Liste'den çıkarılma süreci incelenmiştir.

Sonuç olarak, 1972 yılına kadar UNESCO kültürel mirasın korunması sorun alanında çeşitli normatif ve pratik faaliyetlerde bulunduğu, bununla birlikte Dünya Mirası rejiminin bağlayıcı hukuk belgesi ile somutlaştırılması ve yasalaştırılması 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ile mümkün olduğu görülmektedir. Bu sözleşme ile kültürel ve doğal mülklerin korunması tek bir sözleşmede ve tek bir rejimde ele alınmıştır.

Dünya Mirası Rejimi “iş birliği rejimi” olarak geliştirilse de, sorun alanının temelinde sadece ortak çıkarlar değil, ortak isteksizlik ikileminin de bazı motiflerini görmek mümkündür. Rejime taraf olan devletler kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın korunması için iş birliği yapmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, diğer devletlerin topraklarında bulunan kültürel ve doğal mülklerin tahrip olmasını istememektedirler. Rejimin sorun alanının bu tür bir yapıya sahip olmasının nedeni, hangi devletin topraklarında olursa olsun kültürel ve doğal mülklerin bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu, Dünya Mirası rejiminin temel ilkesidir. Rejimin bütün diğer mekanizmaları, bir bütün olarak tasarımı da bu ilke üzerinde kurulmuştur.

Tezin yazılma nedeni, öncelikle, UNESCO’nun oluşturduğu Dünya Mirası rejiminin bir bütün olarak incelenmesi ve rejim mekanizmalarının aydınlatılması ihtiyacından doğmuştur. Diğer bir neden ise, Dünya Mirası rejiminin Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında ve rejim teorileri temelinde ele alınıp incelenmesi ihtiyacıdır. Dünya Mirası programının rejim teorileri çerçevesinde ve uluslararası rejim mekanizmaları üzerinden ayrıntılı bir şekilde incelenmesi tezin önemini ortaya koymaktadır.

Tez çalışmasının temel amacı; UNESCO tarafından oluşturulan Dünya Mirası rejimi ile ilgili ayrıntılı bilgilerin Uluslararası İlişkiler literatürüne kazandırılması ve güç-bazlı, çıkar-bazlı ve bilişsel rejim teorilerinin uygulamalı olarak açıklanmasıdır.

Bu nedenle, tezin araştırma soruları şu şekildedir:

- UNESCO’nun dünya mirasının korunması alanında rejim oluşturmasının altında yatan temel nedenler nelerdir?
- UNESCO Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmalarını nasıl oluşturmuştur ve sorun alanına hangi kavramsal yenilikler ve değişiklikleri getirmiştir?
- UNESCO Dünya Mirası rejiminin etkinliğinin sağlanması için hangi uyum ve denetleme mekanizmalarını geliştirmiştir?
- Siteler Dünya Mirası Listesi’ne hangi kriterler doğrultusunda eklenmektedir? Dünya Mirası Listesi’ne yazılma ve Liste’den çıkarılma süreçleri somut örnekler üzerinden açıklanabilir mi?

Tez konusunun daha iyi anlaşılması açısından; hem “uluslararası rejim” hem de “dünya mirası” kavramlarının anlaşılması önemlidir. Bununla birlikte tezin daha iyi anlaşılabilmesi için uluslararası iş birliği, kurumsallaşma gibi kavramların da önemli olduğu görülmektedir.

Tezde kullanılan araştırma metodu, nitel araştırma desenlerinden biri olan durum (örnek olay) çalışmasıdır. Tezde Dünya Mirası rejiminin betimlenmesi ve detaylandırılması gerektiğinden içsel bir durum çalışması yapılmıştır. Bununla birlikte, kuramların uygulamalı olarak denenebilmesi için de durum çalışması en uygun nitel araştırma yaklaşımıdır.

Tezdeki temel veri toplama tekniği, yazılı belgelerin ve yazılı (internet kaynakları gibi) diğer bilgilerin analizidir. Diğer bir ifadeyle, veri toplama tekniği en genel anlamda *doküman incelemesidir*. Veri toplarken özellikle UNESCO’nun resmi internet sitesinde yer alan verilerden ve bilgilerden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bununla birlikte, doğrudan ve dolaylı olarak Dünya Mirası rejimine dair bilgilerin ve değerlendirmelerin yer aldığı belgeler ve akademik çalışmalar da incelenmiştir.

UNESCO resmi internet sitesinde Dünya Mirası’na dair bilgi ve veriler tezde önemli bir yer tutmuştur. Medya araçları bakımından tez, UNESCO resmi internet sitesi ile sınırlıdır. Tezin ana konusu olan Dünya Mirası rejimine daha kapsamlı yaklaşım sunulabilmesi için düşünürlerin uluslararası rejim, kültürel ve doğal miras, UNESCO Dünya mirası rejimi ile ilgili yaptıkları çalışmalardan yararlanılmıştır. Özellikle Chloe Maurel’in UNESCO ile ilgili yapmış olduğu doktora tezinden yararlanılmıştır.

Tezde UNESCO tarafından oluşturulan Dünya Mirası rejimine yönelik derinlemesine bir araştırma sunulmuştur. Bununla birlikte, tez konu ve veri toplama teknikleri bakımından bazı sınırlılıklara sahiptir. Tezin veri toplama aşamasında ulaşılması mümkün UNESCO Milli Komisyonları’nda yetkili olan kişilerle açık uçlu sorularla mülakatlar yapmak faydalı olabilirdi.

Tez konu olarak da bazı sınırlılıklara sahiptir. UNESCO Dünya Mirası Rejimini 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ile resmileştirmiş ve somutlaştırmıştır. Rejimin temel ilkeleri, normları, kural ve karar-alma prosedürleri bu Sözleşme ile belirlenmiştir. Belirtildiği üzere, Dünya Mirası rejiminin sorun alanına hem kültürel hem de doğal miras girmektedir. Bununla birlikte, kültürel miras kavramının tanımlanmasına zamanla bazı yenilikler getirilmiştir. 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'nin korumayı hedeflediği kültürel miras, *somut nitelikteki* kültürel miras varlıklarıdır. Zamanla kültürel mirasın sadece somut değil, *somut olmayan* varlıkları da kapsadığı ve onların da korunması gerektiği fikri kabul görmeye başlamıştır. 2003 yılında UNESCO BM'nin kültürel alanda yetkili olan kuruluşu olarak "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi"ni kabul etmiştir. UNESCO resmi sitesinde de değinildiği üzere, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi UNESCO'nun kültürel alanda kabul ettiği sözleşme olarak gösterilmiştir. Bu nedenle bu sözleşme Dünya Mirası rejiminin bir parçası olmaktan ziyade, UNESCO'nun kültürel alanda kabul ettiği bir sözleşme olarak kabul edilmektedir.

Hem UNESCO resmi sitesine hem de konuyla ilgili literatüre dayanılarak tezde Dünya Mirası rejimini açıklamak için 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ele alınmıştır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve bu sözleşme ile oluşturulan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması rejiminin sorun alanı tezin dışında tutulmuştur. Teorik olarak ise güç-bazlı, çıkar-bazlı ve bilişsel rejim teorileri kullanılsa da çıkar temelli rejim teorilerinin varsayımlarından daha geniş ölçüde yararlanılmıştır.

1. TEORİ: ULUSLARARASI REJİM TEORİLERİ

1.1 Uluslararası Rejim Kavramının Kuramsallaşması

Uluslararası rejim kavramı, otuz yıldan fazla süredir, uluslararası ilişkiler literatüründe yerini almış durumdadır. Rejim tartışmalarının ortaya çıktığı 1970’li yıllar, birçok açıdan uluslararası ilişkilerde önemli gelişmelerin yaşanmış olduğu yıllardır: Bretton Woods sisteminin çöküşü; OPEC Petrol Krizi, Tarife ve Genel Ticaret Antlaşması’nın (GATT) liberal ilkelerinin yıpratılması; Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında politik ve askeri rekabetinin yeniden doğması döneme damgasını vurmuştur.

1970’li yıllarda, Amerikan akademik çevrelerinde Amerika’nın hegemon gücünün zayıfladığına dair genel bir görüş yaygınlaşmaya başlamıştır. Bilim ve teknolojiadaki hızlı gelişim, artan karşılıklı bağımlılık, ekonomik kriz, askeri ve siyasi çatışmalar uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Giderek yoğunluk kazanan uluslararası ilişkilerde yeni örgütlenme ve iş birliği şekilleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenden dolayı, ilk tartışmalar, rejim kavramı üzerine değil, ekonomik sorunlar ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinden kaynaklanan olumsuz sonuçlar hakkında olmuştur (Abay, 2013, s. 16). ABD’nin hegemon güç olarak söz konusu sorunları yanıtlamakta yetersiz olduğu varsayımı, rejim tartışmalarının gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Rejim tartışmaları, II Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin oluşturduğu düzenin hegemonya sonrasında nasıl sağlanacağı sorusuna da bir yanıt arama girişimi olarak değerlendirilebilir. Yeni oluşan karşılıklı bağımlılık şartlarında iş birliği ve örgütlenme şekillerini açıklamak için realist ve kurumsal bakış açıları yetersiz kalmaktaydı. Realizm, uluslararası normların devlet davranışlarını kısıtladığı yönündeki varsayımlara karşı sorgulayıcı tutuma sahipti. Kurumsal yaklaşımlarsa resmi örgütler gibi dar alanda çalışmalarını sürdürmekteydi. Rejim tartışmaları, her iki yaklaşımın göz ardı ettiği düzenli ve uluslararası normlardan etkilenen devlet davranışlarına odaklanmıştır (Haggard ve Simmons, 1987, s. 491-492).

Uluslararası ilişkiler akademisyenleri arasında genel kabul gören görüşe göre uluslararası rejim kavramı, ilk kez John Gerard Ruggie tarafından kullanılmıştır (Abay, 2013, s. 13). 1975 yılında *International Organization* dergisinin özel sayısında Ruggie'nin "*Teknolojiye Verilen Yanıtlar: Kavramlar ve Trendler*" başlıklı makalesi yayınlanır. Ruggie tarafından uluslararası rejim kavramına ilk kez bu makalede yer verilir.

Ruggie'ye göre çağdaş insanlar ekolojik ve teknolojik bütünlüğü olan "tek bir dünyada" yaşamaktadır. Sosyal, ekonomik, siyasi alanlar iç içe geçmiştir. Belirli bir alanda meydana gelen değişikliklerin etkileri, diğer alanlarda sonuçlar doğurabilmektedir. Yeni bilimsel ve teknolojik gelişmelerin kapsamı o kadar büyüktür ki, eski uluslararası kurumsal yapılarla yönetilmesi mümkün değildir. Ruggie ortaya çıkan yeni durumu 'kolektif durum' olarak nitelendirmiştir. "Bu durum doğadan değil, uluslararası değişim ve tahakküm kalıplarından ortaya çıkar (Ruggie, 1975, s. 568)"¹. Kolektif durum, devletlerin yanıtlaması gereken sorunların bir bütünüdür. Kolektif duruma kolektif cevap vermek beklenmektedir. Kolektif cevap ifadesiyle, belirli alanlarda kurumsallaşmış ulusal davranış kastedilmektedir. Ruggie, kolektif cevap olarak nitelendirdiği üç kurumsallaşma düzeyini birbirinden ayırır:

"(1) 'epistemik topluluklar' olarak adlandıracağım tamamen bilişsel, (2) genellikle kurallar, düzenlemeler ve planlar ve onlar için tahsis edilen örgütsel enerji, finansal taahhütlerden oluşan karşılıklı beklenti kümelerini kapsayan ve "uluslararası rejimler" adlandıracağım ve (3) uluslararası örgütler (Ruggie, 1975, s. 569)".

Ruggie'ye göre kurumsalcılık bakış açısı sınırlı bir yaklaşımı benimser. Kurumsallaşmaya değil, kurumlara ve kuruluşlara odaklanır. Kurumsallaşmış kolektif davranışla uluslararası örgütler aynı anlamda kullanılır. Kolektif davranışların resmi kurumlar eşliğinde gerçekleşmeyen örnekleri de vardır. Kurumsalcılık, örgütler tarafından gerçekleştirilmeyen kolektif davranışları genelde görmezden gelir.

¹ Bu tezin teori bölümü kapsamında yapılan atıflarda, ilgili atıfların çevirilenleri tez metninde veya kaynakçada belirtilmediği takdirde söz konusu çeviriler tarafıma aittir.

Ruggie, makalesinde kurumsalcılık tarafından göz ardı edilen ve resmi kurumlar eşliğinde olmayan kolektif davranış üzerinde odaklanır. Resmi olmayan kurumsallaşma örneği olarak uluslararası rejim örneklerini inceler. Nükleer silahların korunmasından uluslararası para düzenlemelerine kadar birçok alanda uluslararası rejimlerin var olduğunu söyler.

1975-1980 döneminde uluslararası rejimleri kapsayan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara; Ernst B. Haas'ın "*Bütünde Bir Delik mi? Bilgi, Teknoloji ve Uluslararası Rejimlerin İnşası*" (1975) ve "*Sistemler ve Uluslararası Rejimler Üzerine*" (1975) başlıklı makaleleri ile Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'm *İktidar ve Karşılıklı Bağımlılık: Geçiş Halindeki Dünya Politikası* (1977) başlıklı eseri örnek olarak gösterilebilir. Yapılan akademik çalışmalarda uluslararası rejim kavramına yer verilse de tartışmaların odağında "karşılıklı bağımlılık" ilişkileri bulunmaktaydı (Abay, 2013).

1980 yılında, *World Politics* dergisinde Oran Young'ın "*Uluslararası Rejimler: Kavram oluşturma Sorunları*" başlıklı makalesi yayınlanır. Bu makale, uluslararası rejim kavramının akademik tartışmaların merkezine yerleştiğini göstermekteydi (Abay, 2013, s.18). Young'a göre uluslararası rejim kavramına ilgi şaşılacak derecede azdı. Oysa artık rejim kuramı inşa etmenin zamanı gelmişti. Young, uluslararası rejimleri sosyal kurumlar olarak varsayar. Sosyal kurumlar olarak rejimler, uluslararası ilişkilerin neredeyse bütün alanlarında mevcuttur. Rejimler, uluslararası ilişkilerin istisnai bir durumu değil, temel bileşenidir. Aktörlerin eylemlerini yönlendiren rejimlerin varlığı, aktörler arasında yakınsanan beklentilerin varlığına bağlıdır. Young, rejimleri resmi ve gayri resmi olarak ikiye ayırmıştır. Resmi rejimler kurumsal yapıya sahiptir. Gayri resmi rejimler ise herhangi bir kurumsal yapıya sahip bulunmamaktadır. Young'a göre rejimlerin etkinliği resmileşmeye bağlı değildir.

1982 yılında Stephan Krasner'in editörlüğünde *International Organization* dergisinin *Uluslararası Rejimler* 36. özel sayısı yayımlanır. Bu sayıda, o güne kadar uluslararası rejimlerle ilgili yapılan en önemli çalışmalar yer alır. Uluslararası İlişkilerde rejim kavramı değişik şekillerde tanımlanmış olmasına rağmen, bugün için genel olarak kabul gören ve atıf yapılan tanım, Stephan Krasner'in ilgili eserde yapmış olduğu rejim tanımıdır.

1.2 Uluslararası Rejim Kavramının Tanımlanması

Uluslararası rejim kavramının anlaşılabilmesi için ilk olarak bazı temel soruların yanıtlanması gerekir: Rejim nedir, bir rejimin var olduğu nasıl belirlenir, rejime neler dahildir gibi temel sorulara dair farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Andreas Hasenglever, Peter Mayer ve Volker Rittberger'in "*Çıkar, Güç, Bilgi: Uluslararası Rejimlerin İncelenmesi*" (1996) başlıklı çalışmada rejimlerin tanımlanmasına dair yaklaşımlar üç başlıkta toplanmıştır: davranışsal, biçimsel ve bilişsel. Stephan Haggard ve Beth A. Simmons'ın "*Uluslararası Rejim Teorileri*" (1987) makalesinde ise davranışsal, biçimsel yaklaşımlardan ve Krasner'in rejim tanımından bahsedilmiştir. Bu bölümde Krasner'in rejim tanımı ile davranışsal ve biçimsel yaklaşımlara yer verilecektir.

1.2.1 Krasner'in uluslararası rejim tanımı

Krasner'in yapmış olduğu rejim tanımı, 'konsensüs tanım' olarak kabul edilmiştir. Yazar, uluslararası rejimleri "aktörlerin beklentilerinin örtüştüğü belirli alanlar etrafındaki açık veya kapalı ilkeler, normlar, kurallar ve karar-alma prosedürleri kümesi (Krasner, 1982, s. 186)" olarak tanımlar. Rejimleri temel nedensel değişkenlerle ilgili davranış ve sonuçları arasında *ara değişkenler* olarak kabul eder. Temel nedensel değişkenler olarak uluslararası güç dağılımı ve aktör çıkarları varsayılır.

Krasner'in rejim tanımının üç unsurdan oluşturulduğu varsayılabilir. İlk unsur, ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleridir. Krasner ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerini rejimin *analitik bileşeni* olarak varsaymış ve şöyle tanımlamıştır:

"İlkeler; gerçekliğe, nedenselliğe dair inançlardır. Normlar; haklar ve yükümlülükler olarak tanımlanan davranış standartlarıdır. Kurallar; eylem için belirli reçeteler sunar. Karar alma prosedürleri ise, toplu seçim yapmak ve uygulamak için yaygın uygulamalardır (Krasner, 1982, s. 186)".

İlke, norm, kural ve karar alma prosedürleri rejimlerin hukuki temelini oluşturmaktadır. Young'a göre bu tanımdaki rejim bileşenlerinin birbirinden kuramsal olarak ayırt edilmesi zordur. Çünkü gerçek dünyada ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri iç içe geçmiş şekildedir (Young, 1986, s. 106). Etkili bir rejimde ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerinin birbiriyle tutarlı olması gerekir. Bu tutarlılık, rejimin ilkeleri, normları ve kuralları arasındaki sınırların belirlenmesini zorlaştırır (Keohane, 1984, s. 59-60).

Krasner, rejimin analitik bileşenleri arasında hiyerarşik bir ayırım yapmıştır. İlkeleri ve normları rejimin temel bileşeni; kural ve karar alma prosedürlerini ise ikincil bileşenler olarak kabul etmiştir. Aynı ilke ve normlara dayanan çeşitli kural ve karar alma prosedürleri oluşturulabilir. Bu hiyerarşi, rejim değişimi analizlerinde sıkça kullanılmıştır. Eğer rejimin ilkeleri ve normlarında bir değişiklik meydana gelirse rejimin değiştiği varsayılır. Bazı durumlarda ilke ve normlar tamamen ortadan kalkabilir. İlke ve normlar tamamen terk edildiğinde rejimin tamamen çözüldüğü söylenebilir. Kural ve karar alma prosedürlerinin değişimini ise, rejim içi değişim olarak nitelendirmiştir (Krasner, 1982, s. 187-188).

İlke, norm, kural ve karar alma prosedürleri arasındaki mantıksal bağlantının güçlü olması gerekir. Rejimlerin etkinliğini belirleyen önemli faktörlerden biri, söz konusu bağlantıdır. Bağlantının sıkı olması ilke, norm, kural ve karar alma prosedürleri arasındaki sınırların belirlenmesini zorlaştırabilir. Karar alma prosedürleri ilke, norm ve kurallara nazaran daha çabuk ayırt edilebilir. İlke, norm ve kurallar arasındaki sınırlar daha muğlaktır.

“Rejimlerin normları, prensipleri, kuralları iç içe geçmiş durumda olduğundan rejimlerin kurallarının değişmesinin, yani başka bir kuralla değiştirilmesinin rejim değişikliğine yol açtığını söylemek veya rejim değişikliğinin rastgele unsurlara dayanması yargısına varmak hatalı olabilir (Keohane, 1984, s. 59-60)”.

Rejimlerin ilkeleri, normları, kuralları ve karar alma prosedürleri, bütün olarak aktörlerin eylemlerini düzenlemeye hizmet eder. Analitik bileşenler, aynı zamanda gelecekteki etkileşimle ilgili beklentileri oluşturur. Normlar ilkelere nazaran daha kesin, kurallara göre ise daha genel buyruklar sunmaktadır. Kurallar ise rejime dahil olanlar için hak ve yükümlülükleri daha ayrıntılı olarak belirler (Keohane 1984, s. 58).

Krasner’in tanımındaki ikinci önemli unsur, rejimleri oluşturan ve sürdüren *aktörlerdir*. Bu tanımda rejim üyeleri sadece devletlerle sınırlanmaz. İlgili tanımda rejim kurucuları ve üyeleri devlet değil, “aktör” olarak adlandırılır. Devlet dışı aktörlerin de bir rejimin üyesi olabileceği ihtimali göz ardı edilmez. Krasner’in getirdiği bu konsensüs tanımı daha kapsamlı kılan özelliklerden biri de budur.

Üçüncü unsur, rejimin oluşturulduğu *konu alanıdır*. Krasner, konu alanını “aktörlerin beklentilerinin örtüştüğü yer” olarak tanımlar. Uluslararası rejimleri sosyal kurumlar olarak nitelendiren bakış açısına göre rejimler neredeyse bütün alanlarda vardır (Young, 1986). Genellikle rejimler, nükleer silahsızlanma rejimi ve uluslararası finans rejimi gibi sadece belirli bir soruna odaklanmıştır (Keohane, 1984, s. 61). Fakat rejimleri sadece tek bir anlaşma veya sözleşmeden ibaret olarak görmek hatalı olabilir. Örneğin nükleer silahsızlanma rejimi, START-I ve START-II ile bir dizi anlaşma ve düzenlemelerin bir bütünüdür.

Rejimin ele aldığı konu alanının bütünü, rejimin kapsamını oluşturmaktadır. Rejimlerin kurulma amacı, uluslararası ilişkilerin herhangi bir alanındaki sorunları kolektif olarak ele almaktır. Sorun ve müdahale alanlarının tanımlanması ortak müzakereler ve bürokratik koordinasyon süreçleri sonucunda ortaya çıkar. Herhangi bir alandaki rejimin sınırları, var olan sorun alanının niteliğinden ziyade aktörlerin bu sorunu algılamalarına dayanmaktadır. Bu nedenden dolayı, rejimlerin sınırları aktörlerin sorun algılarına bağlı olarak değişebilir (Keohane 1984, s. 61).

Krasner’in yapmış olduğu rejim tanımına, rejim analistleri tarafından sıkça atıf yapılmıştır. Rejim bileşenleri arasındaki sınırların muğlaklığı birçok yazar tarafından eleştirilmiştir. Bununla birlikte, rejim kavramını yeniden tanımlama girişimleri başarısız olmuştur (Abay 2012). Eksikliklerine rağmen bu tanım hala yaygın olarak kabul görmektedir.

1.2.2 Davranışsal yaklaşım

Davranışsal yaklaşım, özellikle rejimleri sosyal kurumlar olarak nitelendiren yazarlar tarafından benimsenmiştir. Donald Puchala, Raymond Hopkins, Oran Young gibi rejim analistleri, rejimlerin varlığını *düzenli aktör davranışlarına* bağlar. Bu yazarlara göre, rejimler sosyal kurumlar olarak uluslararası politikanın neredeyse birçok alanında vardır (Hasenglever, Mayer, Rittberger, 1996, s. 180). Davranışsal yaklaşıma göre aktörlerin belirli alanlardaki düzenli davranışı, rejimlerin var olduğunu söylemek için yeterlidir. Aktörler, belirli ilke, norm ve kuralları kabul ederek düzenli davranış sergilerler. Hopkins ve Puchala’ya göre rejimler, ilke, norm ve yasalara bağlı olarak sergilenen davranıştır. Rejimler aktörlerin davranışlarını düzenler ve karşılıklı beklentiler oluşturur. Düzenlemelerin ve beklentilerin temelinde, meşru ve ahlaki olarak kabul edilen

davranışlara dair paylaşılan ortak fikirler yatmaktadır. Her iki akademisyen, rejimleri “davranışsal olgular” olarak varsayar (Gjul, 2011, s. 5).

Davranışsal yaklaşımda rejimlerin etkinliği, davranış kuralları ve normlarına uyumla belirlenir. Aktörler, kısa vadeli kişisel çıkarları doğrultusunda rejim kurallarını ihlal edebilir (Hasenglever, 1996, s. 181). Rejimlerin etkinlik gücünün ortaya çıktığı nokta da tam olarak burasıdır. Rejim buyrukları ve davranışsal ilkeleri, aktörlerin kısa vadeli kişisel çıkarlar karşısında ne kadar dayanıklıysa o kadar etkinlik gücüne sahiptir.

Uluslararası sistemde yetki hiyerarşisi olmasa da güç hiyerarşisinin bulunduğu bir gerçektir. Bu nedenle, herhangi bir rejimde aktörlerden/üyelerden bazıları daha ağırlıklı etkiye sahip olabilir. Rejim ihlali değerlendirildiği zaman daha ağırlıklı aktörlerin ihlale karşı tutumu önemlidir. Zacher’e göre “özellikle sistemdeki belli başlı aktörlerin katılımı veya desteğini içeren büyük veya uzun vadeli uygunsuzluk durumlarının ortaya çıkması, rejim buyruklarının etkinliğini sorgular (Zacher’den aktaran Hasenglever vd., 1996, s. 181)”.

Davranışsal yaklaşımın en önemli eksikliği, bütün düzenli aktör davranışlarını rejim olarak kabul etmesidir. Aktör davranışlarının düzenli olması her zaman için bu davranışların altında bir rejimin var olduğunu göstermez (Haggard ve Simmons, 1987, s. 493).

1.2.3 Biçimsel yaklaşım

Biçimsel yaklaşım, rejimleri aktörlerin müzakereler sonucunda kararlaştırdığı ve belgelerle kayda geçirdiği *açık kurallar* olarak varsayar. Yapılan anlaşmalar, devletler için müsaade edilen davranışları resmileştirir ve davranışların kapsamını belirler (Haggard ve Simmons, 1987, s. 495).

Biçimsel yaklaşım Keohane tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre yapılan anlaşmalar, belirli alandaki devlet davranışlarını düzenler (Hasenglever vd., 1996, s. 182). Uluslararası politikanın rejimle düzenlenmiş alanlarında aktörlerin iş birliği yapması daha kolaydır. Rejimler, belirli alanlarda aktör davranışlarını düzenleyerek ortak beklentiler oluşturmaya yardımcı olur ve iş birliğini kolaylaştırır (Haggard Simmons, 1987, s. 495-496). Bununla birlikte, iş birliğinin yapılması için rejimlerin varlığı gerekli bir şart

değildir. Rejimlerin yokluğunda çeşitli iş birliği örnekleri ortaya çıkabilir (Keohane, 1984).

Biçimsel yaklaşım, rejimlerle diğer iş birliği şekilleri arasında ayırım yapılmasını kolaylaştırır. Rejimleri rejim dışı durumlardan ayırt etmek için resmileşme olgusuna vurgu yapar. Rejimlerin belgelerle resmileştirilen düzenlemeler olarak kabul edilmesi ise, analistlere kolaylık sağlar (Hasenglever vd., 1996, s. 182-183). Biçimsel yaklaşım, normatif uzlaşmayı aktörler arası iş birliğini açıklayan nedensel ve kurucu değişken olarak kabul eder; bununla birlikte normatif uzlaşmayı rejim tanımından ayırır. Paylaşılan normlardan ziyade, kurucu sözleşme metinleri rejimler için temel kabul edilir (Haggard ve Simmons, 1987, s. 495).

Ancak Young'a göre resmileşme rejimin belirleyici özelliği değildir. Rejimler, resmi olabileceği gibi gayri resmi de olabilir. Resmîlik, rejimin herhangi bir kurumsal yapıyla ilişkili olup olmamasına bağlıdır (Young, 1980; 1986, s. 107). Bu nedenden dolayı, resmileşme olgusunun temel gösterici olarak kabul edilmesi, rejimlerin varlık alanını kısıtlar.

Keohane, rejimler ve uluslararası örgütler arasında ayırım yapılması gerektiğini savunmuştur. Uluslararası örgütler belirli bir idari yapıya, bütçeye, personele sahip olabilir. En önemlisi örgütler eylem kapasitesine sahiptir. Rejimlerde bu tür eylem kapasitesinin olması gerekli değildir (Keohane, 1988, s. 384). Stein de uluslararası rejimler ve uluslararası örgütlerin birbirinden bağımsız olduğunu savunmuştur. Stein'e göre kurumsallaşma uluslararası rejimlerin bir boyutudur. Herhangi bir rejimin kurumsal yapıya sahip olması gerekli şart olarak kabul edilmemelidir. Aynı zamanda uluslararası örgütlerin mutlaka bir rejim oluşturmaları da gerekli değildir (Stein, 1982, s. 317-318). Rejimler, genellikle bir konu alanı ile sınırlı olsa da örgütler bir çok alanı kapsayabilir (Keohane 1984, s. 57).

Uluslararası ilişkilere bakıldığında bazen rejimlerin uluslararası örgütler liderliğinde /eşliğinde var olduğunu görmek mümkündür. Örneğin Dünya Mirası rejimine UNESCO Dünya Mirası Komitesi'nin liderlik ettiğini söylemek mümkündür. Herhangi bir uluslararası örgüt liderliğinde olan rejimlerle, ayrı bir idari yapıya sahip rejimler arasında ayırım yapılmalıdır. Ayrıca rejimler uluslararası örgütler kadar olmasa da, bilgilerin toplanması, uyuşmazlıkların çözülmesi ve gözetim gibi işlevler için belirli düzeyde idari araçlara sahip olabilir. Özerk ve ayrıntılı idari yapıya sahip rejimler daha karmaşık iş birliği ilişkilerini rahatlıkla yönetebilir (Haggard ve Simmons, 1987, s. 496-497).

1.3 Uluslararası Rejim Çalışmalarından Temel Düşünce Okulları

Uluslararası rejim kavramı ile ilgili 1975 yılından günümüze çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 1982 yılında, *International Organization* dergisinin Uluslararası Rejimler özel sayısının yayımlanması, çalışmaların daha sistemli bir hal almasına olanak sağlamıştır. Uluslararası ilişkiler disiplinde uluslararası rejimler yeni bir konu olarak ortaya çıkmış, ardından rejim kavramının açıklanması ve yaygınlaştırılması amacıyla akademik yayımlar ve girişimler yapılmıştır. Sosyal bilimlerde yeni bir kavramın yerleşebilmesi için ilgili konudaki temel soruların yanıtlanması gerekir. Dolayısıyla, rejim nedir, ne zaman ve hangi koşullar altında ortaya çıkar, ne zaman ve hangi koşullar gerçekleştiğinde rejim değişir veya ortadan kalkar gibi sorular önem kazanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen olguları teşvik eden veya engelleyen faktörler, süreçler ve seçimlere dair farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu yaklaşımlar, uluslararası ilişkiler alanındaki teorik akımların temel varsayımlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu tezde Hasengelever, Mayer ve Rittberger (1996) tarafından yapılan üçlü sınıflandırma temelinde rejim teorileri incelenecektir: Güç-bazlı yaklaşım, çıkar-bazlı yaklaşım ve bilişsel yaklaşım.

1.3.1 Güç-bazlı yaklaşım: anarşik yapı ve uluslararası iş birliği

Güç-bazlı rejim teorileri yapısal realizmin (Neo-realizmin) varsayımları üzerinden geliştirilmiştir. Uluslararası rejimlerin oluşturulması şartlarını anlamak için uluslararası politikanın yapısının incelemesi gerekir. Yapısal realizm ve neoliberalizm gibi teorik yaklaşımlar, uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olması konusunda hemfikirdir. Anarşik yapı kavramından kastedilen, sistemde devletlerin üstünde herhangi bir otoritenin olmaması, herhangi bir kural-koyucu üstün otoritenin olmamasıdır. Her iki teorik akım, devletleri *rasyonel aktörler* olarak kabul eder. Yapısal realizme göre anarşik yapısal koşullar altında devletler *benzer işlevleri* yerine getirir. Kural oluşturan ve yasama gücüne sahip üstün devletin yokluğunda her bir devlet kendi güvenliğini sağlamak zorundadır. Devletler, kendi güvenliklerini sağlamak konusunda yalnızca kendi güçlerine güvenmek durumundadır. Bu nedenle güç, devletlerin güvenliklerini sağlamaları için araç işlevi taşımaktadır (Krasner, 1982, s. 190).

Devletler, uluslararası politikada karşılıklı etkileşim halindedir. Uluslararası politikada yetki hiyerarşisi olmasa da güç hiyerarşisi vardır. Devletler güç ve yetenek dağılımı açısından farklı niteliktedir. Bu nedenden dolayı, her bir devlet, uluslararası güç dağılımında belirli bir konuma sahiptir. Yapısal realizme göre her bir devlet, kendi çıkarını uluslararası güç dağılımındaki konumuna göre tanımlar. Aktörlerin davranışları, güç dağılımındaki konumları ve çıkarları tarafından belirlenir (Krasner, 1982, s. 190-191).

Yapısal realizm, aktörler arasında iş birliğini dışlamaz; fakat işbirliğine gidilmesinin zor olduğunu da savunur. Özellikle uluslararası rejimler gibi kural-temelli iş birliğine oldukça az ihtimal verir. Çünkü yapısal realizme göre devlet davranışları güç dağılımındaki konum ve kişisel çıkarlar doğrultusunda şekillenmektedir. Bu nedenle ilke, norm, kural ve karar alma prosedürleri kümesi olarak rejimlerin aktör davranışları üzerinde kayda değer etkisi yoktur (Krasner, 1982, s. 190).

Yapısal realizm, neoliberalizmden farklı olarak, *göreceli kazanç* kavramını benimser. Realist devletler ve realist yöneticiler, iş birliğinin ulusal çıkarlar açısından faydalı olabileceğini kabul edebilir; fakat iş birliği yapmadan önce göreceli kazançları hesaplayacaklar ve diğer aktörlere/ortaklarına daha fazla fayda sağlayacak herhangi bir iş birliğinden kaçınacaklardır (Krasner, 1982; Hasenglever vd., 1996).

Grieco'ya göre neoliberal rejim teorisyenleri realizmin temel varsayımlarını yanlış yorumlamaktadırlar. Neoliberalizm, anarşiyi aktörlerin diğerlerinin niyetleri hakkında belirsizlik içinde olması ve verilen sözlerin yerine getirilmesini sağlayacak üstün bir otoritenin olmaması şeklinde yorumlar. Grieco'ya göre devletlerin iş birliği yapması yolundaki engel belirsizlik değil, *göreceli kazanç endişesidir*; çünkü her bir devlet, kendi güvenliğini sağlama konusunda yalnızca kendisine güvenmek durumundadır. Devletlerin varlıklarını sürdürmelerine garanti edecek üst otorite veya merkezi otorite yoktur. Bu durum, devletler arasında ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapılmasını engellemez; fakat devletlerin göreceli kazançlara karşı hassas davranmasına neden olur.

Her bir devlet, ortağının (partnerinin) göreceli kazancına karşı duyarlıdır; çünkü göreceli kazancın politik baskı yeteneğine dönüştürülmesinden endişe eder. Örneğin, ekonomik alanda elde edilen faydanın güvenlik alanında üstünlüğe dönüştürülme ihtimali yüksektir (Hasenglever vd., 1996, s. 201-205). Bu nedenden dolayı, devletler, her birine mutlak anlamda kazanç sağlayacak iş birliğiyle ilgili karar verirken fayda dağılımını hesaplayacaktır (Waltz, 1979, s.105). Her bir devlet, mevcut uluslararası güç pozisyonunu kendisi aleyhine etkileyecek iş birliğinden kaçınacaktır.

Grieco ve Jervis gibi yapısal gelenekten gelen teorisyenlere göre devletlerin göreceli kazanç hassaslığı değişkendir. Her iki düşünür de, devletlerin göreceli kazançlara karşı hassas olduğu durumları belirlemeye çalışmıştır. Jervis'e göre de özellikle sıfır-toplamlı oyun durumlarında devletler, göreceli kazançlar konusunda daha hassas davranacaktır. Örneğin güvenlik alanında saf güç motivasyonları geçerli olduğundan rejimlerin kurulma ihtimali düşüktür (Krasner, 1982, s.192). Grieco'ya göre, eğer iş birliğine taraf olacak devletler arasında güç farkı çok büyükse iş birliği göreceli kazanç endişesiyle engellenmez. Diğer bir durum, ortak düşmanın varlığıdır. Bu durum, özellikle savaş zamanı geçerlidir. Bunun nedeni, elde edilecek göreceli faydanın devletlerin uluslararası güç dağılımındaki pozisyonunu etkilemeyecek olmasıdır. Güç tabanında eksilme olan devletlerin de göreceli kazançlara karşı hassaslığı yüksek olacaktır. Grieco, bu varsayımlara dayanarak devletler arasında ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliği kurulabileceği ihtimalini dışlamamıştır (Hasenglever vd., 1996, s. 201-205)

Keohane ve Stein tarafından geliştirilen rejim teorileri, Krasner tarafından modifiye edilmiş yapısalcılık (modified structuralism) olarak adlandırılmıştır. Modifiye edilmiş yapısalcılık, yapısal realizmden farklı olarak devletler arasında iş birliği yapılmasına daha fazla ihtimal verir. Her iki düşünür de, yapısal realizmin temel varsayımlarını kabul eder. Buna göre, rasyonel ve egoist olan devletler, kendi çıkarlarını en üst düzeye taşıma isteğine sahiptir. Devletler egemen varlıklardır. Üstün bir otoritenin olmadığı anarşik uluslararası sistemde, her bir devlet kendi amaçlarına ulaşmak için bireysel olarak hareket edecektir.

Modifiye edilmiş yapısalcılığa göre bazı durumlarda bireysel olarak hareket etme, devletleri istedikleri sonuca ulaştırmaz. Böyle durumlarda koordine edilmiş davranış, devletleri istedikleri sonuca ulaştırabilir. İşte rejimler, belirli konu alanlarında en iyi sonuçların elde edilmesi için devletlerin davranışlarını koordine eder (Stein, 1982, s. 299-324; Keohane, 1984). Aktörlerin davranışlarının koordine edilmesine gerek duyulan durumlarda rejimler faydalı olacaktır (Krasner, 1982, s.191-192).

Aktörlerin iş birliğinin kendilerine ortak fayda sağlayacağı fikrini kabul etmesi, iş birliğinin mutlaka gerçekleşeceği anlamına da gelmez. Uluslararası politikada aktörlerin bağımsız karar aldığı ve bireysel olarak hareket ettiği varsayılır. Bu nedenle devletler, bağımsız karar alıp hareket ettiklerinde istedikleri sonuca ulaşıyorsa rejime gerek yoktur (Stein, 1982, s. 299-304; Keohane, 1984).

Rejimlerin oluşturulması, sürdürülmesi ve çözülmesini etkileyen faktörleri araştırmak için öncelikle hangi durumlarda iş birliğinin elverişli olabileceğini incelemek gerekir. Keohane ve Stein'a göre *ortak çıkarlar* ve *ortak isteksizlik* ikileminin geçerli olduğu durumlarda aktörlerin kendi davranışlarını koordine ederek iş birliği yapması faydalıdır. Keohane ve Stein'ın yaklaşımı modifiye edilmiş yapısalcılık (Krasner, 1982) olarak adlandırılrsa da, bazı çalışmalarda ise "çıkar temelli yaklaşım" olarak kabul edilir (Hasenglever vd., 1996, 2000). Tezde güç temelli rejim teorileri bölümünde Keohane ve Stein'ın varsayımlarına başvurulmasının nedeni, ortak çıkarlar ve ortak isteksizlik ikileminin çözülmesinde gücün nasıl bir işlev taşıyabileceğini araştırmaktır.

Ortak çıkarlar ikileminde ortak fayda elde etmek, belirli bir sonucu garanti etmek amacıyla iş birliğine gidilir; çünkü bireysel karar alma aktörleri istedikleri sonuca ulaştırmaz. Ortak çıkarlar ikileminde iş birliği aktörleri istedikleri sonuca ulaşırsa da her bir aktörün iş birliğinden sapma gibi baskın stratejisi vardır (Stein, 1982, s. 304-305). Bunun nedeni, her bir aktör hile yaparak kendisini daha iyi duruma ulaştırma isteğine sahip olabilir. Böylece aktörler, ortaklarının iş birliğine sadık kalması konusunda belirsizlik yaşarlar. Bu belirsizlik, iş birliğinin yapılmasını engeller. Neoliberalizme göre ise, uluslararası rejimler aktör davranışlarının görünürlüğü temin ederek, yeterli bilgiyi sağlayarak ve denetleme mekanizmaları geliştirerek iş birliğini kolaylaştırır (Stein, 1982, s. 299-304; Keohane, 1984).

Krasner'e göre ortak çıkarlar ikileminde iş birliğine engel olan *aldatılma korkusu* değildir. Ortak çıkarlar ikileminde iş birliği ortak fayda elde etmek amacıyla yapılmaktadır. İhlalci davranışta bulunmak olası faydadan mahrum kalmak anlamına gelir. Krasner, kendi araştırmasında ortak çıkarlar ikilemindeki engelin *fayda dağılımı* konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını belirtir. Bu anlaşmazlığın çözülmesinde güç önemli bir etken olabilir. Fayda dağılımı konusunda anlaşma sağlandıktan sonra iş birliğinin yapılması daha kolay olacaktır. Sonuç olarak, Krasner neoliberallerin aksine, ortak çıkarlar ikileminde rejimlere az önem atfetmiştir (Hasenglever vd., 1996, s.199-201).

Ortak isteksizlik ikilemi, aktörlerin ortak sonuçları tercih etmedikleri durumlardan, her birinin gerçekleşmesini istemediği sonuçların varlığından doğar. Bu nedenle, işbirliği için aktörlerin kaçınmak istekileri sonuç üzerinde uzlaşmaları ve gerekli koordinasyonu kurmaları gerekir. Ortak isteksizlik ikileminde iş birliğine ulaşılması ihtimali daha yüksektir. Bu durumda her zaman bir'den fazla denge sonucu vardır. Bütün denge sonuçları, tarafları istedikleri sonuca ulaştıracaktır (Stein, 1982, s. 5-7). Krasner'e göre temel sorunsal, belirsizlik nedeniyle en iyi sonucun elde edilememesi değildir. Ortak isteksizlik ikileminde iş birliği denge sonucu üzerindeki anlaşmazlıktan kaynaklanacaktır. Krasner, bu gibi durumlarda gücü uzlaşma sağlanması ve iş birliği yapılması için önemli araç olarak kabul eder (Hasenglever vd., 1996, s. 201).

Güç, üç şekilde etkili olabilir: İlk olarak güç, oyunun hangi aktörler arasında oynanacağını belirler. Uluslararası güç hiyerarşisinin varlığından dolayı güçlü aktörler oyunda daha etkili olacaktır. İkincisi, daha güçlü aktör ilk hamle yapma yetkisine sahip olur. Bu durum güçlü aktörün stratejisinin kendisinden sonra gelenler tarafından takip edilmesine sebep olur. Güçlü aktör oynanan oyunun kurallarını belirler. Üçüncüsü ise güçlü aktör çıkarlar/sonuç (payoff) matrisini kendi çıkarına göre düzenler. İşbirliğinin kurulacağı alanda temel kaynakları elinde bulunduran aktör, diğerlerinin politikalarını kolaylıkla etkiler (Hasenglever vd., 1996, s. 200).

1.3.1.1 Hegemonik İstikrar teorisi

Uluslararası rejimlerin oluşturulmasını, sürdürülmesini ve sona ermesini açıklayan güç-temelli rejim teorisi *hegemonik istikrar* teorisidir. Hegemonik istikrar teorisine göre, rejimlerin oluşturulmasının temel amacı kamu hizmetlerinin/mallarının (public goods) sağlanmasıdır. Hegemon, düzen ve istikrarı sağlamak ve kamu malları üretmek için uluslararası rejimleri oluşturur (Keohane, 1984; Snidal 1985). Dolayısıyla, hegemonik istikrar teorisine göre rejimler uluslararası güç dağılımının bir işlevidir. Bu teori, uluslararası rejimlerin oluşturulmasını, sürdürülmesini, zayıflamasını ve sona ermesini sistemdeki hegemon gücün varlığına bağlar (Keohane, 1984; Snidal, 1985; Haggard ve Simmons, 1987; Hasenglever vd., 1996; 2000).

Düzenli iç politik yapılardan farklı olarak, uluslararası sistemde belirli bir düzen oluşturacak ve her aktörün yararlanacağı kolektif malları üretecek üst bir otorite yoktur. Uluslararası sistem, her biri bireysel olarak hareket eden egemen devletlerin dünyasıdır (Stein, 1982; Keohane 1984). Uluslararası anarşik yapıda kolektif malların üretilmesi yönündeki engel *kolektif eylem* sorunudur (Keohane, 1984; Hasenglever vd., 1996).

Kolektif eylem sorunu, Mancur Olson tarafından açıklanmıştır: Kamu mallarının üretilmesi için aktörlerin belirli maliyet üstlenmeleri ve kolektif davranmaları gereklidir. “Kolektif mal”ın tanımı gereği, eğer kolektif mal bir kere sağlanıyorsa grup üyelerinden herhangi biri onun sağlanmasına katkıda bulunmasa bile ondan faydalanabilecektir. Örneğin güvenlik böyle bir kolektif maldır. Bu durum, aktörleri malın üretilmesine katkıda bulunmama yönünde teşvik edebilecektir. Sonuç olarak, eğer zorlayıcı bir güç veya kamu yararının ötesinde teşvikler bulunmuyorsa kolektif mal üretilmeyebilecektir (Olson 1965, s. 49).

Hegemonik istikrar teorisine göre hegemon güç, kolektif eylem sorununu çözerek kamu mallarının üretilmesini sağlar. Hegemon, düzeni sağlamak ve kamu mallarını üretmek için uygun rejimleri oluşturur. Dolayısıyla, hegemonik istikrar teorisine göre, rejimlerin oluşturulması ve sürdürülmesi uluslararası güç dağılımı tarafından belirlenir (Keohane, 1984; Snidal, 1985; Haggard ve Simmons, 1987; Hasenglever vd., 1996; 2000).

Hegemonik istikrara yönelik iki yaklaşım benimsenmiştir. Her iki yaklaşıma göre hegemonun uluslararası düzenin sağlanmasında kişisel çıkarı bulunmaktadır (Krasner, 1982, s. 197-200). İki yaklaşım arasındaki temel fark, kamu mallarının sağlanmasına sundukları çözümle ilgilidir (Haggard ve Simmons, 1987, s. 500-504).

İlk yaklaşıma göre, iyi düzenlenmiş bir toplum hegemon için son derece önemlidir. Hegemonun, uluslararası düzenin oluşturulması ve kamu mallarının sağlanmasında diğerlerinden bağımsız çıkara sahiptir. Hegemonun kamu malları sağlamadaki amacı, genel refaha hizmet etmek değil, kendi çıkarlarını maksimize etmektir (Krasner, 1982, s. 199). Rejime katılan diğer aktörler de kamu mallarının üretilmesinden fayda elde eder; fakat hegemon bağımsız çıkarlara sahip olduğundan, diğerlerinin maliyeti üstlenip üstlenmemesine bakılmaksızın kamu mallarını sağlar. Bu durum, hegemonun diğer aktörler tarafından sömürülmesi olarak yorumlanır (Haggard Simmons, 1987, s. 503).

İlk yaklaşımda güç, düzen oluşturmanın bir unsuru olarak ele alınmıştır. İkinci yaklaşıma göre ise güç *zorlama* işlevi yüklenir. Bu yaklaşım Robert Gilpin tarafından geliştirilmiştir. Gilpin'e göre hegemon yine rejimleri kendi kişisel çıkarlarına hizmet etmek amacıyla oluşturur; fakat bu durumda rejimin oluşturulması güç baskısı altında gerçekleşir (Krasner, 1982, s. 199-200). Güçlü aktörler, güç yoluyla diğerlerinin tercihlerini ve stratejilerini etkiler ve çıkarları manipüle ederler. Hegemon, rejim kurallarını uygulamak ve sürdürmek için pozitif yaptırımlarla birlikte zorlayıcı yaptırımlar da uygular (Haggard ve Simmons, 1987, s. 502). Bu durum, zayıf aktörlerin seçme özgürlüklerini kısıtlar ve uluslararası sistemdeki seçimlerinin daha güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda olmasına neden olur. Kurulan rejim, diğer aktörlerin de kamu mallarından yararlanmasına izin verir. Bununla birlikte, bu şekilde kurulmuş olan rejimlere iş birliği kurumları olarak bakmak hatalı olabilir. Seçme yeteneğine sahip aktörler için bu, iş birliği sayılabilir. Seçme yeteneğine sahip olmayan aktörler için ise, işbirliğinden ziyade zorlama olarak kabul edilmelidir (Keohane, 1984, s. 70-73).

Hegemonik istikrar teorisi, rejimlerin oluşturulmasını, sürdürülmesini ve zayıflamasını uluslararası güç dağılımı ile ilişkilendirir. Bu nedenden dolayı, hegemonun gücünün düşüşe geçmesi onun öncülüğünde kurulan rejimlerin de zayıflamasına ve çözümlenmesine sebep olacağı varsayılır. Hegemon, artık rejimin sürdürülme maliyetini üstlenmek istemeyebilir veya bunun için yeterli güce sahip olmayabilir. Liderin olmadığı durumda aktörler, kolektif mal sağlayan rejimlerin sürdürülmesi için gerekli ödemeleri yapmak veya sorumlulukları üstlenmek istemezler. Bu nedenle rejimin ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerine uyum gittikçe azalır. Hegemonun düşüşe geçmesi rejimlerin zayıflamasına ve çözümlenmesine sebep olur (Krasner, 1982, s. 199-200).

Yukarıda hegemonik istikrar teorisine dair iki yaklaşımdan bahsedildi. Her iki yaklaşımda da rejimlerin kişisel çıkarlara hizmet ettiği varsayılır. Krasner, birinci yaklaşımda gücü düzen oluşturma unsuru, ikincisinde ise zorlama ve baskı unsuru olarak değerlendirmiştir (Krasner, 1982).

Keohane, Snidal ve Stein gibi teorisyenler, hegemonik istikrar teorisinin eleştirisini de yapmıştır. Her üç teorisyen de, hegemonya sonrasında rejimlerin sürdürülebileceğini savunmuştur. Stein'e göre hegemonya sonrasında rejimler kişisel çıkar teşvikleri nedeniyle sürdürülecektir. Kişisel çıkar, hegemonun kamu mallarını sağlamak için istekli olmadığı veya artık gücünün olmadığı durumda bile rejimleri sürdürmek için aktörleri teşvik edecektir. Eğer düzenin olmadığı durumda ödeyecekleri maliyet, rejimin sürdürülmesi için gereken maliyetten yüksekse rejimler sürdürmek daha faydalı olacaktır (Stein, 1982; Keohane, 1984). Her devlet, kendi davranışlarının diğer devletler üzerindeki etkisinin farkında olan rasyonel bir aktördür. Bu durumda rasyonel aktörlerin daha önceki düzensiz davranışa geri dönmek istememesi, rejimleri sürdürülmesi için yeterli bir teşvik niteliğinde olacaktır (Snidal, 1985, s. 598-612).

Gücün zorlama unsuru olarak rol oynadığı rejimlerde aynı varsayımda bulunmak zordur. Bu tür rejimlerde hegemonun gücünün aşınması, rejimlerin de çökmesine sebep olacaktır. Young'ın *empoze edilen rejimler* kavramı bu tanıma uymaktadır. Young'a göre empoze edilen rejimler göreceli güç dağılımındaki değişikliklere duyarlı olacaktır (Krasner, 1982, s.200-201).

Keohane (1984) ve Snidal (1985) gibi teorisyenlere göre, hegemonun varlığı rejimlerin oluşturulmasını kolaylaştırırsa da gerekli bir şart değildir. Bu durumu açıklamak için kolektif eylem teorisinden yararlanılır. Eğer ayrıcalıklı grubun her bir üyesi, diğeri ile ortaklık yapmadan kolektif maldan yararlanabiliyorsa, o zaman hegemon olmadan da kolektif mallar sağlanacaktır. Ayrıcalıklı alt grubun varlığı kolektif malın üretilmesi için yeterlidir.

Grup içerisinde iş birliğinden fayda elde edecek asgari üye sayısı da önemlidir. Sayı yeterli olduğunda kolektif mal sağlanacaktır. Grup içerisinde daha güçlü aktörlerin bu iş birliğinden elde edeceği faydalar daha büyük olacaktır (Keohane, 1984, s.75-78). Bununla birlikte, grubun büyümesi, kolektif mal sağlama teşviklerini azaltacaktır. Her bir aktör kolektif mala katkı sağlamadan yararlanıcı olabilecektir. Bu nedenle, malın üretimine katkıda bulunmaktan kaçınma, her bir aktör için baskın strateji olacaktır. Keohane ve Snidal burada rejimlerin sağladığı işlevleri ön plana çıkarır. Eğer rejimler devlet davranışlarının görünürlüğünü yeterli oranda sağlarsa, o zaman bu teşvikler zayıflatılabilir (Haggard ve Simmons, 1987, s.503).

1.3.2 Çıkar-bazlı rejim teorileri

Çıkar-bazlı rejim teorileri neoliberalizmin temel varsayımlarından yola çıkılarak geliştirilmiştir. Neoliberal teori, yapısal realizmle karşılaştırıldığında, kural-bazlı iş birliğine ve uluslararası kurumların oluşturulması ihtimaline daha olumlu yaklaşmıştır. Güç-bazlı rejim teorileri, rejimlerin ortaya çıkmasını, sürdürülmesini ve ona ermesini uluslararası güç dağılımına bağlar. Çıkar-bazlı teoriler ise, bu durumları örtüşen çıkarlar veya ortak çıkarlar doğrultusunda açıklar.

Neoliberalizm, yapısal realizmin uluslararası sistemin yapısına yönelik temel varsayımlarını paylaşır. Bu teorik yaklaşımlar, uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olduğu konusunda hemfikirdir. Uluslararası sistemde, herkes için genel kurallar belirleyen veya haklara hükmeden bir dünya devleti yoktur (Keohane, 1984, s.62). Devletler, *kendi kendine yardım* normu ve egemenlik ilkesi doğrultusunda güce başvurmaya hazır olan aktörlerdir. Anarşik yapıda aktörler bağımsız kararlar alır ve bireysel olarak hareket ederler (Stein, 1982, s.300).

Neoliberal teoriye göre uluslararası politikada devletler, kendi kişisel çıkarları ve tercihleri doğrultusunda hareket eder. Devletler kendi çıkarlarını üst düzeye çıkarmayı (maksimize etmeyi) amaçlar. Her bir devlet kendi çıkarlarını, tercihlerini ve stratejilerini diğerlerinden bağımsız olarak belirler (Stein, 1982, s. 300-301). Neoliberallerin yapısal realistlerden ayrıldığı en önemli nokta, fayda hesaplamasıdır. Neoliberalizme göre devletler kendi faydalarını diğerlerinden bağımsız olarak hesaplar. Bu nedenden dolayı, diğerlerinin iş birliğinden elde edeceği kazançlara karşı fazla duyarlı olmayacaklardır. Devletler sadece kendi kişisel çıkarlarını üst düzeye taşımayı hedefler (Stein, 1982, Keohane, 1984).

Çıkar-bazlı rejim teorisine göre, realistlerin varsaydığı aksine, uluslararası sistemin anarşik yapısı aktörler arasında iş birliği yapılmasına engel değildir. Yukarıda bahsedildiği gibi, aktörlerin davranışlarını çıkarları ve tercihleri yönlendirecektir. Kendi çıkarını bireysel olarak hesaplayan aktör, bazı durumlarda bağımsız karar alma yoluyla istediği sonuca ulaşmaz (Stein, 1982, s. 303-304). Siyasi aktörler, diğerlerinin politikalarının politika koordinasyon süreciyle kendi hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırdığı görüşünü kabul edebilir (Keohane, 1984, s. 51). Böyle durumlarda aktörler en iyi sonuca ulaşmak için ortak karar almayı tercih edecektir (Stein, 1982, s. 303-304). Sonuç olarak kişisel çıkar hesaplamaları aktörleri ortak karara almaya, davranışlarını koordine etmeye ve işbirliği yapmaya götürecektir.

Çıkar-bazlı rejim teorisine göre, aktörlerin iş birliği yapmasındaki en önemli engel *belirsizlik*dir. Ortakları tarafından aldatılmak korkusu devletleri iş birliği yapmaktan alıkoymaktadır. Dolayısıyla Keohane, uluslararası rejimlerin gerekli bilgileri sunarak, işlem maliyetlerini düşürerek ve denetleme mekanizmaları geliştirerek belirsizlik sorununu çözmeye yardımcı olacağını ve iş birliğini kolaylaştıracağını savunmuştur.

1.3.2.1 İşlevsel rejim teorisi: rejimlerin temel işlevleri, rejimlere uyum ve rejimlerin sürdürülmesi

İşlevsel rejim teorisi Keohane (1984) tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriyi, hegemonik istikrar teorisine eleştiri olarak kabul etmek mümkündür. Keohane yapısal realistlerin uluslararası politikanın yapısına dair temel varsayımlarını kabul etmiştir. Örneğin uluslararası sistemin (anarşik) yapısının aktör davranışları üzerinde kısıtlayıcı etkisi olduğunu varsayar. Ayrıca güç ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin, uluslararası rejimlerin temel özelliklerini belirlediğini savunur. En güçlü aktörlerin tercihleri her zaman için ağır basar. Yapısal realizmle ayrıldığı temel nokta ise, aktörlerin fayda hesaplamasına dair benimsediği yaklaşımdır. Keohane'e göre devletler çıkarlarını *bağımsız olarak hesaplar*.

Keohane, uluslararası rejimlerin oluşturulmasını açıklamak için “mahkumun ikilemi” (prisoner’s dilemma) teorik oyunundan ve kolektif eylem ikilemi teorisinden yararlanmıştır. Her iki teori de, aktörlerin ortak veya örtüşen çıkarları olmasına rağmen bireysel rasyonalitenin iş birliğini engellediği varsayımını benimser. Mahkumun ikilemi modelinde, iş birliği durumu her iki aktör için de en iyi sonucu doğuracaktır. Fakat aktörler birbirlerinin niyetlerinden emin olmadıklarından dolayı, belirsizlik durumu aktörler için iş birliğinden kaçınmayı en rasyonel strateji durumuna getirir (Keohane, 1984, s. 67-68).

Kolektif eylem sorununda da benzer bir durum yaşanmaktadır. Kolektif malın/hizmetin üretilmesi her bir aktörün çıkarlarını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, kolektif malın üretilmesi belirli maliyetler içermektedir. Her bir aktörün malın üretimine yapacağı katkı, malın toplam değerinin yanında oldukça azdır. Üstelik kolektif malın temel özelliği, bir kere üretildikten sonra herkesin ondan yararlanabilmesidir. Herhangi bir katkıda bulunmadan üretilen maldan faydalanmak, her bir aktör için baskın strateji olacaktır. Sonuç olarak kolektif mal üretilmeyebilecektir. Her iki teorik model iş birliği yönündeki engelin etkileşim kalıplarından kaynaklandığını gösterir (Keohane, 1984, s.68-69).

Keohane hem “mahkumun ikilemi” durumunun hem de “kolektif eylem” gerektiren durumların iş birliği ile sonuçlanabileceğini savunur. Mahkumun ikilemine benzer oyunlar, uluslararası politikada *tek seferlik* oynandığında kusurlu davranış baskın strateji olabilir; fakat uluslararası politikada oyunlar genellikle aynı aktörler arasında bir kereden fazla oynanmaktadır. Tekrarlanan “mahkumun ikilemi” durumunda aktörlerin rasyonel seçim yaparak iş birliğine gitmesi kuvvetle muhtemeldir. İş birliğinin tercih edilmesinin temel nedeni, aktörlerin uzun vadeli kazançları kısa vadeli kazançlara tercih etmesidir. Aktörler kendi kısa vadeli kazançlarını takip etmek isteyebilir; fakat uzun vadede ortaya çıkabilecek ceza ihtimali, kısa vadeli çıkarılardan geri duymayı gerektirecektir. Böyle bir durum aktörleri iş birliğine gitmeye teşvik edecektir. Oyunun tekrarlanması ve sürekli aynı aktörlerin taraf olması, kusurlu davranma ihtimalini azaltacaktır. Kusurlu davranma, aktörlerin şöhretini de kötü yönde etkiler. Sonuçta aktörler uzun vadede kendilerine fayda sağlayacak iş birliklerinden mahrum olmamak için kusurlu davranmaktan çekinirler (Keohane, 1984, s.75-76).

Kolektif eylem sorununda da aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. Keohane’e göre:

“Büyük gruplar tarafından kolektif refahın sağlanması için iş birliği yapılması zor olacaktır. Üye sayısının çokluğu dolayısıyla çıkarların da çeşitliliğini arttıracak, aktörlerin birbirini denetlemesini stratejik tepki vermesini zorlaştıracaktır. Küçük gruplarda bu durum farklıdır. Bu durumda mahkum ikileminde olduğu gibi küçük gruplarda da stratejik etkileşim ve oyunun tekrarlanması iş birliğini kolaylaştırmaktadır. Bu tür gruplarda bir aktörün kolektif refaha katkıda bulunması diğerinin de katkısını etkileyecektir. Yani küçük gruplar için kolektif refahın sağlanması büyüklere nazaran daha kolaydır. Küçük gruplarda müzakerelerin az sayıda aktör tarafından yapılması ve aktörlerin bir kısmının müzakerelerde önemli etkisinin olmaması, pazarlıkların yapılmasını ve işbirliğinin elde edilmesini kolaylaştırmaktadır (Keohane, 1984, s. 76 -78)”.

Keohane her iki varsayımdan yola çıkarak hegemonun yokluğunda ortak çıkarlar doğrultusunda rejimlerin oluşturulabileceğini savunur. Bu nedenden dolayı iş birliğinin gerçekleşmesi için hegemonun varlığının gerekli bir şart olmadığını belirtir. Aktörler tarafından algılanacak *örtüşen çıkarlar* veya *ortak çıkarlar* modelinin varlığı, rejimlerin oluşturulması için yeterli olabilir. Bu durumda rejim aktörlerin ortak çıkarlar doğrultusunda aldıkları rasyonel kararın bir sonucudur. Sonuçta egoist aktörler iş birliğini kolaylaştırmak için rejimleri üretir. Keohane, bu varsayımlarla aktörlerin kişisel itibarlarının önemine ve tekrarlanan iletişime de vurgu yapar (Keohane, 1984, s.78).

Rejim buyruklarının aktörler tarafından takip edilmesi rejimin etkinliğinin temel göstericisidir. Hegemon gücün olmadığı durumlarda geliştirilen belirli mekanizmalar uyumu sağlar. Bu tür mekanizmalar aktörlere birbirlerinin davranışlarını izlemelerini ve değerlendirmelerini sağlar. Her bir aktörün faydasını iş birliğine uymasına bağlayan mekanizmaların varlığı, iş birliğinin gerçekleşmesini kolaylaştırır (Keohane, 1984, s. 79).

Ancak uluslararası rejimler bağımsız olgular değildir ve birdenbire ortaya çıkmazlar. Uluslararası rejimler önceki iş birliklerinden ve rejimlerden etkilenmektedir. Rejimler genelde birbirleri üzerine inşa edilir. Yeni rejimlerin oluşturulması, geçmişteki etkileşim kalıplarından ve eski rejimlerin yapılarından etkilenecektir. Mevcut veya eskiden var olan rejimlerin ve diğer iş birliği örneklerinin yaratmış olduğu karşılıklı güven, yeni rejimlerin oluşturulmasında önemli role sahiptir (Keohane, 1984, s. 56).

Sorun alanlarının yoğunluğu rejim oluşturma teşviklerini artıran önemli bir diğer etkidir. Uluslararası politikada günden güne karşılıklı bağımlılık ilişkileri artmakta ve etkileşim yoğunluğu yaşanmaktadır. Geçici anlaşmaların yetersiz kaldığı durumlarda rejimler etkin çözüm sunabilir. Karşılıklı bağımlılık ve belirsizlik arttıkça rejimlere olan talep de artacaktır (Keohane, 1984, s.79).

Keohane, rejimlerin oluşturulmasını ve sürdürülmesini açıklamak için rasyonel seçim teorisi ile işlevsel akıl yürütmeyi birleştirmiştir (Hasenglever vd., 1996, s. 186). Rasyonel seçim teorisine göre aktörlerin davranışlarının arkasında belirli motivasyonlar vardır. Aktörlerin neden belirli bir şekilde davrandığını anlamak için onların motivasyonlarının incelenmesi gerekir. İşlevsel açıklamalara göre ise, sosyal kurumlar aktörler tarafından belirli sosyal hedeflere ulaşmak amacıyla oluşturulmuştur. Sosyal kurumların neden oluşturulduğunu anlamak için onların gerçekleştirdikleri işlevlerin açıklanması gerekir (Keohane, 1984, s.80).

Keohane, rejimlerin neden oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü her iki perspektifi birleştirerek açıklar: Rejimler aktörler tarafından belirli amaçlara ulaşmak için oluşturulur. Rejimlerin neden oluşturulduğunu anlamak için önce onların hangi işlevleri yerine getirdiğini açıklamak gerekir. Rejimlerin sunduğu işlevler açıklandığında onları oluşturan aktörlerin karşı karşıya kaldıkları teşviklerin neler olduğunu anlamak mümkün olabilir (Keohane, 1984, s. 81-83).

Aktörlerin örtüşen çıkarları olduğunda bile, özellikle şu üç sorun iş birliğini engelleyebilir: mülkiyet hakları, belirsizlik, işlem maliyetleri. Bu nedenden dolayı, rejimleri bu üç soruna verilen yanıt olarak değerlendirmek mümkündür. Uluslararası sistemde iş birliğine engel olan eksiklikler kurumsal düzenlemelere olan ihtiyacı oluşturmaktadır. Rejimler de bu talebe yanıt olarak kabul edilebilir. Uluslararası anarşik sistemde aktörlerin iş birliği yapmasını kolaylaştırmak amacıyla yasal sorumluluk çerçeveleri oluşturmak, bilginin kısmen simetrik olmasını sağlayarak belirsizliği azaltmak, pazarlık maliyetlerini azaltmak gibi işlevleri sağlayan uluslararası rejimler oluşturulur. Rejimler aktörler tarafından karşılıklı faydalar sağlayabilecek iş birliği yapılması için oluşturulur. İşlevsel analize göre bu işlevler rejimlerin neden oluşturulduğunu açıklar. Aktörlerin rejim çerçevesinde yapılan anlaşmaların diğerlerinden daha faydalı sonuçlar vereceğine inanmaları, rejimlerin oluşturulması için önemlidir (Keohane, 1984, s. 87-88).

Ancak uluslararası rejimlerin temel anlamı onların hukuki statülerine indirgenmemelidir. Uluslararası anarşik sistemdeki temel ilke egemenliktir. Devletler egemenliklerine büyük önem verdiklerinden üzerlerinde otorite kuracak herhangi bir kuruma tabi olmak istemezler. İyi düzenlenmiş bir toplumda devlet tarafından sağlam yasal sorumluluk çerçeveleri oluşturulur. İç toplumda devlet bütün hakların ve yükümlülüklerin garantörü olur. Uluslararası sistemde ise rejimlerin belirli dereceye kadar sağladığı yasal sorumluluk ve mülkiyet hakları, devletlerin egemen eylemleri karşısında kırılındır; fakat uluslararası rejimlerin bu özellikleri onların kurucuları tarafından bilinmektedir. Bu nedenle de uluslararası rejimlerin kurulmasını anarşik düzende merkezi otorite sağlama girişimleri olarak kabul etmek yanlış olacaktır (Keohane, 1984, s. 88-89). Rejimler merkezi devlet oluşturma girişiminden ziyade, belirli alanlarda aktör davranışlarını düzenleyen kurumlar olarak kabul edilmelidir.

Rejimler bazı davranışları öngörmekte bazılarını ise yasaklamaktadır. Herhangi bir rejimin öngördüğü davranışların işlem maliyetlerini düşürmesi beklenir. Rejim buyruklarını ihlal etmek ve meşru olmayan davranışta bulunmak, ihlalcı devlet için işlem maliyetini arttırır. Bu durum, rejim buyruklarına uymayı taraflar için daha az maliyetli kılar. Rejim buyruklarına uyulmasının diğer bir nedeni de misilleme ihtimalidir (Keohane, 1984, s. 89-92).

Aktörler örtüşen çıkarlara sahip olsalar da aldatılmak/kandırılmak endişesiyle anlaşma yapmaktan kaçınabilir. Uluslararası rejimler, aktörlerin itibarlarının dolaylı olarak değerlendirileceği davranış standartları ve bu değerlendirmenin yapılacağı forumlar sağlayarak iş birliği yapılmasını kolaylaştırır. Uluslararası rejimler bağımsız bilgiler sunarak, bilgi seviyesini yükselterek bilgi asimetrisinin ve belirsizlik sorununun azaltılmasına yardımcı olur (Keohane, 1984, s. 93-95).

Yukarıda belirtildiği gibi sistemin ademi-merkeziyetçi yapısı, rejim kurallarını ve ilkelerini aktörlerin kişisel çıkarları ile bireysel davranışları karşısında zayıf düşürür. Bununla birlikte rejim kurallarına çoğu zaman uyum gözlemlenir. Keohane, özellikle itibar (reputation) faktörünü rejime uyumu sağlayan temel faktör olarak değerlendirir. Kusurlu davranış, aktörleri gelecekte fayda sağlayacakları iş birliklerinden mahrum edebilir.

Aktörler, kısa vadede elde edecekleri çıkarlar pahasına uzun vadede onlara fayda sağlayacak kural ve ilkelerini ihlal etmek istemez. Rejimler aynı zamanda maliyetli kurumlardır. Farklı alternatiflerin olumsuz olacağı durumlarda rejime uyum daha rasyonel olarak değerlendirilir. Rejimleri uluslararası politikanın ve geniş rejimler ağının bir parçası olarak nitelendirmek uyumu teşvik edebilir; çünkü bir alanda kısa vadeli kişisel çıkarlardan ödün vermek, diğer bir alanda aktöre fayda olarak geri dönebilir (Keohane, 1984: 99-100).

Keohane göre rejimleri oluşturan yapısal şartlar ve çıkar kümeleri zamanla değişebilir. Eğer rejimler kendilerine atfedilen işlevleri sağlıyorsa aktörler onları sürdürebilir. Ayrıca belirli bir alanda rejim-temelli davranışlar bağımsız davranışlara tercih edilebilir. Bu nedenle rejimleri oluşturan yapısal şartlar ve çıkar kümeleri değiştiğinde bile rejimler devam edebilir (Keohane, 1984).

1.3.2.2 Rejim oluşturulması ihtimalleri ve uluslararası rejimlerin şekilleri

Çıkar-bazlı rejim teorilerinde *örtüşen çıkarlar*, rejimlerin oluşturulmasındaki temel nedensel değişken olarak kabul edilir. Mevcut rejimlerin her biri aynı kurumsal yapıya sahip değildir. Rejimlerin temelindeki farklı çıkar kümeleri, oluşturulacak kurumsal çözümün yapısını belirler (Hasenglever vd., 1996, s. 183). Farklı rejim şekillerini açıklamadan önce uluslararası politikada rejime gerek duyulan ve duyulmayan durumları incelemek gerekir.

Keohane ve Stein uluslararası iş birliğini ve rejimleri açıklamak için *uyum* ve *uyumsuzluk* durumlarını birbirinden ayırır. Stein'e göre uyum, her bir aktörün bağımsız karar alarak kendisi için en iyi sonuca ulaştığı durumdur (Stein, 1982, s. 301). Keohane'e göre ise "uyum, aktörlerin politikalarının başkalarının hedeflerine ulaşmasını otomatik olarak kolaylaştırdığı bir durumu ifade eder (Keohane, 1984, s. 51)". Sonuç olarak, uyum durumunda her bir aktör bağımsız hareket ederek kendisi için en iyi olan sonucu elde eder. Bir aktörün bağımsız davranarak en iyi sonucu elde etmesi diğerlerinin hedeflerine ulaşmasını engellemez.

Uyumsuzluk da uyum durumu gibi aktörlerin bağımsız karar alması ve bireysel davranışından ortaya çıkar. Aktörlerin diğerlerinin politikalarını kendi hedeflerine ulaşma yolunda engel olarak gördükleri durum uyumsuzluğu kısmen tanımlar. Uluslararası politikada aktörler karşılıklı etkileşim içindedir. Dolayısıyla birbirlerinin politikalarından etkilenmemeleri mümkün değildir (Keohane, 1984, s. 51-52).

Uyum durumunda aktörlerin bağımsız karar almaları ve bireysel olarak davranmaları onları istedikleri sonuca ulaştırdığından iş birliği yapılmasına ve rejim oluşturulmasına gerek yoktur (Stein, 1982, s. 301; Keohane, 1984, s. 52). Uyumsuzluk durumu, rejimlerin oluşturulmasına olanak sunar. İş birliğinin yapılması için önemli olan uyumsuzluk içindeki aktörlerin kendi politikalarını diğerlerinin hedeflerine uyarlama isteklerinin olup olmamasıdır. Aktörlerin böyle bir istekte bulunmasının nedeni kişisel çıkar hesaplamalarıdır. Eğer siyasi aktörler diğerlerinin politikalarının politika koordinasyon süreciyle kendi hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırdığı görüşünü kabul ederse, o zaman aktörler arasında iş birliği gerçekleşebilir (Keohane, 1984, s. 52-53).

Uyumsuzluk içindeki aktörler bazı durumlarda bireysel davranarak ve bağımsız karar alarak kendileri için en iyi sonuca ulaşamayacaklarını kabul eder. Böyle durumlarda en iyi sonuca ulaşmak için ortak karar almak gerekir (Stein , 1982, s. 303-304).

Rejimlerin oluşturulmasını ve kurumsal yapısını açıklamak için aktörlerin karşı karşıya oldukları uyumsuzluk durumunun yapısı incelenmelidir. Aktörlerin karşılaştıkları oyunun doğası rejimlerin oluşturulma ihtimallerini ve şeklini belirler (Hasenglever, 1996, s. 187). Örneğin, sıfır-toplamlı (zero-sum) oyunlarda herhangi bir rejim oluşturulmayacaktır. Sıfır toplamlı oyunlarda bir aktörün kendisi için en iyi sonuca ulaşması diğerlerinin kaybetmesine bağlıdır. Bu durumda aktörlerin bağımsız karar almaktan vazgeçmeleri için neden yoktur. Bu şartlar altında rejimlerin oluşturulmasına imkan yoktur (Stein, 1982. s. 304).

Çıkar-bazlı rejim teorileri, aktörlerin iş birliği yapmak için seçim karşısında kaldıkları iki durum yapısından bahseder: *ortak çıkarlar* ve *ortak isteksizlik* ikilemi. Ortak çıkarlar ve ortak isteksizlik ikilemlerinin çözülmesi ve iş birliği yapılabilmesi için farklı kurumsal yapıya sahip rejimlerin üretilmesi gerekir (Hasenglever vd., 1996, s.187-189).

Ortak çıkarlar ikileminde iş birliği taraflara ortak fayda sağlayacaktır: Fakat her bir aktörün hile yaparak kendisini en iyi duruma getirmek isteği gibi baskın stratejisi vardır. Ortak hareket etmekten kaçınmak herkesi optimum olmayan bir sonuca götürecektir. Ortak çıkarlar ikilemine en iyi örnek mahkumun ikilemi oyunudur. Mahkumun ikilemi gibi oyunlarda aktörlerin iş birliği yapmasındaki engel belirsizlik sorunudur. Diğerlerinin hile yaparak en iyi sonuca ulaşmasından endişe duyan aktör, aldatılma korkusuyla iş birliği yapmaktan çekinecektir (Stein, 1982, s. 304-308). Aldatılma korkusunun ortadan kaldırılması için, meşru olan davranışları öngörece kuralları belirleyen ve etkili denetim mekanizmalarına sahip olacak kurumların oluşturulması gerekir. Bu nedenle iş birliği rejimleri genellikle resmileştirilir (Hasenglever vd., 1996, s. 188).

Ortak isteksizlik ikilemi her bir aktörün gerçekleşmesini istemediği sonuçlardan üretilir. Aktörlerin kaçınmak istedikleri sonuç üzerinde uzlaşmaları ve gerekli koordinasyonu kurmaları gerekir. Aktörler, aynı sonuçtan kaçınmak istedikleri için bu durumu çözecek bir'den fazla denge bulunur. Aktörlerin uzlaşma noktaları konusunda tercihlerinin olmadığı koordinasyon oyunlarında ortak isteksizliğin çözülmesi kolaydır; çünkü aktörler hangi dengenin ortaya çıkacağı konusunda kayıtsızdır. Beklentilerin yakınsanmasını sağlayan herhangi bir süreç, koordinasyonu mümkün kılar. Basit koordinasyon rejiminin kurulması yeterli olacaktır (Stein, 1982, s. 309-311). Ortak isteksizlik ikileminde rejimin sadece dağıtım sorununu çözmesi yeterli olacaktır. Ortak isteksizlik ikilemini çözmek için oluşturulan rejimler *koordinasyon rejimleri* olarak adlandırılmıştır. Koordinasyon rejimleri aktörlere diğerlerinin niyetleriyle ilgili bilgi sunmak, davranışları düzenlemek gibi kısıtlı işlevler sunar (Hasenglever vd., 1996, s. 187-188). Uzlaşma noktaları konusunda aktörlerin farklı tercihlerinin olduğu durumlarda davranışların koordine edilmesi zorlaşacaktır (Hasenglever vd., 1996, s. 188).

1.3.3 Bilişsel rejim teorileri

Rejim teorileri içerisindeki üçüncü akım bilişsel rejim teorileridir. Güç-bazlı ve çıkar-bazlı rejim teorileri *rasyonel teoriler* olarak değerlendirilir. Her iki rejim teorisi de, pozitivist yönetime dayanmaktadır. Bilişsel rejim teorilerini ise, pozitivism ve post-pozitivism arasındaki bir konumda değerlendirmek mümkündür.

Bilişsel rejim teorilerinin temel varsayımına göre, uluslararası iş birliği sadece güç dağılımı ve örtüşen çıkarlarla açıklanamaz. İşbirliğini ve kurumları açıklamak için aktörlerin normatif ve nedensel fikirlerine, değerlerine, sorun alanlarına yönelik algılarına, kimliklerine atıf yapılmalıdır. Bilişsel rejim teorileri, rejimlerin öznel arası ontolojik yapıya sahip olduğunu ileri sürer. Sorun alanlarının tanımlanması, iş birliğinin kurulması aktörlerin meşru olan ve meşru olmayan davranışlarla ilgili örtüşen kanılarına, öğrenme ve bilgi işleme kapasitelerine bağlıdır (Haggard Simmons, 1987, s. 509-510). Bilişsel rejim teorileri, bilişsel faktörlerin rejimlerin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde kısmen bağımsız değişkenler olarak ele alınması gerektiğini savunur (Aksoy, 2012, s.67).

Bilişsel rejim teorileri, rasyonel rejim teorilerine eleştirel bir yaklaşımı benimser. Eleştiriler konumuna göre bilişsel rejim teorileri iki başlıkta değerlendirilir: *zayıf bilişselcilik* ve *güçlü bilişselcilik*. Zayıf bilişselcilik, aktörlerin çıkarlarının ve tercihlerinin nasıl oluştuğunu açıklayarak rasyonel teorilerdeki boşlukları doldurur. Güçlü bilişselciler ise kendi varsayımları ile rasyonel rejim teorilerine karşı bir alternatif sunar. Uluslararası kurumların doğası ve kurumların aktör kimlikleri üzerindeki etkisini açıklamayı hedefler (Hasenglever vd., 1996, s. 206).

1.3.3.1 Zayıf bilişselcilik

Güç-bazlı ve çıkar-bazlı rejim teorileri, aktörlerin çıkarlarının ve tercihlerinin *nasıl* oluştuğu konusunda varsayımda bulunmaz. Çıkarlar ve tercihler hazır veriler olarak gösterilir (Hasenglever vd., 2000, s.26). Zayıf bilişselcilere göre, rejimlerin temelindeki örtüşen beklentileri açıklamak için aktörlerin kendi çıkarlarını ve tercihlerini nasıl oluşturduklarını incelemek gerekir. Zayıf bilişselciler, aktörlerin çıkarlarının ve tercihlerinin nasıl oluştuğunu açıklamak için nedensel ve normatif bilgilere, değerlere, aktörlerin öğrenmelerine, epistemik toplulukların rolüne atıf yapar (Hasenglever vd., 1996, s. 206-210).

Zayıf bilişselcilere göre, aktörlerin çıkarları ve tercihleri durağan (statik) kavramlar değildir. Aktörlerin sahip olduğu fikirler ve değerler onların çıkar ve tercih tanımlamalarını yönlendirir; çünkü aktörler sahip oldukları bilgilere dayanarak dış dünyaya yönelik gerçeklikleri yorumlar. Bilgiler, nedensel ve normatif olmakla iki kategoride sınıflandırılabilir. Nedensel bilgiler sebep-sonuç ilişkilerini aydınlatır ve aktörlerin amaçlar ve araçlar arasında ilişki kurmasına yardım eder. Normatif bilgiler ise, aktörlerin doğru ve yanlış olanla ilgili görüşleri şekillendirir. Aktörler nedensel ve normatif bilgilere dayanarak dış dünyanın gerçekliklerini yorumlar ve kendi çıkarlarını ve tercihlerini belirler (Haggard ve Simmons, 1987: 509-513; Hasenglever vd., 1996,s. 206).

Krasner'in rejim tanımındaki 'örtüşen beklentiler' zayıf bilişselcilerin temel odak noktasıdır. Zayıf bilişselcilere göre, rejimlerin oluşturulması için herhangi bir sorun alanının aktörler tarafından benzer veya yakın şekilde yorumlanması gerekir. Sorun alanının doğasına dair aktörler tarafından uzlaşa sağlandıktan sonra gerekli kural ve prosedürler oluşturulabilir. Bu varsayım rejimlerin öznel arası ontolojik yapıya sahip olması fikrini destekler. Dolayısıyla zayıf bilişselcilere göre öznel arası anlam, rejimlerin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde önemli faktördür (Hasenglever vd. 1996, s. 206).

Uluslararası ilişkiler giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkileri, sorun alanlarının giderek daha teknik yapıya bürünmesine sebep olmaktadır. Zayıf bilişselcilere göre, aktörler karmaşık karşılıklı bağımlılık (complex interdependence) şartları altında belirsizlik sorunu yaşar. Zayıf bilişselcilerin vurguladığı belirsizlik, neoliberal belirsizlikten oldukça farklı bir kavramdır. Neoliberallerin belirsizlikten kastettiği, bir aktörün diğerlerinin niyetleri ve davranışlarıyla ilgili bilgi eksikliğidir. Neoliberallerden farklı olarak zayıf bilişselcilerin belirsizlikten kastı, aktörlerin kendi çıkarlarını nasıl tanımlayacakları ve gerçekleştirecekleri konusunda karşılaştıkları belirsizliktir (Hasenglever vd., 1996, s. 206-207). Aktörler herhangi bir sorun alanında karar aldıkları zaman muhtemel sonuçları değerlendirmekte güçlüklerle karşılaşır. Bu tür belirsizlikle karşılaşan aktörlerin güvenilir, kaliteli bilgiye ve uzman tavsiyesine ihtiyacı vardır (Goldstein ve Keohane 1993, s. 16). Bu tür bilgileri sağlayan kurumların aktörlerin politikalarını etkileyebilmesi muhtemeldir (Hasenglever vd., 1996, s. 206-207).

Yukarıda belirtildiği üzere, zayıf bilişselciler, politika yapıcıların güvenilir ve teknik bilgilere olan ihtiyacından bahsetmiştir. Bu tür bilgilerin sağlanmasında uzmanlardan ve bilim insanlarından oluşan *epistemik toplulukların* (epistemic communities) rolü vardır. Epistemik topluluklar, çalıştıkları alanda tanınan ve yetki sahibi olan uzmanlardan oluşan profesyoneller ağıdır. Hem sorunların hem de bu sorunların temelindeki nedensel bağların anlaşılması için epistemik topluluklara ihtiyaç duyulabilir. Epistemik toplulukların sağladığı bilgi, aktörlerin belirli sorun alanlarında fikir birliğine ulaşmasına ve rejim temelli iş birliği kurmasına yardım eder. Epistemik topluluklar tarafından üretilen bilgi, karar alıcılar tarafından geniş şekilde paylaşıldığında politika üzerinde etkileyici güce sahip olabilir. Fikir birliği epistemik topluluğa bağımsızlık kazandırır. Eğer bilimsel kanıtlar kesin değilse veya uzmanlar arasında fikir ayrılıkları ve bölünmeler varsa, o zaman politikayı etkileme ve yönlendirme gücünden de mahrum olunur (Hasenglever vd., 1996, s. 209-210).

Yukarıda belirtildiği gibi, zayıf bilişselciler çıkarları ve tercihleri statik değil, devingen (dinamik) kavramlar olarak kabul etmişlerdir. Çıkar ve tercih tanımlamalarını etkileyen fikirler ve değerler zamanla değişebilir. Eğer fikirlerin ve değerlerin değişmesi aktör davranışlarını etkiliyorsa, bu durum “öğrenme” (learning) olarak nitelendirilir. Öğrenme, hem aktörlerin çıkarlar tanımlamalarını hem de onları çıkarlarına ulaştıracak stratejileri değiştirebilir (Hasenglever vd., 1996, s.208).

Fakat karar alma anında aktörlerin bütün kullanılabilen bilgiden yararlanması olanaksızdır. Aktörlerin tercihlerini nasıl belirlediklerini ve stratejilerini nasıl oluşturduğunu anlamak için onlar tarafından tutulan fikirlerin ve inançların incelenmesi gerekir (Goldstein ve Keohane, 1993). Aktörlerin yeni bilgileri işleme kapasitelerinde de farklılıklar vardır (Hasenglever vd., 1996, s.208). Bu nedenle, öğrenme sürecinin her aktör için aynı sonuçları getirmesi beklenemez.

Rejim kapsamında kurallara uygun davranış kalıpları belirlendikten sonra taraflar için yeni ortak beklentiler oluşacaktır. Rejimler tarafından oluşturulan beklentiler aktörlerin çıkarlarını tanımlamalarını etkileyecektir. Fakat öğrenme süreci her zaman iş birliği açısından yapıcı olarak anlaşılmalıdır. Bazı durumlarda öğrenme iş birliğinin bozulması sonucunu da doğurabilir (Hasenglever vd., 1996, s.208).

1.3.3.2 Güçlü Bilişselcilik: meşruiyetin gücü, argümanın gücü, kimliğin gücü

Zayıf bilişselcilik rasyonel rejim teorilerinin varsayımlarını reddetmez; aksine, rasyonel rejim teorilerindeki boşlukları doldurarak uluslararası rejim sorunsalına yönelik analizleri geliştirir. Güçlü bilişselciler olarak adlandırılan diğer bilişsel temelli yaklaşım ise, rasyonel rejim teorilerine daha eleştirel bir yaklaşıma sahiptir (Hasenglever vd., 1996, s.210). Güçlü bilişselcilerin varsayımları sosyal inşacı kuram geleneğinden gelmiştir. Güçlü bilişselcilik, rasyonel rejim teorilerine alternatif olarak geliştirilmiştir. Rasyonel rejim teorileri ile güçlü bilişselcilik arasından derin ontolojik ve epistemolojik farklar mevcuttur (Aksoy, 2012, s. 68).

Güçlü bilişselciler, ilk olarak rasyonel rejim teorilerinin uluslararası politikanın yapısına dair sundukları varsayımı eleştirir. Hem uluslararası politikaya hem de uluslararası ilişkilerin aktörlerine sosyal anlam atfedilir. Güçlü bilişselciler uluslararası ilişkileri kendine özgü kuralları olan bir sosyal düzen ve bir toplum olarak ele alır. Buna göre, *uluslararası toplumda* devletler ve diğer kurumlar sürekli karşılıklı etkileşim içindedir. Etkileşim düzensiz değildir. Çok sayıda kural söz konusu ilişkileri etkilemektedir. Bunlardan bir kısmı da uluslararası rejimlerdir. Uluslararası rejimler uluslararası toplumun normatif yapılarına gömülüdür. Bu nedenle, kurumsal taahhütlerin aktörler üzerinde sanıldığından daha baskın bir etkisi vardır (Hasenglever vd., 1996, 210-211).

Güçlü bilişselciler uluslararası rejimlere dair kendi argümanlarını geliştirmek için sosyal inşacılık kuramının varsayımlarından yararlanmıştır; uluslararası yapı (toplum) ve onu oluşturan amiller (aktör) karşılıklı etkileşim içerisindedir. Yapı ve aktör sürekli olarak birbirini karşılıklı olarak inşa eder. Uluslararası yapının aktörlerin davranışlarını etkilemesi ve şekillendirmesiyle birlikte, aktörler de dış politikaları ve davranışlarıyla uluslararası yapıyı şekillendirir. Örneğin egemenlik devletleri inşa eder; egemenliğin yapısı ve kuralları, aktörlerin karşılıklı etkileşimi için olanak sağlar. Bu nedenle, egemenliğin karşılıklı olarak tanınması iş birliği ve düzenlemelerin yapılması için gereklidir (Hasenglever vd., 1996, s. 210-211).

Uluslararası toplumun parçası olan aktörler rasyonel teorinin varsaydığı gibi araçsal mantıkla değil, *uygunluk mantığı* ile hareket eder. Rasyonel teori, aktörlerin karar alma zamanı hangi kararların onları hedeflerine ulaştıracağını sorduğunu varsayar. Güçlü bilişselcilere göre ise, herhangi bir alanda politikalar ve stratejiler belirlenirken aktörler ait oldukları toplumun normları, kuralları ve değerlerine bağlı kalarak karar alır. Uluslararası toplumun normları, kuralları ve değerleri aktörlerin davranışlarını etkiler ve sınırlandırır (Hasenglever vd., 2000, s. 26).

Hasenglever, Mayer ve Rittberger güçlü bilişselcilerin uluslararası rejimlere dair argümanlarını üç başlıkta toplamıştır: meşruiyetin gücü, argümanın gücü, kimliğin gücü (Aksoy, 2012, s. 69). Her üç argüman yukarıdaki varsayımları temel alarak geliştirilmiştir.

Neoliberal teori rejim buyruklarının gücünü ve etkinliğini itibar faktörüne bağlar: Aktörler gelecekteki iş birliği imkanlarından mahrum kalmamak için rejim buyruklarını sürdürme isteğine sahip olur (Hasenglever vd., 1996, s.211-212). Devletlerin rejim buyruklarına uymasındaki temel neden olarak kişisel çıkar hesaplamaları gösterilir (Stein, 1982:139; Keohane, 1984: 99-108). Güçlü bilişselciler ise bu varsayımı hatalı olarak kabul eder.

Meşruiyetin gücü düşüncesi, uluslararası rejimlerin gücünün rejim buyruklarının meşruluğuna bağlı olduğunu savunur. Rejim buyruklarının meşruluğu, içine gömülü oldukları uluslararası toplumun normlarına uygunlukla belirlenir. Güçlü bilişselcilerin uygunluk dediği, uluslararası toplumun kuralları ile özelde rejim kuralları arasındaki uyumdur. Uluslararası toplumun kuralları ile uyum içinde olan bireysel kurallar meşru sayılır. Her bir devlet normatif olarak düzenlenmiş uluslararası toplumun bir parçasıdır. Devletler uluslararası sistemin yapısından etkilenmekle birlikte dış politikalarıyla onu şekillendirmektedir. Her bir aktörün kendi yükümlülüklerini yerine getireceğine dair güvence içeren bir uluslararası sistem, her bir aktör için de tercih edilir bir durumdur. Bu nedenle, uluslararası sistemin normlarının ve kurallarının yürürlükte olmasında her bir devletin çıkarı vardır. Uluslararası toplumun normatif yapısının bozulması, devletler için tehdit oluşturabilir. Varlıkları uluslararası toplumun varlığına bağlı olan devletler, en zayıf norm ve kurallara bile uyma eğilimine sahiptir. Bu nedenle aktörler rejim buyruklarına dışsal zorlayıcı nedenlerden dolayı değil, uluslararası toplumun üyesi oldukları için uygun davranış sergiler (Hasenglever vd., 1996, s.211-213).

Argümanın gücü, rejimlerin kurulması sürecinde ve sürdürülmesinde aktörler arasındaki iletişimin rolünün önemli olduğu varsayımına dayanır. Güçlü bilişselciler, bu argümanla rejimlerin özneler arası ontolojik yapısına vurgu yapar. Giderek artan uluslararası karşılıklı bağımlılık, sorun alanlarının iç içe geçmesi aktörlerin kendi çıkarlarını ve hedeflerine ulaşmalarını temin edecek araçları belirlemede zorlanmalarına sebep olmaktadır. Söz konusu koşullar altında sosyal gerçekliğin yorumlanmasında fikir ayrılıkları kendini gösterir. Bir rejimin oluşturulması ve sürdürülmesi için, sorun alanlarının temel özelliklerinin ortak veya benzer bir şekilde yorumlanması gerekir. Aktörler arası iletişim ve müzakere süreçleri, fikir birliğinin elde edilmesinde ciddi bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, sosyal gerçekliğe dair benzer yorumlamalar elde edildikten sonra da uygun davranışların seçilmesi için ikna edici argümanların geliştirilmesi gerekir. Aktörlerin üzerinde uzlaşma sağlanan yorumlamalara bağlı kalması da, geliştirilen argümanların ikna gücüne bağlıdır. “Argümanın gücü” düşüncesi, aktörleri ikna etmenin uluslararası ilişkilerdeki önemine vurgu yapar (Hasenglever vd., 1996, s.213-214).

Güçlü bilişselciler rejim buyruklarının ihlaline dair neoliberallerden oldukça farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Özneler arası yorumlamaların önemi burada bir daha vurgulanır. Güçlü bilişselcilere göre ihlal, her zaman için rejim kurallarının ve normlarının terk edildiği anlamına gelmez. Herhangi bir ihlal durumunda rejimin üyeleri, ihlalci devlet tarafından sunulan gerekçeyi değerlendirir. Sunulan gerekçelerin değerlendirilmesi sürecinde, rejimin genel ilkeleri ve ortak anlamlar temel alınır (Kratowich ve Ruggie 1986, s. 765). Eğer ihlalci devletin sunduğu gerekçe rejimin temelinde yatan ortak (paylaşılan) anlayışa ve beklentilere zıt değilse, ilgili ihlal durumu “kabul edilir” olarak değerlendirilir. Bu nedenle, yeniden yorumlama süreci rejimlerin etkinliğinin değerlendirilmesinde önemli olacaktır (Hasenglever vd., 1996, s. 214).

Yeniden yorumlama ve değerlendirme yalnızca ihlal durumun belirlenmesi zamanı değil, rejimlerin varlıklarını sürdürdükleri zaman boyunca önemlidir. Rejimlerin ilkeleri, normları, kuralları ve karar alma prosedürleri objektif gerçeklikler değildir. Bu kavramların temelinde özneler arası yorumlamalar dayanmaktadır. Dolayısıyla normatif düzenlemeler özneler arası yorumlama sürecinin bir ürünüdür. Bağlamlar değiştikçe yeniden yapılan müzakereler, yeni yorumlamaların elde edilmesi ile sonuçlanacaktır (Hasenglever, 1996, 214).

Güçlü bilişselcilerin üçüncü temel argümanı, *kimliğin gücü* olarak adlandırılmıştır. Kimliğin gücü argümanı, rejimlerin (uluslararası kurumların) aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını değiştirebileceği varsayımı üzerine kurulmuştur. Rejimlerin oluşturulmasını ve sürdürülmesini açıklarken rasyonalist teorisyenler kimlikleri ve çıkarları “sabit kavramlar” olarak ele alır. Ancak Alexander Wendt’e göre, uluslararası toplumun parçası olan devletlerin kimlikleri ve çıkarları sabit ve değişmez değildir. Uluslararası yapı ile aktör olarak devletler birbirini sürekli etkilemekte ve şekillendirmektedir. Bu nedenden dolayı, devletlerin kimlikleri ve çıkarları sürekli oluşum içindedir. Aktörlerin kimlikleri, sosyal etkileşim yoluyla oluşur. Sosyal etkileşim içinde olan aktörlerin kimlikleri; paylaşılan anlamlar, pratikler, normlar ve kurallar temelinde oluşur. Bu nedenle uluslararası kurumlarda paylaşılan anlayışların, sosyal bilgilerin ve beklentilerin, aktörlerin kendileri ve başkaları ile ilgili algıladıkları anlamları şekillendirdiği varsayılabilir (Wendt’ten aktaran Hasenglever vd., 1996, 214-215).

Wendt, rejimlerin aktörler tarafından egoist çıkarlar doğrultusunda kurulabileceği varsayımını reddetmez. Fakat her ne kadar egoist çıkarlar doğrultusunda kurulmuş olsa da rejimlerin, aktörlerin kimlik ve çıkar tanımlamalarını zamanla etkileyeceğini savunur. Başarılı işbirlikçi kurumların çoğalması aktörlerin görece kolektif bir kimlik kazanmalarına sebep olacaktır. Tekrarlanan ve kurallarla yönetilen iş birliği, kolektif kimliğin oluşmasını sağlayabilir. Çünkü kurumsal iş birliği, aktörlerin kendi kimlikleriyle ilgili algılarını zamanla değiştirecektir. Dolayısıyla ilk başta egoist çıkarlar nedeniyle kurulan rejimler, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını zamanla yeniden tanımlamalarını sağlayacak ve böylece birbirlerinin meşru çıkarlarına karşı daha duyarlı olacakları bir topluluğun inşasını mümkün kılacaktır (Wendt’ten aktaran Hasenglever vd., 215-217).

1.4 Uluslararası Rejimlerin Önemi

Önceki bölümlerde uluslararası rejimlere dair üç teorik yaklaşım incelendi. Her teori, uluslararası rejimlerin oluşturulması, sürdürülmesi ve ortadan kalkmasını farklı değişkenlerle açıklar. Güç-bazlı rejim teorisi, rejimleri uluslararası güç dağılımının bir işlevi olarak kabul eder. Herhangi bir rejimin oluşturulmasını, sürdürülmesini ve ortadan kalkmasını sistemdeki hegemon gücün varlığına bağlar. Çıkar-bazlı rejim teorileri ise söz konusu olguları aktörlerin örtüşen kişisel çıkarlarına bağlar. Bilişsel rejim teorileri, bilişsel değişkenlerin kısmen bağımsız değişkenler olarak ele alınması gerektiğini savunur.

Rejimlerin uluslararası politikadaki önemini anlamak için rejimlerin aktör davranışlarını nasıl etkilediği sorusunun yanıtlanması gerekir. Bu sorunun yanıtlanması için Krasner'in uluslararası rejimlere dair sunduğu nedensel şemadan yararlanılacaktır. Krasner (1982, s. 189) rejimleri temel nedensel değişkenlerle ilgili davranışlar arasındaki *ara değişken* olarak kabul eder (Şema 1).

Şema 1

Temel nedensel değişkenler → Rejim → İlgili davranış

Temel nedensel değişkenler, rejimler ve ilgili davranışlar arasındaki karşılıklı ilişki, yukarıda bahsedilen rejim teorilerinde farklı şekilde açıklanmıştır.

Güç-bazlı rejim teorileri, yapısal realizmin temel varsayımlarından yola çıkarak uluslararası rejimleri açıklamıştır. Yapısal yaklaşıma göre aktörler, uluslararası politikada kendi çıkarları doğrultusunda hareket eder. Aktörlerin çıkarlarını uluslararası güç dağılımındaki konumları belirler. Krasner'in sunmuş olduğu nedensel şemada yapısalcılar, temel nedensel değişkenlerle ilgili davranışların ve bu davranışların sonuçları arasından doğrudan bir ilişki olduğunu varsayar. Dolayısıyla, Susan Strange gibi yapısalcı yaklaşımın önemli düşünürleri, rejimlerin ve uluslararası kurumların aktör davranışları üzerinde etkisi olduğu varsayımını kabul etmez. Strange'e göre rejimler, uluslararası güç dağılımını ve ekonomik ilişkileri maskeleyen bir kavramdır. Rejimlerin ilkeleri, normları ve kuralları, aktörlerin davranışları üzerinde bağımsız bir etkiye sahip değildir. Yapısal yaklaşım, rejimlerin veya diğer uluslararası kurumların uluslararası politikada etkisinin olmadığını, olsa bile kayda değer nitelikte olmadığını varsayar (Zoungni, 2015, s. 8-12).

Çıkar-bazlı rejim teorileri ise, anarşik yapının iş birliğine engel olmadığını savunur. Aktörlerin bireysel davranarak en iyi sonuca ulaşamadığı durumlarda iş birliğinin faydalı olacağını varsayar. Uluslararası rejimler böyle durumlarda davranışları koordine ederek aktörlerin iş birliği yapmasını kolaylaştırır (Stein, 1982). Rejimler uluslararası politikada iş birliğine engel olan temel sorunların üstesinden gelinmesine ve kurumsal eksikliklerin kısmen giderilmesine yardımcı olur. Rejimler sundukları işlevler sayesinde birbirlerinin davranışlarını kontrol etmeleri için aktörlere denetim mekanizmaları sunar, bilgi asimetrisini azaltır ve işlem maliyetlerini düşürür. Çıkar-bazlı teoriler, rejimlerin oluşturulmasındaki temel nedensel değişken olarak aktörlerin kişisel çıkarlarını kabul eder. Mevcut rejimler, sundukları işlevler sayesinde zamanla aktörleri iş birliğine teşvik eder.

Keohane'nin de varsaydığı gibi, rejimlerin temelindeki çıkar kümeleri ve güç dağılımı değişse de rejimler sürdürülebilir. Burada rejimlerin sürdürülmesinin nedenleri arasında, kendisine atfedilen işlevleri hala rejimin yerine getirebilmesi, düzensiz davranışa geri dönmeyen aktörler açısından maliyetli olması ve batık maliyetler gibi faktörler vardır. Dolayısıyla rejimler, oluşturulmalarına neden olan temel nedensel değişkenlerin artık bulunmadığı durumlarda bile aktör davranışlarını etkileyebilir. Rejimler temel nedensel değişkenlerin bir sonucu olmakla birlikte, aktörler arasındaki koordinasyonu kolaylaştırma işlevini yerine getirir. Yani zamanla rejimler, aktörlerin daha işbirlikçi davranışlar sergilemesine sebep olmaktadır (Keohane, 1984). Bu durum rejimlerin temel nedensel değişkenlerden bağımsız olarak aktör davranışlarını etkileyebileceği varsayımını destekler. Sonuç olarak, çıkar-bazlı rejim teorileri nedensel şemada rejimlerin aktör davranışları üzerinde kısmen de olsa bağımsız bir etkiye sahip olduğunu varsayar.

Keohane'e göre kişisel çıkarlar doğrultusunda oluşturulan rejimler, aynı zamanda aktörlerin çıkar tanımlamasına da zamanla etki edecektir. Kişisel çıkarların tanımlanması aktörlerin beklentileri ve değerleri ile oluşturulmaktadır. Zamanla rejimler beklentilere ve değerlere etki edebilir. Çıkar temelli rejim teorileri hem çıkarların tanımlanmasında hem de takip edilmesinde kurumların önemine vurgu yapmaktadır. Rejimler karmaşık karşılıklı bağımlılığın arttığı dünya siyasetinde, hiyerarşik kontrol sistemine sahip olmadan ortak sorunların çözülmesi ve anlaşmaların yapılmasını kolaylaştırmaktadır (Keohane, 1984, s. 62-63).

Bilişsel temelli rejim teorileri uluslararası kurumlara diğerlerinden daha fazla önem atfeder. Rasyonel rejim teorilerinden farklı olarak, aktörlerin uluslararası politikadaki davranışlarının belirli normlar ve kurallar eşliğinde gerçekleştiğini varsayar. Güçlü bilişselciler, uluslararası sistemi bir anarşik yapı olarak değil, belirli kurallara ve normlara sahip bir toplum olarak görür. Uluslararası toplumun normatif yapısı aktörlerin davranışlarını düzenlemekte ve sınırlandırmaktadır. Bu nedenle düzenli normatif yapıya sahip uluslararası toplumun varlığı, her bir aktör için tercih edilir bir durumdur. Uluslararası rejimler; aktörlerin karşılıklı etkileşimi düzenleyen ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri kümesidir. Aynı zamanda uluslararası rejimler, uluslararası toplumun normatif yapılarına gömülüdür. Bilişsel teoriye göre aktörlerin rejim buyruklarına uymasının nedeni de budur. Çünkü aktörlerin varlığı, belirli bir düzen arz eden bir uluslararası toplumun varlığına bağlıdır. Aktörler en zayıf normları ve kuralları sürdürme eğilimine de sahiptir. Bir aktörün rejim buyruklarına uymasının nedeni, kendisinin de uluslararası toplumun bir parçası olmasıdır (Hasenglever vd., 1996). Dolayısıyla bilişsel teori, rejim buyruklarının aktör davranışları üzerinde daha baskın ve bağımsız bir etkisi olduğunu savunmaktadır.

Bilişsel rejim teorisi rejimlerin ilk başta kişisel çıkar veya diğer etkenlerden dolayı oluşturulduğunu reddetmez. Bununla birlikte, rejimlerin zamanla aktörlerin kimlik ve çıkar tanımlamalarını etkileyeceğini varsayar. Kimlikler ve çıkarlar statik değil dinamik kavramlar olarak kabul edilir. Rejim içinde etkileşim halinde olan aktörler; paylaşılan anlamlar, pratikler, ilkeler, normlar ve kuralların etkisiyle kimliklerini ve çıkarlarını zamanla yeniden tanımlar. Aktörlerin davranışları ilk başta egoist kişisel çıkarlara dayansa da, zamanla rejimlerin etkisiyle birbirlerinin meşru çıkarlarına karşı daha duyarlı olabilirler ve böylece kolektif bir kimlik kazanabilirler. Böylece bilişsel rejim teorisi rejimlerin, aktörlerin zamanla kolektif kimlik kazanmalarına ve bu temelde daha kolektif davranışlarda bulunmalarına sebep olacağını savunur (Hasenglever vd., 1996).

Bilişsel rejim teorisinin varsayımlarını Krasner'in nedensel şeması üzerinden değerlendirecek, bilişselcilerin rejimlerin temel nedensel değişkenlerden bağımsız olarak aktör davranışlarını etkileyeceğini varsaydıklarını söylemek mümkündür. Bu nedenle bilişsel rejim teorileri, uluslararası politikada uluslararası kurumların düşünüldüğünden daha baskın bir etkisi olduğunu varsayar.

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER EĞİTİM, BİLİM VE KÜLTÜR ÖRGÜTÜ'NÜN (UNESCO) KURULMASI, KÜLTÜREL ALANDAKİ POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE MİRAS KAVRAMI

2.1 UNESCO'nun Kurulması

UNESCO Kurucu Sözleşmesi, 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1942-1945 yıllarında çeşitli aralıklarla Londra'da Müttefiklerin Eğitim Bakanları Konferansı (Conference of Allied Ministers of Education -CAME) toplanmıştır. Konferans, savaş sona erdikten ve barış sağlandıktan sonra eğitim sistemini yeniden yapılandırmak amacıyla toplanmış ve böylece UNESCO'nun kuruluş sürecine öncüllük etmiştir. UNESCO'nun örnek tasarısından biri de CAME tarafından hazırlanmıştır (Maurel, 2009).

Bu tasarı 1944 yılı Nisan ayında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin CAME delegesi tarafından hazırlanmıştır. Projenin ilk taslağında eğitimsel ve kültürel yeniden yapılanma, yeni kurulacak uluslararası örgütün temel amacı olarak belirlenmiştir. Bu nedenle kurulacak örgütün, “Birleşmiş Milletler Eğitimsel ve Kültürel Yeniden Yapılanma Örgütü (The United Nations Organization for Educational and Cultural Reconstruction- ONUREC)” olarak adlandırılması planlanmaktaydı. ABD delegelerinin hazırladığı taslakta örgütün amacı, Avrupa ve Asya ülkelerinde “faşist otoriteler tarafından dünyanın ortak kültürel mirasına verilen zararın mümkün olduğu kadar ortadan kaldırılması” olarak belirlenmiştir. ABD delegelerinin sunduğu taslak, 1945 yılının Nisan ayında tartışılmıştır. Bununla birlikte, sadece eğitim ve kültürel alanı kapsayan örgütün kurulması yetersiz olarak görülmekteydi. Bu talep üzerine yeni kurulacak örgütün yeniden yapılanma sürecinde etkili olabilmesi için “eğitim, bilim ve kültür” alanlarını kapsamaması gerektiği sonucuna varılmıştır (Maurel, 2013, s. 1).

San Francisco Konferansı'nın hemen ardından CAME tarafından UNESCO'nun kuruluş sözleşmesi taslağı son haline getirilmiş ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün kurulması için bir konferans çağrısı yapılmıştır.

UNESCO'nun kuruluş konferansı olan Londra Konferansı, 1 Kasım 1945 tarihinden 16 Kasım 1945 tarihine kadar devam etmiştir. Konferans 44 ülke temsilcisi ve sekiz uluslararası organizasyon gözlemcisinin katılımı ile gerçekleşmiştir. 16 Kasım 1945 tarihinde UNESCO Kuruluş Sözleşmesi kabul edilmiş, yirminci devletin de Sözleşmeyi iç hukukuna göre onaylamasından sonra 4 Kasım 1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Alpaslan, 2015, s. 14-15).

UNESCO'nun temel amacı eğitim, bilim ve kültür yoluyla küresel barışın tesis edilmesidir. UNESCO BM'nin eğitim, bilim, kültür alanındaki yetkili kuruluşudur. Kurulduğu günden bugüne kadar kendi ihtisas alanlarında çalışmalar yapagelmiştir. UNESCO, çok çeşitli faaliyetler organize etmektedir. İlk yıllarından bugüne seminerler, konferanslar düzenlemiş, farklı sahalarda projeler yürütmüş, çeşitli kuruluşlar oluşturmuş, normatif yapılandırma ve standart belirleme eylemleri gerçekleştirmiş, çeşitli kurumlara destek vermiştir. Aynı zamanda UNESCO, sivil ve resmi kuruluşların faaliyetlerini koordine etmek gibi eylemlerde bulunmuştur (Maurel 2009, s.131).

Savaş sonrası ilk yıllarda UNESCO, yeniden yapılanma sürecine odaklanmıştır. Bu nedenle 1946 yılında UNESCO merkezinde “Yeniden Yapılanma Departmanı” kurulmuştur. 1946-1947 yıllarında UNESCO'nun toplam bütçesi 14 milyon ABD Doları kadardı. Bu bütçe UNESCO'nun kendisi için belirlediği yeniden yapılanma hedeflerine kıyasla oldukça düşüktü. UNESCO'nun mali sıkıntılarının arkasındaki nedenlerden biri de, ABD'nin savaş sonrası eğitimsel ve bilimsel yeniden yapılanmaya tek taraflı katkılar yapma kararı alması olmuştur (Maurel, 2013, s.2-3). ABD'nin bu kararı söz konusu alanda yetkili olan UNESCO'nun faaliyetlerini gölgelemiştir. Bu nedenle kurulduğu ilk yıllarda UNESCO kendi ihtisas alanlarında kaydadeğer bir başarı edle edememiştir.

Yeniden yapılanma yıllarında UNESCO Avrupa'ya mali yardım sağlamak isteyen Amerikalı kuruluşlarla Avrupalı yardım alıcılar arasında ilişkilerin kurulmasında özel bir rol üstlenmekteydi. UNESCO; Rennes Bilim Fakültesi, Dunkerque ve Strasburg şehir kütüphaneleri ile savaştan zarar gören çeşitli kültürel yapıların ve kuruluşların yeniden yapılanması için yardım çağırılarını ve yardımların dağıtımını organize etmiştir (Maurel, 2013, s. 4-5). Bu nedenle İlk kurulduğu yıllarda UNESCO'nun daha çok aracı faaliyetlerde bulunduğu gözlemlenmektedir.

2.2 UNESCO'nun Kültürel Alandaki Politikalarının Tarihsel Gelişimi

UNESCO, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde eğitim, bilim ve kültür alanlarının her birinde çalışmalar yapmıştır. Bununla birlikte bu başlıkta tezin ana konusu ile ilgili olan kültür alanındaki çalışmaları ele alınmıştır. UNESCO Kuruluş Sözleşmesi'nin 1. maddesinin C fıkrası, örgütün kültür alanındaki görevlerini ve amaçlarını belirlemektedir:

“Dünyanın kitap, sanat ve bilim anıtları mirasının muhafaza ve korunması sağlayıp ilgili milletlere lüzumlu Milletlerarası Anlaşmaları tavsiye etmek ve kültür sahasında faal şahısların Milletlerarası mübadelesi ve yayım, sanat ve bilim bakımından ilgili diğer eşyalarla diğer bilgi kaynakları da dahil olduğu halde kültürel faaliyetin bütün kollarında milletlerarası iş birliğini teşvik etmek (http-1).”

Yukarıda belirtildiği üzere kurulduğu ilk yıllarda UNESCO, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecine odaklanmıştır. Bu dönemde UNESCO'nun uzmanlık alanlarından biri olan kültür alanındaki çalışmaları da, İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu yıkımları onarmak amacı taşımaktaydı. UNESCO Kuruluş Sözleşmesi'nde belirlenen hedefler, amaçlar ve aynı zamanda eylemler, aradan geçen zaman içinde oluşan yeni taleplere göre uyarlanmıştır. UNESCO'nun kendini güncel taleplere uyarlaması örgütsel önemini ve varlığını korumak açısından hayati önem taşımaktadır. Bu açıdan UNESCO'nun kültürel alandaki çalışmalarını, dönemsel bazda incelemek faydalı olacaktır. Böylece, 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar olan süreçte ve 1972 sonrasında UNESCO'nun kültür alanındaki çalışmalarına genel anlamda ışık tutulacaktır.

İlk kurulduğu yıllarda UNESCO'nun diğer ihtisas alanlarında olduğu gibi kültür alanındaki faaliyetlerinin temel hedefi, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak olmuştur. UNESCO'nun 1940'lı ve 1950'li yıllarda kültürel alandaki temel amacı, ulusal kültürleri ve yaşam tarzlarını birleştirmek olmuştur. “Evrensel kültür ve evrensel insan” yaratmak söz konusu dönemde UNESCO'nun kültürel politikalarının temel amacını oluşturmaktaydı (Maurel, 2009, s. 134-135). Bu sayede dünya barışının sağlanabileceği fikri, kültürel faaliyetlerin arka planındaki ideolojik yaklaşımı tanımlamaktadır.

İlk kurulduğu yıllardan 1960'lı yıllara kadar geçen sürede UNESCO kültürel verilerin ve materyallerin paylaşımı; kültürel alanda uluslararası iş birliğinin desteklenmesi; sanatın çeşitli dallarında çalışan uzmanların mübadelesi; kültürel malların ihracı ve ithaline yönelik düzenlemeler; müzecilik; kültürün yayılması gibi faaliyetlerde bulunmuştur (Alpaslan, 2015, s. 16). Dolayısıyla UNESCO'nun bahs edilen dönemde devletler arasında kültürel ilişkilerin kurulmasına odaklanmış olduğu görülmektedir.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise, kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalar UNESCO'nun kültür alanındaki faaliyetlerinin odağına yerleşmekteydi. Örneğin, UNESCO 1960'lı yıllarda Nubiya (Mısır) tapınaklarının korunmasına yönelik uluslararası yardım kampanyasını organize etmiştir. Ayrıca kültürel miras alanında bir takım normatif düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan en önemli olanları *Tehlike Altında Olan Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı*, *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Tavsiye Kararı* ve *Uluslararası Kültürel İşbirliğinin Prensipleri Bildirgesi* olmuştur (Alpaslan, 2015, s. 17). Yine bu yıllardan başlayarak kültür politikalarında ilkesel açıdan değişim gözlemlenmekteydi. Evrensel kültür ve evrensel insan yaratma ideolojisi yavaş yavaş terk edilmekteydi. Bu değişimin nedeni 1960'lı yıllarda ivme kazanan sömürgelerin çözülmesi süreci olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren evrenselci kültür yerine, kültürel kimlik ve kültürel çeşitlilik ilgi odağı haline gelmiştir. Bu değişim, kültürel alanda *kavramsal bir evrim* olarak nitelendirilmiştir (Maurel 2009, s.134-135). Görüldüğü üzere bu değişim UNESCO'nun hem saha çalışmalarında hem de normatif çalışmalarının temel ilkelerinde kendini göstermekteydi.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik ilgi 1970'li yıllarda daha da artmıştır. Bu kapsamda UNESCO, 1970'li yıllarda kültürel mirasın korunmasına yönelik rejim oluşturma çalışmaları sürdürmekteydi. Bununla birlikte, aynı yıllarda UNESCO tarafından telif haklarının korunması ve kültürel kalkınma gibi konularda çeşitli çalışmalar yürütülmekteydi.

Taşınabilir Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı; Telif Hakları Evrensel Sözleşmesi; Eğitimin Yaygınlaştırılmasına ve Kültürel Değiş Tokuşta Kullanımına İlişkin Rehber İlkeler Bildirgesi; Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme; Kültürel ve Doğal Mirasın Ulusal Düzeyde Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı; Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme 1970’li yıllarda UNESCO tarafından kültürel miras alanında yapılan normatif düzenlemelerin en önemli örnekleridir (Alpaslan, 2015, s. 17-18). Sonuç olarak, 1970’li yıllarda UNESCO kültürel mirasın korunması alanında normatif ve kurumsal düzenlemeler yapmış ve rejim oluşturma girişiminde bulunmuştur.

1980’li ve 1990’lı yıllarda kültürel miras kavramına yeni yorumlamalar getirilmiştir. 1980’li yıllardan itibaren *maddi olmayan kültürel mirasın* da korunması gerektiği fikri entelektüeller arasında geniş kapsamlı tartışmalara ve müzakerelere konu olmuştur. 1990’lı yıllarda ise, maddi mirasla birlikte maddi olmayan mirasın korunmasına yönelik çalışmalar ivme kazanmıştır. Ancak, politik ve ekonomik değişimlerin yaşandığı bu yıllarda UNESCO da kültür politikalarını yönlendiren ilkelerde birtakım değişiklikler yapmıştır. 2000’li yıllarda UNESCO’nun kültürel alandaki en önemli çalışmaları *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi* ile *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*’nin kabul edilmesi olmuştur (Alpaslan, 2015, s.18). Bu sözleşmeler, 1960’lı yıllardan bugüne tartışılmalı kültürlerin ve kültürel mirasın çeşitliliğinin korunması endişesini entelektüel tartışma konusu olmaktan çıkarmış ve uluslararası belgelerle desteklenmesini sağlamıştır.

2.3 Miras Kavramı: Kültürel Miras ve Doğal Miras

İnsanlar barınma, ulaşım, güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli yapılar ve morfolojiler oluşturmuştur. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet eden bu yapıların ve morfolojilerin insanların günlük hayatında belirli işlevleri bulunmaktaydı. Söz konusu yapıların ve morfolojilerin işlevsel değerlerine ek olarak, zamanla insanların bilincinde içsel veya öz değere sahip olmaları fikri oluşmaya başlamıştır. Bu durum, yapıların ve morfolojilerin içsel veya öz değeri nedeniyle de korunması gerektiği düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Koruma bilinci ile birlikte, zarar gören yapıların ve morfolojilerin gelecek nesillere aktarımını ve sürekliliğini temin etmek için restorasyon, yeniden yapılanma, muhafaza gibi faaliyetler uygulanmaya başlamıştır (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.637).

Miras kavramı genel olarak “nesilden nesle aktarılan şeyler” olarak tanımlanır. Doğaner’e (2003, s.1) göre ise miras; tarih, antropoloji, sosyoloji, etnoloji, sanat ve dil gibi alanlardaki üstün değere sahip mekan, varlık ve olaylar bütünüdür. Yukarıda belirtilen yapılar ve morfolojiler de sürekliliğinin sağlanması ve aktarılması gereken şeyler olarak kabul edildiğinden, bu tür yapı ve morfolojilerin miras olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Yapıların ve morfolojilerin miras olarak kabul edilmesi onların ilk oluşturuldukları zamanda yerine getirdikleri işlevlerden kaynaklanmamaktadır. Bu tür yapıların ve morfolojilerin miras olarak kabul edilmesinin nedeni, onlara sonradan atfedilen içsel veya öz değer olarak adlandırılan değerden kaynaklanmaktadır.

Miras sosyokültürel bir kavramdır. Bununla birlikte, yeryüzünde fiziki ve biyolojik değerlerinden ötürü korunması gerektiği düşünülen doğal alanlar da vardır. Bu tür alanlar *doğal miras* kavramına girmektedir (Doğaner, 2003, s. 1). Doğal alanların miras olarak kabul edilmesi fikri UNESCO tarafından geliştirilmiştir. Tezde, UNESCO Dünya Mirası rejiminin incelendiği başlıklarda bu konuya geniş olarak değinilecektir.

Kültürel miras kavramına gelince, bu kavramın niteliğini anlamak için ilk önce kültürün anlamına dikkat çekmek gerekir. “Cultiver” kelimesi Fransızca’da bir şeyleri “oluşturmak”, “kurmak”, “yetiştirmek” anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin kullanımında en önemli nokta ise, insanın doğa ile etkileşimini belirtmesidir. Diğer bir ifadeyle “cultiver” kelimesi, insanın doğa ile etkileşim içinde bir şeyleri “oluşturması”, “kurması”, ve “yetiştirmesi” anlamına gelmektedir. İşte “kültür” kavramı, “cültiver” kelimesinden türemiştir. Bu anlamda “kültür” denildiğinde “insanoğlunun doğa ile girdiği mücadelede kazandığı maddi ve manevi kazanımların bir bütünü” düşünülmektedir (Avcıkurt, 2015, s. 160). Bir diğer tanımlamaya göre kültür, insanların tarihsel süreçte kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve manevi özelliklerin bütünü olarak gösterilmiştir (Özgen, 2013, s.1). Kültür sadece yazılı ve sözlü eserlerden ibaret değildir, aynı zamanda toplumların kolektif olarak uyum sağladığı, yaşattığı örf ve adetleri de kapsamaktadır (Kaplan, 1999’dan aktaran, Köroğlu vd., 2018, s.100) Bununla birlikte bütün kültür örnekleri kültürel miras olarak algılanmamaktadır. “Bireysel ve toplumsal olarak anlam yüklenildiği için korunan, geçmişten aktarılan insan iletişiminin ve davranışlarının izleri ve ifadeleri kültürel miras olarak tanımlanmaktadır” (De Troyer vd., 2005’den aktaran Köroğlu vd., 2018, s.100). Dolayısıyla kültürel miras tanımına hem insanların oluşturdukları maddi hem de manevi kapsayan bir kavram olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte her maddi ve manevi kültürel örneğin de miras olarak kabul edilmediği görülmektedir. Kültürel örneklerin miras olarak kabul edilebilmesi için onların ait oldukları toplumlar tarafından değerli olarak kabul edilmesi hem de nesilden nesle aktarılacak kadar önemli örnekler olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Kültürel miras kavramının gelişim tarihine bakılacak olursa, ilk zamanlar maddi nitelikteki varlıkların miras olarak kabul edildiğini görmek mümkündür. Örneğin, Merryman'a (1989, s. 341) göre "kültürel varlıklar arkeolojik, etnografik ve tarihi eserler ile mimariyi temsil eden nesnelere oluşmaktadır". Yeşilbursa'ya (2013, s. 408) göre ise, kültürel miras taşınabilen ve taşınamayan kültürel varlıklardan oluşmaktadır. Her iki tanımda da kültürel miras maddi niteliğe sahip varlıklar olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte zamanla kültürel mirasın sadece maddi değil, maddi olmayan kültürel varlıkları da kapsadığı fikri kabul görmüştür. Aşiloğlu ve Memlük'e (2010, s. 185) göre kültürel miras, herhangi bir toplumun geçmişte var olan veya şimdiki zamanda mevcut olan kültürüne dair tüm bilgileri içinde barındıran tarih, arkeoloji, etnografya, sanat ve mimari alanlarındaki öneme sahip olan taşınır ve taşınmaz bütün somut ve somut olmayan varlıklar olarak tanımlanmalıdır. Sonuç olarak kültürel miras toplumların, halkların en genel anlamda ise bütün insan nesillerinin meydana getirdikleri ve nesilden nesle aktardıkları maddi ve manevi kültürel ürünler olarak anlaşılmalıdır (Koroğlu, vd., 2018, s. 99).

Kültürel mirasın tanımlanması belirli kriterler (ölçütler) üzerinden yapılmaktadır. Genellikle "değer", "özgünlük" ve "işlev" ölçütleri kültürel mirasın tanımlanmasında kullanılan en temel ölçütlerdir. Zamanla bu ölçütlerin tanımlanmasında değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu değişimler, kültürel mirasın korunmasıyla ilgili yaklaşımlara ve kültürel mirasla ilgili karar alma, strateji ve ilke oluşturma süreçlerine etki etmiştir (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.638). Bu değişimleri gözden geçirmeden önce söz konusu ölçütlerin tanımlanması gerekmektedir.

Kültürel miras eserleri ilk oluşturuldukları zaman, onların belirli işlevleri yerine getirmeleri amaçlanmıştır. Dolayısıyla kültürel mirasın ilk değeri, yerine getirmeleri gereken işlevlerle ilişkili olmuştur (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.638). Örneğin bir ibadethanenin inşa edilme amacı, insanların dini ritüelleri yerine getirmelerine hizmet etmesidir. İlk inşa edildiği zamanlarda bu mekanlar, "ibadet yeri" işlevi taşımıştır; fakat günümüzde kültürel mirasın değeri toplumların ve bireylerin onlara yükledikleri anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Kültürel miras ile insan toplumları arasındaki ilişki, kültürel miras eserlerinin yeniden ve sürekli olarak anlamlandırılmasını sağlar. Bu nedenle kültürel mirasın değerinin, insan toplumları ve kültürel miras eserleri arasındaki ilişkiden türetildiği varsayılır. Bu bakış açısı, *kültürel rölativizm* olarak adlandırılan teorik yaklaşımdan doğmuştur. Kültürel rölativizme göre, bir ahlaki kural veya doğruluk kültür sayesinde geçerlilik kazanır. Bu nedenle kültür dahil herhangi bir alanda evrensel geçerlilikte tek bir doğrunun olması mümkün değildir. Kültürel rölativizmde kültürel mirasın zamandan ve mekandan bağımsız evrensel ve değişmez bir değere sahip olduğu fikri reddedilmektedir (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018). Bu yaklaşımdan yola çıkılarak söylemek mümkündür ki, herhangi bir kültürel miras nesnesinin korunmaya konu olması, kültürel nesnenin bulunduğu toplumun ona yüklediği anlam ve değerden kaynaklanacaktır.

İbadet edilen yer örneğine yeniden bakarsak, ilk inşa edildiği yıllarda ibadet mekanı işlevi taşıyan yerlerin zamanla tarihin ve dini kimliğin simgesi haline geldiğini görmek mümkündür. Örneğin, ortaçağda bir kilise ibadet mekanı olarak algılansa da modern toplumda işlevsel değeriyle birlikte yeni bir öz veya içsel değere sahip olduğu fikri oluşmaya başlamıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Paris’te bulunan Bastille Kalesi’ne bakmak faydalı olacaktır. Bir ortaçağ kalesi olan Bastille Kalesi, Fransız Devrimi öncesinde suçluların tutulduğu bir hapisane işlevi görmekteydi. O zamanki toplum için bu kale, bir “hapisane” olarak algılanmaktaydı. Bununla birlikte o zamanki monarşi otoritesini de temsil etmekteydi. 14 Temmuz 1789 tarihinde Bastille Kalesi’nin düşmesinden sonra ise, kaleye atfedilen değer ve anlam değişmiştir. Bu tarihten sonra ve günümüzde Bastille Kalesi Fransız Devrimi’nin başarısının, insan haklarının, insan özgürlüğünün ve eşitliğinin bir simgesi haline gelmiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, zamansal ve kavramsal değişim bir yapıya veya morfolojiye atfedilen değeri değiştirmiştir.

Kültürel miras kavramı, *koruma* kavramının da gündeme gelmesine sebep olmuştur. Koruma kavramının ilk ortaya çıktığı zamanlarda korumanın odak noktası kültürel miras eserleri olarak kabul edilmiştir. Kültürel miras eserlerinin özgünlüğünün sağlanması ve olduğu gibi gelecek kuşaklara aktarılması korumanın temel amacı olmuştur (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.638). Özgünlük, yani olduğu gibi korunma, tahrip edilmeme ve değiştirilmeme, kültürel mirasın temel koruma ölçütleri olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, kültürel mirasın maddi ve somut varlıklar olarak kabul edildiği zamanlarda geçerli olmuştur. UNESCO'nun kültürel miras tanımlamasına getirdiği yenilikler ve kültürel miras kavramının tarihsel gelişimi, diğer ölçütlerde olduğu gibi özgünlük ölçütünde de değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu değişim UNESCO'nun kurduğu Dünya Mirası rejiminin incelendiği bölümde ele alınacaktır.

Kültürel nesnelere, ilk oluşturuldukları yıllarda yukarıda bahsedildiği gibi toplumun belirli işlevlerine hizmet etmiştir. Zamanla bu tür eserlerin öz veya içsel değerinin olduğu görüşünün kabul edilmesi, onların işlevlerini de değiştirmiştir. İlk oluşturuldukları zamanda atfedilen işlevler zamanla ikinci plana geçmiştir. Öz veya içsel değerinden dolayı miras olarak kabul edilen nesnelere korunması gerektiği düşüncesi onların "korunan şey" olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.638-639). Dolayısıyla kültürel mirasın odağı, "korunan şey" anlamına gelmiştir.

UNESCO'nun oluşturmuş olduğu Dünya Mirası rejimi kültürel mirasın tanımlanma kriterlerine bir takım yeni yorumlamalar getirmiştir. Özellikle değer ve işlev kriterlerinde daha önemli yeniliklerin olduğu fark edilmektedir. Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmalarının incelendiği bölümde bu yenilikler ve yeni yorumlamalar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3. UNESCO DÜNYA MİRASI REJİMİ

3.1 UNESCO'nun Dünya Mirası Çalışmalarını Ele Almasının Nedenleri ve 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'ne Kadarki Süreç

UNESCO BM'nin eğitim, bilim ve kültür alanında en yetkili uzmanlık kuruluşudur. Kurulduğu günden bu yana yetkili olduğu ihtisas alanlarında çeşitli çalışmalar yapmaktadır. UNESCO, eğitim, bilim ve kültür yoluyla evrensel barışı sağlamayı amaçlar. İhtisas alanlarındaki başarısı hakkında tartışmalar yapılabilir. Bununla birlikte “başarılı” olduğu bir alan göstermek gerekirse, bu alan dünya mirasının korunması alanıdır. UNESCO dünya mirasının korunması alanında reddedilemez bir başarı elde etmiştir. Dünya mirasını korumak, incelemek, tanıtmak, restore etmek için çalışmalar ve normatif düzenlemeler yapmıştır (Maurel, 2006). Bu nedenle zamanla dünya mirasının korunması alanında yetkili kuruluş olarak tanınmış ve kabul edilmiştir. UNESCO, dünya mirasının korunması alanında uluslararası bir rejim oluşturmayı başarmıştır. 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle Uluslararası Dünya Mirası rejimini somutlaştırmıştır.

Bu başlıkta UNESCO'yu “Dünya Mirası Rejimi” oluşturmaya götüren nedenlerden bahsedilecektir.

İlk başlıkta da belirtildiği üzere, UNESCO'nun kuruluşundan bugüne kadar kültür alandaki faaliyetleri belirli bir evrim sürecinden geçmiştir. İlk kurulduğu yıllarda UNESCO'nun amacı, İkinci Dünya Savaşı'nın kültürel sektör üzerindeki olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılması olmuştur. Kültür, “insanların zihninde barışı inşa etmenin” en etkili araçlarından biri olarak görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın ideolojik arka planındaki aşırı sağ ideolojiler, farklı ulusların birbirlerini düşman olarak nitelendirmesine sebep olmuştur. Diğer ulusları ve onların kültürlerini aşağılama, insanlar arasındaki düşmanlığı daha da derinleştirmekteydi. Bu nedenle UNESCO kültürel farklılıkların ortadan kaldırılması ve “evrensel kültür” oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Söz konusu dönemde UNESCO'nun hedefi, “yeni insan, yeni toplum, yeni kültür yaratmak” olmuştur (Maurel, 2006). “Evrensel kültüre sahip evrensel insanlar”ın dünyasında farklılıklardan kaynaklanan savaşların ortadan kalkacağına ve evrensel barışın elde edileceğine inanılmaktaydı.

Kültürel ve doğal mirasın korunmasıyla ilgili endişelerin zamanla artması ve diğer etkenlerle birlikte, UNESCO'nun ilk zamanlarında benimsediği bu yaklaşım değişime uğramıştır. “Yaratma” isteğinin yerini “koruma” isteği almıştır. Bu değişim, UNESCO'nun strateji ve politikalarının da değişmesine sebep olmuştur. Hızlı dönüşüm ve modernizasyonun olumsuz etkilerine karşı doğanın, kültürlerin, geleneksel ve “mükemmel olmayan” kültürlerin korunması UNESCO'nun hedefine dönüşmüştür (Maurel, 2006, s.593-594).

Bu değişimin arkasında birtakım nedenler yatmaktaydı. Bunlardan en önemlisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan sömürgelerin çözülmesi süreci (Maurel 2009, s.134-135) ve insan hakları kavramında meydana gelen değişiklikler olmuştur. Aslında insan hakları kavramındaki değişikliklerin ortaya çıkması da doğrudan sömürgelerin çözülmesi süreci ile bağlantılıdır.

Yeni bağımsızlık elde eden “Üçüncü Dünya” devletleri, kendi kültürlerine karşı izlenen önemsememe, yok etme ve reddetme politikalarına itiraz etmişlerdir. Yeni politik değişiklikler UNESCO'nun “kültürel standartlaştırma” sürecini durdurmasına sebep olmuştur. Farklı kültürlerin korunması UNESCO'nun kültürel politikasının temel amacına dönüşmüştür. Yukarıda bahsedilen yaratma isteğinin koruma isteğine dönüşmesinin arka planında bu gelişmeler bulunmaktadır. Dolayısıyla UNESCO 1960'lı yıllardan itibaren *kültürel çeşitliliğin* savunucusuna dönüşmüştür (Maurel 2009, s.134-135).

Sömürgelerin çözülmesi süreci *üçüncü kuşak* insan haklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.² Bu haklar, kültürel miras ve kültürel mirasın korunması kavramlarında yeni tanımlamaların ve yorumlamaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Üçüncü kuşak insan hakları “dayanışma hakları” olarak adlandırılmaktadır. Bu haklar, “Üçüncü Dünya” devletlerinin güç, refah ve diğer önemli değerleri yeniden paylaşma taleplerini yansıtmaktaydı. Çevre hakkı, gelişme hakkı, insanlığın ortak mal varlığından yararlanma hakkı, barış hakkı ve kendi geleceğini belirleme hakkı üçüncü kuşak insan haklarına örnek olarak gösterilebilir (Aybay, 2015).

² Birinci kuşak insan haklarının ortaya çıkma nedeni feodal- burjuvazi çelişkisidir. Birinci kuşak insan hakları genellikle siyasal haklardır ve temel hedefi bireyi devlete karşı korumaktır. Yaşam, ayrımcılığa uğramama, güvenlik hakları, ifade, toplanma, örgütlenme özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, mülkiyet hakkı, katılım hakkı, özel hayatın korunması hakkı gibi temel bireysel haklar birinci kuşak insan haklarını

Üçüncü kuşak insan haklarının en önemli özelliklerinden biri, insan haklarında birey-merkezli yaklaşımdan grup-merkezli yaklaşıma geçilmiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, insan haklarının öznesi artık bireyler değil, gruplar ve toplumlardır (Ökmen, 2013). Üçüncü kuşak insan haklarından biri olan “insanlığın ortak kültürel mirasından yararlanma hakkı” doğrudan kültürel mirasla ilgilidir. Bu haktaki temel ilke, kültürel mirasın bütün insanlığın ortak değeri olduğu ve bu nedenle herkesin kültürel mirastan yararlanabilmesi gerektiğidir.³ Dolayısıyla, insan haklarının öznesinin bireyden gruplara ve toplumlara geçmesi kültürel mirasın mülkiyeti kavramının da değişmesine sebep olmuştur. Eskiden herhangi bir kültürel miras ait olduğu devletin, toplumun, grubun veya bireyin mülkiyeti olarak görülmekteydi. Üçüncü kuşak insan haklarının, hakların öznesini tanımlamaya yönelik getirdiği değişimden sonra kültürel miras “bütün insanlığın ortak mirası” olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu konuya, UNESCO’nun miras mülklerinin mülkiyet hakkına yönelik yaklaşımı incelenirken tekrar değinilecektir.

Sonuç olarak, sömürgelerin çözülmesi süreci dünya politikasında birtakım yeniliklere sebep olmuştur. Bu süreç UNESCO’nun kültür politikalarına da yeni bir yön vermiştir. Bununla birlikte UNESCO’nun dünya mirası alanında yetkili kuruluş olması sadece politik değişimlere ayak uydurması sayesinde olmamıştır. Bunun için belirli normatif araçlara ve saha tecrübelerine sahip olması da gerekmektedir.

oluşturur. İkinci kuşak insan hakları 19. yüzyılın sonlarında sanayi devrimi, liberal- burjuva öğretisinin sosyalleşmesi ve sosyalist öğretinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. İkinci kuşak insan hakları ağır koşullarda çalışan işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi, büyük şehirlerde yaşam şartlarının iyileştirilmesi, işçilerin ücretlerinin artırılması gibi talepler doğrultusunda şekillenmiştir (Aybay, 2015). İkinci kuşak insan hakları; eğitim hakkı, çalışma hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sendika kurmak hakkı gibi haklardan oluşmaktadır. Bu haklarla toplumda bireyler arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. (Buraya kadar Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.637)

³ İnsan hakları sadece kuşaklar açısından çeşitlendirilmemiştir. Hak öznesine göre insan haklarının ayrımı yapılmıştır. Hakkın öznesi denildiğinde, hak sahibinin kim olduğuna vurgu yapılır. Hak öznesine göre insan hakları; “bireysel haklar” ve “kolektif haklar” olarak ikiye ayrılır. Bireysel haklarda insan haklarının öznesi genellikle birey olarak tanımlanır. Birinci kuşak ve ikinci kuşak liberal ve sosyalist kökenli insan haklarında, hakkın öznesi bireydir. Üçüncü kuşak insan hakları ise, grup-eksensel haklardır. Bu hakların öznesi toplumsal gruplardır. Bu nedenle Üçüncü kuşak insan hakları kolektif insan hakları olarak nitelendirilir. Bu hakların gerçekleşmesinde en önemli etken kolektif dayanışmadır. Kolektif dayanışma, üçüncü kuşak hakların kolektif yönünü güçlendirir. Kolektif hak anlayışından “kamu yararı”, “kent hakkı” gibi kavramlar türemiştir. “Kamu yararı”, “kent hakkı” gibi kavramlar; şehircilik, kentsel planlama ve kültürel miras alanlarının temel değerleridir. Bu alanlarda kolektif insan haklarının varlığı geniş olarak kabul edilmiş bir görüştür. Aynı zamanda bu görüş, ilgili alanlarda politika, strateji ve ilkelerin oluşturulmasına da yansımaktadır.(Eryazıcıoğlu ve Cengiz, 2018, s.638).

Teori bölümünde de belirtildiği gibi, uluslararası rejimler köksüz ve birdenbire ortaya çıkan olgular değildir. Kendilerinden önceki iş birliği deneyimlerinin ve rejimlerin üzerine inşa edilirler. UNESCO'nun oluşturmuş olduğu Dünya Mirası rejimi de bu bakımdan bir istisna değildir. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'ne kadar UNESCO tarafından kültürel mirasın korunması amacıyla çeşitli iş birlikleri yapılmış ve normatif düzenlemeler getirilmiştir.

UNESCO 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'ne kadar kültürel mirasın korunmasına yönelik bir'den fazla uluslararası normatif araç geliştirmiştir. Belirtmek gerekir ki 1972 yılına kadar yapılan normatif düzenlemelerde kültürel miras doğal mirastan ayrı tutulmuştur. Yapılan düzenlemeler kültürel mirası kapsar nitelikte olmuştur. *Kültürel Varlıkların Yasadışı İhracatını, İthalatını ve Satışını Yasaklayan ve Önleyen Öneri (1950)*; *Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarını Koruma Lahey Sözleşmesi (1954)*; *Arkeolojik Kazı Alanlarında Uygulanacak Uluslararası İlkeler Önerisi (1956)*; *Kültürel Mülkiyetin Yasadışı Trafikini Yasaklama ve Önleme Araçları Sözleşmesi (1970)*; *Telif Hakkı ve Komşu Hakların Korunması Sözleşmesi (1952, 1971)* UNESCO'nun 1972 yılına kadar kültürel mirasın korunmasına yönelik geliştirdiği normatif araçlara örnek olarak gösterilebilir. Bunlar arasında doğrudan kültürel mirasın korunmasını hedef alan sözleşmeler 1954 ve 1970 sözleşmeleridir.

Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde silahlı çatışma dönemlerinde uluslararası toplumun ve uzmanların tarihsel ve sanatsal açıdan yüksek değer attedikleri "taşınabilir kültürel varlıkların" korunması öngörülmüştür. Sözleşme, UNESCO'nun doğrudan kültürel mirası korumayı hedeflediği ilk sözleşmesidir. Sözleşmede kastedilen kültürel varlıkların hem "obje" niteliğinde olması hem de "taşınabilir" olması vurgulanmıştır (Oğuz, 2013, s.6). Kültürel mirasın korunmasını hedefleyen diğer bir önemli belge ise, 14 Kasım 1970 tarihinde kabul edilen *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle ilgili Sözleşme* olmuştur. Sözleşmenin amacı tarihi eser kaçakçılığının önlenmesi olmuştur (Oğuz, 2013, s.6). Hem 1954 Sözleşmesi hem de 1970 Sözleşmesi taşınabilir kültürel eserlerin korunmasını amaçlamaktaydı.

UNESCO, 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar 1950'li ve 1960'lı yıllarda farklı ülkelerdeki kültürel miras mülklerinin korunmasına yönelik saha çalışmaları da yapmıştır. Bunlardan en önemlisi Mısır'ın Nubiya kentindeki Abu-Simbel tapınağının korunmasına yönelik yürüttüğü kampanya olmuştur. 1950'li yılların sonunda Mısır hükümeti Aswan'da, Nil nehri üzerinde bir baraj inşa etmek kararı alır. Barajın hem bölgenin elektrik ihtiyacını karşılamak hem de tarımın gelişmesine katkı sağlamak amacıyla inşa edilmesi planlanmıştı. Dolayısıyla Nubiya kentinde bulunan Milattan Önce 13. yüzyıla ait olan Abu-Simbel tapınağı, baraj suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. UNESCO uluslararası toplumun da desteğiyle, 1960 yılında Abu-Simbel tapınağının korunmasını amaçlayan yardım kampanyası çağrısında bulundu. 1968 yılına kadar devam eden çalışmalar sonucunda tapınak devasa bloklara ayrılarak taşındı ve yok olma tehlikesinden kurtarılmış oldu (Maurel, 2009). Kampanya 80 milyon ABD Doları'na mal olmuş ve bu miktarın yarısı 50 farklı ülkenin yardımlarıyla karşılanmıştır.

UNESCO'nun başlattığı Abu-Simbel kampanyası, evrensel değere sahip kültürel varlıkların korunmasında uluslararası dayanışmanın ve ortak sorumluluğun bir örneğini oluşturmuştur. Kampanyanın başarılı bir sonuca ulaşması, kültürel varlıkların korunması alanında benzer koruma kampanyalarının başlatılmasına da yol açmıştır. Bu kampanyayı takiben UNESCO, dünya mirasının korunması alanındaki çalışmalarını daha sistemli hale getirmek için normatif ve kurumsal düzenlemeler yapmaya başlamıştır (Maurel, 2009).

3.2 Dünya Mirası Rejiminin Oluşturulması ve Rejimin İnşa Mekanizmaları

Rejim oluşturulması sürecinde taraflar belirli bir sorun alanında iş birliği yapmayı taahhüt eder. Aktörler söz konusu alanda ortak hareket etmek kararı alır. Yapılan görüşmeler, müzakereler ve pazarlıklar sonucunda genel ilkeler ve kurallar oluşturulur. Rejim inşası, basit bir süreç değildir; çünkü her biri farklı çıkarılara sahip aktörlerin ortak amaç için birlikte hareket etme kararı alması ve uzlaşma sağlaması gerekir. Rejimin inşa süreci üç aşamadan ibarettir: müzakere, rejimin tasarımı, rejimin yasalaştırılması (Çokışler, 2018, s.7). Bu başlıkta Dünya Mirası rejiminin inşa sürecini ve 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nin içeriğini daha ayrıntılı açıklamak amacıyla önce müzakere ve yasalaştırma aşamaları ve daha sonra da rejimin tasarım aşaması incelenecektir.

3.2.1 Müzakere ve yasalaştırma

Müzakereler, sadece rejimin inşası sürecinde değil rejimin var olduğu bütün aşamalarda tekrar tekrar yapılmaktadır. Rejim mekanizmaları da dahil, rejim inşasının diğer aşamaları müzakereler sonucunda belirlenir. İlk müzakere aşamasında rejimin oluşturulmasını gerekli kılan *sorun alanı* tartışılır. Bu aşamada sorun alanında yetki ve bilgi sahibi olan entelektüeller önemli rol oynar. İlk müzakere sürecinin ardından tartışılan sorun alanını yönetmek için kurulacak olan rejimin esnek hukuk belgeleri somutlaştırılır. Bir sonraki süreçte ise rejim, bağlayıcı hukuk belgeleri ile resmileştirilir (Çokişler, 2018, s.7-8).

Rejimlerin öznel arası ontolojik yapıya sahip olduğu varsayılırsa var olan sorunun benzer şekilde yorumlanması, ortak terimler ve kavramlar üzerinde uzlaşmaya varılması oldukça önemlidir. Anlam karışıklığı hem rejimin inşası sürecinde hem de sürdürülmesinde olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebep olur. Bu nedenle bütün tarafların bulunduğu müzakere süreci, rejimin sorun alanının yapısının belirlenmesi ve iş birliğinin yapılabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Rejimin inşa sürecinin ilk aşaması olan müzakere sürecinde iş birliğinin yapılacağı sorun alanı belirlenir. Dünya Mirası Sözleşmesi'ne giden süreçteki en önemli müzakerelerden biri 1965 yılında Beyaz Saray'da düzenlenen konferans olmuştur. Konferans zamanı ABD tarafı dünya mirasının korunması için vakıf oluşturulmasını teklif etmiştir. Dünya mirasının korunması için uluslararası fon oluşturulması fikri, ilk defa 1948 UNESCO Genel Kurulu Konferansı'nda dile getirilmiştir. 1970'li yıllara kadar bu fikir zamanının ötesinde olması gerekçesiyle ertelenmiştir. "Dünya mirası" kavramıyla, hem dünyanın en olağanüstü doğal alanları hem de kültürel tarihi alanlar kastedilmiştir. Sonuç olarak hem doğal hem de kültürel mirası içinde barındıran "*dünya mirası*" kavramı ilk kez ABD tarafından teklif edilmiştir. ABD'nin belirttiği dünya mirası kavramı rejimin sorun alanını belirlemiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, bugüne kadar yapılan normatif hukuki düzenlemeler kültürel miras alanını ele almıştır. Dünya Mirası rejiminde ise iki sorun alanı birleştirilerek oluşturulacak rejimin kapsamı genişletilmiştir.

Rejimin müzakere sürecindeki önemli konferanslardan biri 1966 yılında toplanan UNESCO'nun Genel Konferansı olmuştur. Konferans'ta bütün insanlığın ortak mirasının korunması için bir uluslararası rejim oluşturulması gerektiği teklifi sunulmuştur. Dönemin ABD Başkanı Richard Nixon 22 Ocak 1970 tarihinde UNESCO'ya sunduğu mesajda hem doğal hem de kültürel alanları kapsayan dünya mirasının korunması için fon oluşturulmasını teklif etmiştir. Yine 1972 Sözleşmesi'ne giden yoldaki önemli adımlardan biri, 1970 yılında toplanan Genel Konferansın kültürel mirasın korunmasıyla ilgili verdiği karar olmuştur (Maurel, 2006, s. 812-813).

Rejimlerin norm ve kurallarının uluslararası belgelerle ifade edilmesi onu yasalastırır. Uluslararası belgelerle yasalaşan rejimler somut, resmi, açık ve meşru hale getirilir (Breitmeier vd., 2006). Rejimler esnek ve bağlayıcı hukuk belgeleri ile yasalastırılır. Genellikle herhangi bir alanda rejimlerin oluşturulması sürecinde ilk olarak rejim esnek hukukla⁴ somutlaştırılır, sonrasında bağlayıcı hukuk belgeleri ile şekillendirilir. Yukarıda sözü geçen konferanslar sonucunda kabul edilen karar ve teklifler Dünya Mirası rejiminin *esnek hukuk belgeleri* olarak kabul edilebilir.

Bu belgelerle Dünya Mirası rejiminin genel ilkeleri belirlenmiştir. Bir rejimin oluşturulabilmesi için bütün tarafların söz konusu genel ilkeleri kabul etmesi gerekir. Bu sayede sorun alanındaki davranış kalıpları düzenlenir. Davranış kalıpları zamanla belirli kuralların oluşması ile sonuçlanır. Aktörlerin davranışlarını belirleyen kurallarla bahsedilen ilkeler pratikte uygulamaya konulur. Evrenselleşen kurallar, normları oluşturur. Normlar bağlayıcı hukuk belgeleri ile resmileştirilir ve böylelikle rejimler somutluk kazanır (Çokişler, 2018, s. 15).

Dünya Mirası rejiminin bağlayıcı hukuk belgesi, 1972 yılında imzalanan *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi*'dir. Bu sözleşme sayesinde Dünya Mirası rejimi yasalastırılmış ve somutlaştırılmış; Dünya Mirası rejiminin ilkeleri, normları, kuralları ve karar alma prosedürleri belirlenmiştir.

⁴ Esnek hukuk belgeleri bağlayıcı değildir. İlke ve tavsiye kararları, bildirgeler ve raporlar; esnek hukuk belgeleri sayılmaktadır.

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi, UNESCO Genel Konferansı'nın 1972 yılında 17 Ekim-21 Kasım tarihleri arasında Paris'teki genel merkezinde gerçekleşen 17. oturumunda kabul edilmiştir. Sözleşme, üstün evrensel değere sahip olan kültürel ve doğal mirasın korunmasını, muhafazasını, belirlenmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını amaçlar. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, bağlayıcı hukuk belgesi niteliğindedir. Bununla birlikte, uluslararası politikanın temel normu olan egemenlik normu ile uyum içindedir. Sözleşmenin hükümleri "tavsiye" niteliğindedir. Tavsiye niteliğinde hükümler içermesine rağmen, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi dünya mirasının korunması için etkin bir rejim oluşturmuştur.

Son olarak belirtmek gerekir ki, UNESCO'nun Dünya Mirası rejimini oluşturmasında ABD ve bir grup gelişmiş devletlerin öncüllüğü olsa da bu rejimi hegemonik rejim olarak nitelendirmek hatalı olacaktır. Bu rejim, taraf olan bütün devletlere özellikle de geliştirmekte olan devletlere fayda sağlayan bir rejimdir.

3.2.2 Rejimin tasarımı

Dünya Mirası rejiminin inşası süreci kolay olmamıştır. Rejimin inşa sürecindeki önemli aşamalardan biri rejimin tasarımıdır. Etkin bir rejim kurulabilmesi için rejimin doğru bir şekilde tasarlanmış olması gerekir. Doğru tasarım tarafları rejim buyruklarına uymaya zorlar (Mitchell, 1994). Rejimin doğru bir şekilde tasarlanması için sorun alanının tam ve doğru bir şekilde tanımlanması, sebep-sonuç ilişkisinde mantıklı bağlantı kurulması, bütün aktörlerin uzlaşısı içinde rejime dahil edilmesi, uygun kurumsal ve yasal araçların seçilmesi gerekmektedir. Rejimin etkili olabilmesi için iş birliği yapılacak alandaki sorunun ve çözümün net olarak belirlenmesi gerekir. Bu konuda var olabilecek herhangi bir muğlaklık rejimin etkin bir şekilde çalışmasını engeller (Çokişler, 2018, s. 12).

Dünya Mirası rejiminin tasarımı aşamasında sorun oluşturan en önemli konulardan biri, hem doğal hem de kültürel mirasın korunmasını sağlayan tek bir sözleşmenin uygun olup olmayacağı yönündeki şüpheler ve çekincelerdir. Sözleşmeyi hazırlayan konferans nihayetinde hem doğal hem kültürel mirası birlikte koruyabilecek tek bir metin hazırlanmasına karar vermiştir.

1972 Sözleşmesi hem doğal hem de kültürel mirası tek bir sözleşmede birleştiren ilk uluslararası belge olmuştur. 1931 Atina Antlaşması kültürel mirası korumayı amaçlayan ve bu alanda fikir akımı oluşturan bir uluslararası belge olmuştur. Doğal mirasın korunması alanında ise bu görevi IUCN (The International Union for Conservation of Nature) yerine getirmiştir. 1972 Sözleşmesi iki düşünce akımını tek bir sözleşme metninde birleştirmiş oldu. Sözleşme *Dünya Mirası Listesi*'ne yazılacak mülklerin kültürel ve doğal kategoride olması gerektiğini belirlemiştir. Sonradan yapılan düzenlemelerde yalnızca doğal ve kültürel mülklerin değil, her ikisinin sentezinden oluşan *özel mülklere* de önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü birçok durumda, doğal ve kültürel miras arasındaki sınırlar zaten kesin değildir. Bu nedenle Dünya Mirası Listesi'ne alınacak mülkler için üçüncü kategori olarak *karışık mülkler* kategorisi eklenmiştir. Her iki mirasın tek bir sözleşme ile muhafaza edilmesi bu açıdan da başarılıdır (Maurel, 2006, s. 813)

1972 Dünya Mirası Sözleşmesi insanlık için olağanüstü evrensel değer taşıdığı düşünülen bütün dünyadaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması ve muhafazasını amaçlar. Sözleşme'nin 1. ve 2. Maddelerinde, kültürel mirasın ve doğal mirasın tanımlaması yapılmıştır. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi, *1954 Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* ve *1970 Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle ilgili Sözleşme*'nin kapsamı dışında kalan taşınmaz ve somut niteliğe sahip kültürel mirasın korunmasını amaçlar. Dolayısıyla Dünya Mirası rejimi ilk oluşturulduğu yıllarda koruma objesi olarak somut taşınabilen ve taşınamayan miras varlıklarına yönelmiştir.

Kültürel mirasın bütün insanlığın ortak mirası olması fikri UNESCO'nun Dünya Mirası rejimini oluşturmasından daha önce kabul gören bir fikir olmuştur. “İnsanlığın ortak mirası” denildiğinde, genellikle insan eli ile oluşturulan miras varlıkları anlaşılmaktadır. UNESCO'nun yeni oluşturulan rejimin sorun alanına doğal miras mülklerini dahil etmesi “insanlığın ortak mirası” kavramının “dünya mirası” kavramına doğru genişlemesine sebep olmuştur. Dünya mirası kavramı, hem insan eliyle oluşturulan hem de doğal olarak var olan mirası kapsamaktadır.

Dünya Mirası kavramsal yeniliği ile birlikte UNESCO Dünya Mirası rejimi ile kültürel mirasın tanımlanma ölçütlerinde de birtakım değişiklikler ve yenilikler yapmıştır. UNESCO, kültürel mirasın tanımlanmasının temel ölçütlerinden olan “değer” ölçütüne de birtakım yenilikler getirmiştir. Örneğin, kültürel miras nesnelerinin işlevsel değerinin yanı sıra kendi öz değerlerinin olduğu, bu değerlerin de bulunduğu toplumun onlara yüklediği anlamdan kaynaklandığı düşünülmekteydi. “Kültürel rölativizm” olarak adlandırılan bu bakış açısı, kültürel mirasın zaman ve mekandan bağımsız değeri olmadığını savunur. UNESCO’nun burada yaptığı değişiklik, evrensel olarak kabul edilen bir dünya mirası listesi oluşturarak kültürel miras varlıklarına evrensel geçerlilikle değer kazandırmaktadır. Bu sayede UNESCO tarafından uluslararası toplumda Dünya Mirası Listesi’ne alınan miras varlıklarının evrensel kapsamda değere sahip oldukları algısı oluşturulmuştur.

Kültürel mirası oluşturan yapı ve morfolojiler belirli amaçlarla oluşturulmuştur. Zamanla bu yapı ve morfolojilerin içsel öz değerlerinden dolayı korunması gerektiği fikri oluşmuştur. Bu nedenle kültürel miras korunan şey olarak toplumda işlev taşımaya başlamıştır. UNESCO 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi ile kültürel mirasa sadece korunan şey olarak bakılmaması gerektiğini, onlara toplumun yaşamında bir işlev kazandırılması gerektiğini savundu. Sonuç olarak UNESCO kültürel mirasın işlev ölçütüne yenilik getirmiştir. Kültürel mirasın “korunan şey” olmakla birlikte, “kullanılan ve geliştirilen şey” olarak da işlev kazanmasını sağlamıştır.

Dünya Mirası rejiminin oluşturulacağı sorun alanı yukarıda da belirtildiği üzere sadece kültürel mirası değil, doğal mirası da kapsamaktadır. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi’nin “Giriş” bölümünde hem kültürel hem de doğal miras alanındaki sorun ve sorunun nedeni tanımlanmıştır. Sözleşmeye göre dünyada sosyal ve ekonomik şartların değişmesi, doğal ve kültürel miras üzerinde geleneksel olmayan yeni bozulma, tahrip ve çürüme etkisi yaratmaktadır. Sözleşmede bir devlete veya topluma ait kültürel ve doğal mirasın bozulması bütün insanlığın kaybı olarak değerlendirilmiştir.

Tehlike altındaki bir mirasın korunması için çoğu zaman geniş kaynaklar gerekmektedir. Söz konusu mirasın ait olduğu devletin ekonomik, bilimsel ve teknik kaynaklarının bu gereksinimleri karşılamadaki yetersizliği, koruma tedbirlerinin yerine getirilmemesi ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle Sözleşmede kültürel ve doğal mülklerin modern bilimsel yöntemlere uygun olarak kolektif korunmasını sağlayacak etkin bir iş birliği sisteminin oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Dünya mirasının korunması alanında “uluslararası iş birliği” teriminden kastedilen, taraf devletlerin kültürel ve doğal miraslarını saptamaya ve korumaya yardım edecek uluslararası bir iş birliği ve yardım sisteminin kurulması anlaşılmaktadır (http-2).

Görüldüğü üzere 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi, kültürel ve doğal mirasa yönelik kolektif koruma yaklaşımı geliştirmiştir. Koruma yaklaşımı mirasın mülkiyet hakkı ile doğrudan bağlantılıdır. Sözleşme; ilgili kültürel ve doğal mülk hangi devletin egemenliğinde olursa olsun bütün insanlığın ortak mirası olması nedeniyle, bu mülkün muhafazasında da bütün insanların ilgisi ve çıkarı olduğunu savunmaktadır. Kültürel ve doğal miras alanlarının bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmesi ona evrensel bir nitelik kazandırmaktadır. Bu yaklaşım kültürel ve doğal mirasın korunmasını ulusal sorun olmaktan çıkararak *evrensel sorun* haline gelmesine yol açar. Bununla birlikte, her bir devletin kendi topraklarında bulunan kültürel ve doğal miras üzerindeki ulusal mülkiyet hakkı tanınmaktadır. Sözleşmenin hiçbir maddesi devletlerin egemenlik hakkını ihlal etmemektedir. Yalnızca taraf devlet istediği takdirde uluslararası yardım yapılabilir. Kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması ve muhafazası da yalnızca ilgili taraf devletin yetkisindedir.

Dünya Mirası rejimi açısından kolektif koruma yaklaşımı ve mirasın mülkiyeti konusu en kritik noktalardan biridir. Teori bölümünde de belirtildiği üzere rejimlerin ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürlerinin uluslararası politikanın genel norm ve ilkeleri ile uyum içinde olması gerekir. Söz konusu uyumun bozulması rejimin etkin olmasını engeller ve yapılan sözleşmelerin sadece kağıt üzerinde kalmasına sebep olur. Dünya Mirası rejiminde kültürel ve doğal mirasın korunmasına yönelik uluslararası iş birliği geliştirilmesi ve kolektif koruma yaklaşımı benimsenmesi öngörülmüştür.

Bununla birlikte kültürel ve doğal mirasın mülkiyetinin ilgili taraf devlete ait olduğu ve korunmasından ilk önce taraf devletin kendisinin sorumlu olduğu belirtilmiştir. Böylelikle uluslararası politikanın temel normu olan *egemenlik* normuna herhangi bir şekilde kısıtlama getirilmesi engellenmiştir. Bu sayede Dünya Mirası Sözleşmesi devletler için kabul edilebilir bir uluslararası belge niteliği kazanmıştır.

Burada doğal ve kültürel mirasın mülkiyeti ile ilgili tartışmalı olan hususlara değinilmesinde fayda vardır. Hem ulusal hem de uluslararası perspektifte, kültürel ve doğal mirasın mülkiyetiyle ilgili sorunlar vardır. Bu sorun “insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı” ile özel mülkiyet hakları arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Kabul gören bakış açılarından biri “insanlığın ortak mülkiyetinden yararlanma hakkı” lehine olacak şekilde, kültürel ve doğal miras üzerindeki özel mülkiyet haklarının sınırlandırılmasıdır. Bu bakış açısı, çoğu zaman ulusal yasal düzenlemelerde kendine yer edinmiştir. Bununla birlikte Dünya Mirası rejiminin bir uluslararası düzenleme olduğu varsayılırsa söz konusu bakış açısının uygulanması mümkün değildir. Yukarıda Dünya Mirası Sözleşmesi’ne taraf olmanın devletlerin egemenlik hakkına herhangi bir şekilde zarar vermediği belirtilmiştir. Aynı zamanda Dünya Mirası Listesi’nde kayıtlı olan herhangi bir mülk üzerinde ilgili devlet dışındaki diğer devletlerin herhangi bir kullanım hakkı da yoktur. Diğer devletler veya genellikle uluslararası toplum, sadece mülk sahibi devletin izin verdiği kadar bu mülklerden yararlanabilir. Dünya Mirası Sözleşmesi dünyanın ortak kültürel ve doğal mülklerinin sadece korunması konusunda kolektif iş birliğini öngörecektir. Dolayısıyla herhangi bir kolektif mülkiyet söz konusu değildir.

UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi ile Dünya Mirası rejimini somutlaştırmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Sözleşmenin ve genel olarak rejimin temel amacı dünyanın ortak kültürel ve doğal mirasını belirlemek, kolektif iş birliği yoluyla korumak ve muhafaza etmektir (http-2). Rejimin amacına ulaşması için doğru araçlarla donatılması gerekmektedir. Dünya Mirası rejimi bu konuda da örnek sayılabilecek bir rejimdir. Her şeyden önce bu rejim uluslararası örgüt olan UNESCO’nun liderliği ve teşebbüsü ile kurulmuştur. Diğer yandan, rejimin oluşturulduğu konu alanı iş birliği için oldukça uygun olan bir alandır. Devletlerin Dünya Mirası rejimine taraf olmakla elde edecekleri fayda, başka bir alanda politik baskı uygulanacak bir güce dönüştürülemez. Bu nedenle sorun alanı, sıfır-toplamlı bir oyun niteliğinde değildir. Sorun alanındaki iş birliğini daha çok

ortak çıkarlar ikilemi engelleyebilir. Rejime taraf olan devletler, diğer devletlerin verdikleri taahhütlere uymaması konusunda belirsizlik yaşayabilir.

Teori bölümünde de belirtildiği üzere, her oyun yapısı ve ikilemin karakteri oluşturulacak rejimin yapısını belirler. Dünya Mirası rejiminin yapısı, ortak çıkarlar ikileminin olduğu sorun alanlarında oluşturulan diğer rejimlerle benzer şekilde tasarlanmıştır. Ortak çıkarlar ikileminin olduğu sorun alanlarında kurulan rejimler; genellikle yasal sorumluluk çerçeveleri oluşturur, bilgi asimetrisini dengeler, aktörlerin birbirlerinin davranışlarını izlemesini sağlayarak belirsizliği giderir ve işlem maliyetlerini düşürür. Bununla birlikte ortak çıkarlar ikilemi üzerinde kurulan rejimlerin, aktörlerin birbirlerinin davranışlarını izlemelerini sağlayan denetim mekanizmalarına sahip olması gerekir. Bu tür rejimlerde meşru olan ve meşru olmayan davranışları öngören kurumlar oluşturulur. Rejime uyumu sağlamak ve rejimin sürdürülmesini temin etmek için “uyum mekanizmaları”nın geliştirilmesi gerekir. Aktörlerin elde edecekleri faydaları rejime uyuma bağlayan uyum mekanizmaları rejimlerin etkinliğini sağlar. Bununla birlikte Dünya Mirası rejiminde ortak isteksizlik ikileminin de motiflerini görmek mümkündür. Dünya Mirası rejimi hem ortak isteksizlik hem de ortak çıkarlar ikileminin nadir görülebilecek örneklerindedir. İlk olarak dünya mirasının bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmesi, rejimin çözülmesinin üyelerin herbiri açısından istenmeyen bir sonuç olacağını gösterir. Diğer yandan bu alanda iş birliği, devletlere kendi miraslarını korumaya yardım eder ve mutlak anlamda kazanç (fayda) elde etmelerini sağlar.

Tablo 3. 1 UNESCO'nun Dünya Mirası Rejimi ile sorun alanına getirdiği kavramsal yenilikler ve değişimler

	UNESCO'dan önce	UNESCO'dan sonra
Miras kavramı	İnsanlığın ortak mirası	Dünya mirası
Kültürel miras kavramının kapsamı	Somut taşınabilen kültürel varlıklar	Somut taşınabilen ve taşınamayan kültürel varlıklar
Değer ölçütü	Zaman ve mekana bağlı değerlendirme	Evrensel kapsamda geçerli değerlendirme
İşlev ölçütü	Korunan şey	Korunan ve kullanılan şey
Koruma yaklaşımı	Ulusal koruma	Uluslararası kolektif koruma

3.3 Dünya Mirası Rejiminin Aktörleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze uluslararası ilişkilerin doğası değişmiştir. Eskinden devlet merkezli olan uluslararası ilişkilerde, zamanla devlet dışı aktörler de varlık göstermeye başlamıştır. Uluslararası devlet-dışı örgütler, uluslararası örgütler, büyük şirketler, sivil toplum kuruluşları ve epistemik topluluklar gibi aktörler, uluslararası ilişkilerin aktif öznelerine dönüşmektedir. Dolayısıyla uluslararası rejimlerin temel aktörleri de bu değişimden etkilenmiştir (Çokişler, 2018, s.9).

Dünya Mirası rejiminin temel aktörleri Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf olan devletler olarak kabul edilebilir. Sivil toplum kuruluşları, UNESCO'ya akredite kuruluşlar, uluslararası devlet dışı örgütler, çeşitli bireyler, gruplar ve toplumlar da Dünya Mirası rejiminin aktörleri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, temel karar alma yetkisi hala taraf devletlere aittir.

1972 Dünya Mirası Sözleşmesi, taraf devletlerin görevlerini ve haklarını belirlemiştir. Dünya Mirası Sözleşmesi'ne 2020 tarihi itibariyle 193 devlet taraftır⁵. Bu devletler, dünyanın farklı coğrafyalarında bulunmaktadır. Üye devletler etnik köken, dil, din ve ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi nitelikler açısından da çeşitlilik göstermektedir (https-3).

Sözleşmeye taraf olan 193 Devletten 26'sının Dünya Mirası Listesi'nde mülkü bulunmamaktadır. Kayıtlı mülk sayısına göre ilk üç sırada Çin (55 mülk), İtalya (55 mülk) ve İspanya (48 mülk) gelmektedir (Bkz. Tablo 3.3.1).

⁵ Türkiye, Dünya Mirası Sözleşmesi'ni 16 Mart 1983 tarihinde onaylamıştır.

Tablo 3. 2 Dünya Mirası Listesi'nde 17 adedin üzerinde yazılı sitesi bulunan Taraf Devletler⁶

ISO	Taraf Devlet	Bölge	Listelenen Mülk Sayısı
Cn	Çin	Asya ve Pasifik	55
İt	İtalya	Avrupa ve Kuzey Amerika	55
es	İspanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	48
de	Almanya	Avrupa ve Kuzey Amerika	46
fr	Fransa	Fransa	45
in	Hindistan	Asya ve Pasifik	38
mx	Meksika	Latin Amerika ve Karayipler	35
gb	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	Avrupa ve Kuzey Amerika	32
ru	Rusya Federasyonu	Avrupa ve Kuzey Amerika	29
us	Amerika Birleşik Devletleri	Avrupa ve Kuzey Amerika	24
ir	İran	Asya ve Pasifik	24
jp	Japonya	Asya ve Pasifik	23
br	Brezilya	Latin Amerika ve Karayipler	22
au	Avustralya	Asya ve Pasifik	20
ca	Kanada	Avrupa ve Kuzey Amerika	20
tr	Türkiye	Avrupa ve Kuzey Amerika	18
gr	Yunanistan	Avrupa ve Kuzey Amerika	18

Tablodan da görüldüğü üzere, Dünya Mirası Listesi'nde 18 ve daha fazla sitesi bulunan 17 devletten 10'u Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinde bulunmaktadır. Bununla birlikte bu devletlerin ağırlıklı bir kısmı Hristiyan, Batı toplumunu temsil etmektedir. Bu durum Dünya Mirası Listesi uygulamasında, bölgelerin ve kültürlerin eşit temsili ilkesinin ihlal edildiğini göstermektedir.

⁶ Bu Tablo, "Taraf Devletlere Göre Dünya Mirası Mülklerinin Sayısı" (<http-3>) hakkındaki istatistiki verilere dayanılarak oluşturulmuştur.

Sözleşmenin 4. maddesi gereğince taraf devletler, kendi topraklarındaki Sözleşmenin 1. Maddesi ve 2. Maddesindeki tanıma uyan kültürel ve doğal mirasın saptanması, korunması, muhafazası ve gelecek nesillere aktarılmasının sağlanmasında öncelikli sorumluluğa sahiptir. Bu amaçla ilgili devlet, kendi kaynaklarını sonuna kadar kullanmalı ve uygun olduğu takdirde mali, sanatsal, bilimsel ve teknik konularda uluslararası yardım ve iş birliği sağlanması için elinden geleni yapmalıdır (http-2).

Bununla birlikte Dünya Mirası Komitesi veya Sözleşmeye taraf bir devlet, herhangi bir devletin egemenlik sınırlarındaki doğal veya kültürel mülklerin 1. Madde ve 2. Madde uyarınca miras niteliği taşıdığını iddia edemez (Akipek, 2001, s.28).

Devletler kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, muhafazası ve korunması için birtakım çabalar göstermeyi üstlenir. Bunlardan ilki, kültürel ve doğal mirasa toplumun yaşamında bir işlev verilmesidir. Bununla birlikte kültürel ve doğal mirasın etkili bir şekilde korunabilmesi için kapsamlı planlama programları uygulamayı hedefleyen genel politikalar oluşturmayı da üstlenirler (http-2).

Devletlerin yükümlülükleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Her bir taraf devlet, kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması ve muhafazası için bir veya daha fazla hizmet kurumu oluşturmalı ve onları işlevlerini yerine getirmelerini kolaylaştıracak araçlar ve personelle donatmalıdır (http-2).

Kültürel ve doğal mirasın korunmasını, belirlenmesi, muhafazası, yenileştirilmesi için hukuki, bilimsel, teknik, idari, mali önlemler alınması taraf devletlerin yükümlülüğündedir. Yine bu amaçla devletler bölgesel ve ulusal eğitim merkezlerinin kurulmasını ve geliştirilmesini desteklemeli ve bilimsel araştırmaları teşvik etmelidir (http-2).

Kültürel ve doğal mirasın toprakları üzerinde bulunduğu devletle birlikte diğer devletlerin de sözkonusu mirasa karşı birtakım görevleri vardır. Bu görevler hiçbir şekilde miras sahibi devletin egemenlik haklarını ve ulusal yasalarının sağladığı mülkiyet haklarını ihlal edemez. Her bir taraf devlet, diğer taraf devletlerin sınırları içinde ve mülkiyetinde bulunan kültürel ve doğal mirasın uluslararası toplum tarafından korunması gereken evrensel değer olduğunu ve bu doğrultuda iş birliği yapmayı kabul eder. Sözleşme'nin 11. Maddesinin 2. ve 4. paragraflarına göre, eğer taraf bir devlet talepte bulunursa, diğer taraf devletler bu talep doğrultusunda yardımda bulunabilir (http-2). Kültürel ve doğal

mirasın korunması alanında uluslararası iş birliğinden kastedilen, taraf devletlerin kültürel ve doğal miraslarını saptamaya ve korumaya yardım edecek uluslararası iş birliği ve yardım sisteminin kurulmasıdır.

1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'nin en önemli ilkelerinden biri 6. Maddenin 3. Paragrafında yer almaktadır. Söz konusu paragrafa göre, Sözleşmeye taraf olan her bir devlet, diğer taraf devletin egemenlik sınırlarında bulunan 1. ve 2. Maddeler gereğince saptanan kültürel ve doğal mirasa doğrudan veya dolaylı zarar verebilecek kasıtlı eylemlerde bulunmamayı üstlenir (http-2).

Dünya Mirası rejimi, temsili listelerinde yer alan mülkleri korunmakla birlikte başka avantajlar da sağlar. Bunlardan en önemlisi prestijdir (Gürçayır, 2011). Bazı araştırmacılara göre, Dünya Mirası Listesi'nden ihtiyacı olanlardan ziyade güçlü olanlar faydalanmaktadır. Sözleşmenin amacı insanlığın ortak somut olmayan kültürel mirasını korumak olsa da devletlerin kişisel çıkarları ve kendileri adına prestij sağlama istekleri rejimin etkinliğini etkilemektedir. Her devlet kültürel alandaki prestijini sağlamak için Dünya Mirası Listesi'nde temsil olunmaya çalışır. Bu durum bazen rejimin temel amacından sapmasına sebep olabilir. Bu tür durumlar Dünya Mirası rejiminin koruma rejimi olmaktan çıkıp “prestij ve markalaşma” rejimine dönüşmesine sebep olmaktadır (Çokişler, 2018, s. 11).

Sözleşme'nin birçok açıdan uluslararası alanda kendine özgü cazibesi vardır. Her şeyden önce üye devletler kendilerine ait kültürel ve doğal miras mülklerinin Dünya Mirası Listesi'nde temsil olunması fırsatını elde eder. Bu Liste'de temsil olunan kültürel ve doğal miras mülkleri, uluslararası arenada tanınır ve böylece belirli bir popülerliğe kavuşur. Diğer yandan, gelişmekte olan veya az gelişmiş devletler, Dünya Mirası Fonu'ndan kendi miraslarını korumak için yardım almak imkanına sahip olur. Bu devletler Fon'a yaptıkları katkıdan daha fazla bir yardım alabilir. Gelişmiş ülkeler Fon'a daha çok katkı yapmaktadır. Gelişmiş devletler için Sözleşmenin önemi, insanlığın ortak kültürel ve doğal mirasının korunmasıdır. Sözleşme, yapılan katkıların nadide evrensel nitelikteki kültürel ve doğal alanların korunması için harcanacağına dair güvence sağlar. Bu nedenle, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin katılımı Sözleşme'nin daha çok sayıda kültürel ve doğal mirası kapsamasını, gelişmiş devletlerin katılımı ise güçlü bir fon oluşumunu sağlar (Akipek, 2001, 16).

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, ekonomik yetersizlikleri yüzünden genellikle Dünya Mirası Fonu'ndan en çok yardım alan ülkelerdir. Gelişmiş ülkeler ise Fon'a daha çok katkı sağlayan ülkeler konumundadır. Bu durumun Dünya Mirası rejimi kapsamında aktörlerin kimlik ve çıkar tanımlamalarını etkilediği söylenebilir. Dünya Mirası rejimine taraf olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kültürel ve doğal mirasın korunması gibi konular ikinci, hatta üçüncü derecedeki konulardır. Bu devletler ekonomik olarak zorluklarla mücadele ettiğinden dolayı, kültürel ve doğal miras konusu ancak kendilerine ekonomik fayda sağladığı sürece önemlidir. Kültürel ve doğal miras sitelerinin Dünya Mirası Listesi'ne yazılması ekonominin birçok alanında, turizmde fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu nitelikteki devletlerin Dünya Mirası Listesi'nde temsil edilmek isteğinin en önemli nedenlerinden biri söz konusu ekonomik faydadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin Dünya Mirası rejimine taraf olmak isteğinin bir diğer önemli nedeni ise, yukarıda açıklandığı üzere, yaptıkları katkının üzerinde Dünya Mirası Fonu'ndan yardım almak imkanı elde etmeleridir. Bütün bu hususlar nedeniyle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin rejim kapsamında “faydacı” bir kimliğe büründüğü söylenebilir.

Gelişmiş ülkelerin Dünya Mirası Listesi'nde daha çok temsil olunduğu bir gerçektir. Dünya Mirası rejiminin temel amacının kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması, muhafazası olduğu belirtilmiştir. Gelişmiş ülkelerin kendi topraklarındaki kültürel ve doğal miras sitelerini korumak için genel olarak yeterli imkanlara sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda gelişmiş ülkelerin Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf olmasındaki amacının, daha ziyade dünyanın her yerinde bulunan dünya mirasını korumak olduğu söylenebilir. Bu nedenle de yardım sağlayan “donör” devletlerin büyük bir kısmı gelişmiş devletlerdendir. Bu varsayımlara dayanarak gelişmiş devletlerin insanlığın ortak kültürel ve doğal mirasının korunmasında kendilerini daha çok “sorumlu” olarak tanımladıkları ve rejim kapsamında “yardım sağlaması gereken” devlet kimliği kazandıkları söylenebilir.

Rejimin tarafları olan ve koruma eylemini yerine getiren ulus devletlerin çok az bir kısmı homojen bir etnik ve kültürel yapıya sahiptir. Ancak, egemenliği altında olan etnik ve kültürel azınlıklara karşı her devletin hoşgörülü ve eşitlikçi yaklaşımı söz konusu değildir. Özellikle etnik bölünme ve sınır sorunları olan az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerde bu tür ayrımcı davranışlar gözlemlenmektedir. Bu tür yaklaşım, ayrımcılığa uğrayan etnik ve kültürel azınlıkların kültürel unsurlarının korunmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya Mirası Listesi'ne adayların sunulması bilhassa taraf devletin kendisine ait olduğundan, ayrımcı yaklaşıma uğrayan etnik ve kültürel azınlıkların kültürel unsurları kasıtlı olarak göz ardı edilebilir (Çokişler, 2018, s. 14).

Devlet-dışı aktörlerin katılımı Dünya Mirası rejiminin etkinliğinin sağlanmasında olumlu etkiler oluşturmaktadır. Devlet dışı aktörler, müzakere süreçlerinde az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin delegasyonundaki yetersizliklerin çözülmesi için teknik ve bilgi yardımı yaparak eşitsizliğin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynarlar. Aynı zamanda kültürel unsurların sahibi olan toplulukların da haklarının savunulması gibi işlevleri de yerine getirirler. Dolayısıyla STK'ların ve diğer devlet-dışı aktörlerin rejime katılımı, rejimin meşruluğunu ve etkinliği artırır (Çokişler, 2018, s. 12). Sadece gözlemci konumunda bile olsalar bu tür devlet-dışı aktörlerin, süreçteki olumlu sonuçlara katkıda buldukları gözlemlenmektedir (Breitmeier vd. 2006). STK ve NGO gibi devlet-dışı aktörlerin diğer bir rolü de, uluslararası toplumda kültürel varlıkların korunması gerektiği farkındalığının artırılması yönünde çalışmalar yapmalarıdır. Dünya Mirası rejimi devlet-dışı aktörlerin katılımının olumlu sonuçlarının gözlemlendiği örnek rejimlerden biridir (Çokişler, 2018, s. 12).

3.4 İdari Kurumlar: Dünya Mirası Komitesi ve Dünya Mirası Merkezi

Dünya Mirası rejimi resmi örgüt eşliğinde var olan uluslararası bir rejimdir. Dünya Mirası Sözleşmesi, sözleşmenin uygulanmasını sağlamak amacıyla idari kurumların oluşturulmasını öngörmüştür. UNESCO Dünya Mirası Komitesi, Genel Kurulu, Dünya Mirası Merkezi ile Dünya Mirası Bürosu rejimin idari yapısını oluşturmaktadır. Bu açıdan Dünya Mirası rejiminin Oran Young'ın resmi rejim tanımına uygun olduğu görülmektedir.

Dünya Mirası Sözleşmesine taraf devletlerin oluşturduğu Genel Kurul (The General Assembly of States Parties to the World Heritage Convention), ilgili tüm devletlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Genel Kurul, UNESCO Genel Konferansı zamanı iki yılda bir toplanmaktadır. Her bir taraf devletin Genel Kurul oylamaları zamanı sadece bir oy hakkı vardır. Devletlerin büyüklüğü veya Dünya Mirası Fonu'na verdikleri katkının miktarı oy haklarını hiçbir şekilde etkilemez. Genel Kurulun iki temel görevi vardır. Birincisi Dünya Mirası Komitesi üyelerini seçmektir. İkincisi ise taraf devletlerin Dünya Mirası Fonu'na yapacakları düzenli katkının miktarını belirlemektir ([https-4](https://www.unesco.org/whc/whc-assembly)).

Dünya Mirası Komitesi (The World Heritage Committee) ise, Genel Kurul tarafından seçilen ve sözleşmeye taraf olan 21 devletin temsilcilerinden oluşmaktadır. Komite, yılda bir kez olağan toplantı yapar. Üyelerin üçte iki oy çokluğu ile olağanüstü toplantı da yapabilir. Komite Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumlu olan yetkili organdır. Dünya Mirası Fonu'nun kullanımını da Dünya Mirası Komitesi belirlemektedir. Taraf devletlerin talepleri doğrultusunda mali yardım yapılmasına da Komite karar vermektedir. Dünya Mirası Listesi'ne ve Tehlikede olan Dünya Mirası Listesi'ne (List of World Heritage in Danger) hangi kültürel ve doğal miras varlıklarının yazılacağına da Komite karar verir ([http-5](http://www.unesco.org/whc/whc-committee)).

Dünya Mirası Sözleşmesi'nde Komite üyelerinin görev süresi altı yıl olarak belirlenmiştir. Taraf devletlerin çoğu diğer devletlerin de Komite üyesi olma imkanından yararlanabilesi için görev süresi yılını dört yıla indirmiştir. Her yeni üye seçimi, iki yılda bir Genel Kurul toplantılarında yapılır. Bugün itibariyle (Ağustos 2020) üyeler şunlardır: Güney Afrika, Suudi Arabistan, Avustralya, Bahreyn, Bosna Hersek, Brezilya, Çin, Mısır, İspanya, Etiyopya, Rusya Federasyonu, Guatemala, Macaristan, Kırgızistan, Mali, Nijerya, Norveç, Umman, Uganda, Saint Kitts ve Nevis, Tayland ([https-5](https://www.unesco.org/whc/whc-committee)).

Tablo 3.3 *Dünya Mirası Komitesinde 20 yılın üzerinde görev yapan Taraf Devletler⁷*

ISO	Taraf Devlet	Sözleşmeye katılma tarihi	Statü	Seçim grupları	Dünya Mirası Komitesindeki görev yılları	Toplam yıl sayısı	Toplam görev sayısı
au	Avusturalya	22/08/1974	R	4	1976-1983, 1983-1989, 1995-2001, 2007-2011, 2017-2021	27	5
br	Brezilya	01/09/1977	Ac	3	1980-1987, 1987-1993, 1993-1999, 2007-2011, 2017-2021	27	5
eg	Mısır	02/07/1975	R	5b	1976-1983, 1991-1997, 1999-2005, 2007-2011, 2019-2023	27	5
fr	Fransa	27/06/1975	R	1	1976-1978, 1978-1985, 1987-1993, 1993-1999, 2009-2013	25	5
us	ABD	12/07/1973	R	1	1976-1983, 1987-1993, 1993-1999, 2005-2009	23	4

⁷ Tablo Dünya Mirası Komitesinde görev yapan taraf devletlerin resmi istatistikleri doğrultusunda hazırlanmıştır (<http-6>).

Tablo 3. 4 (Devam) Dünya Mirası Komitesinde 20 yılın üzerinde görev yapan Taraf Devletler⁸

mx	Meksika	23/02/1984	Ac	3	1985-1991, 1991-1997, 1997-2003, 2009-2013	22	4
İt	İtalya	23/06/1978	R	1	1978-1985, 1987-1993, 1993-1999, 1999-2001	21	4
tn	Tunus	10/03/1975	R	5b	1976-1983, 1987-1993, 2005-2009, 2015-2019	21	4
cn	Çin	12/12/1985	R	4	1991-1997, 1999-2005, 2007-2011, 2017-2021	20	4
cu	Küba	24/03/1981	R	3	1987-1993, 1995-2001, 2005-2009, 2015-2019	20	4
İb	Lübnan	02/03/1983	R	5b	1983-1989, 1993-1999, 2001-2005, 2013-2017	20	4
th	Tayland	17/09/1987	Ac	4	1989-1995, 1997-2003, 2009-2013, 2019-2023	20	4

⁸ Tablo Dünya Mirası Komitesinde görev yapan taraf devletlerin resmi istatistikleri doğrultusunda hazırlanmıştır ([http-6](http://6)).

Dünya Mirası Komitesi çalışmalarını koordine etmek, toplantıların tarih, saat ve gündemini belirlemek, faaliyetlerinde yardımcı olmak için “Dünya Mirası Bürosu”nu oluşturur. Büro, Dünya Mirası Komitesi tarafından seçilen yedi devletten oluşmaktadır. Başkan, başkan yardımcısı ve raportör esas sorumlu kişilerdir. Büro bir sonraki Komite seçimine kadar yetkili olur (<https-5>).

1992 yılında Dünya Mirası Sözleşmesi’nin günlük yönetimini sağlamak amacıyla Dünya Mirası Merkezi kurulmuştur. Merkez UNESCO’nun Dünya Mirası ile ilgili bütün konularda odak noktası ve koordinatör rolü oynar. Dünya Mirası Komitesi ve Dünya Mirası Bürosu’nun yıllık oturumlarını organize etmek Merkez’in görevidir. Merkez, taraf devletlere adaylıkların hazırlanması ile ilgili tavsiyelerde bulunur, Dünya Mirası Fonu’undan sağlanan yardımları organize eder, taraf devletlerin miras alanları hakkındaki raporlarını ve acil koruma çalışmalarını koordine eder. Merkez çeşitli teknik seminerler ve çalıştaylar düzenlemekte, mirasın korunmasının gerekliliği farkındalığını artırmak için öğretim materyalleri geliştirmekte ve uluslararası toplumu yeni konulardan haberdar etmektedir (<http-5>).

3.5 Danışma Organları: IUCN, İCOMOS, İCCROM

Dünya Mirası Sözleşmesi’nin 10. maddesinin 2. ve 3. fıkrasına göre Dünya Mirası Komitesi özel konularda danışmada bulunmak üzere resmi veya gayri resmi örgütleri, kişileri uzman toplantılarına davet edebilir. Ayrıca gerekli görülen durumlarda, görevlerinin yerine getirilmesi açısından faydalı olacağı düşünülen danışma organlarını kurmak yetkisine de sahiptir. Dünya Mirası Komitesi’nin toplantılarına Genel Kurul’un onayı ve isteğiyle, Kültürel Varlığın Muhafazası ve Restorasyonu Çalışmaları Uluslararası Merkezi (ICCRUM)’nin, Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi (ICOMOS)’nin, Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN)’nin ve bu amaçlara hizmet eden diğer örgütlerin temsilcileri katılabilir.

Dünya Mirası Sözleşmesi gereğince Dünya Mirası Komitesi'ne tavsiyelerde bulunmak için resmi olarak üç sivil toplum kuruluşuna yetki verilmiştir: Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN- International Union for Conservation of Nature), Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi (ICOMOS - International Council on Monuments and Sites), Kültür Varlıklarını Koruma ve Restorasyon Çalışmaları Merkezi (ICCRROM- International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). Bu kuruluşları bilişsel rejim teorisinde öngörülen *epistemik topluluklar* olarak da kabul etmek mümkündür. Çünkü bu kuruluşlar taraf devletlere kültürel ve doğal mülklerinin korunması amacına ulaşmaları için gerekli bilgileri sunar ve çalışmalarında teknik yardım sağlar.

Hem hükûmet hem de sivil toplum kuruluşlarından oluşan Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) demokratik üyelik birliğidir. 1300'den fazla üye kuruluşu ve 15000'den fazla personeli bünyesinde birleştirmektedir. Kuruluş 160 ülkede aktif olarak çalışmaktadır. IUCN 1948 yılında kurulmuştur. Kuruluşun merkezi İsviçre'nin Gland şehrinde bulunmaktadır. IUCN, doğal dünyanın korunması için alınması gereken önlemler konusunda dünya otoritesi haline gelmiştir. Doğayı korumak, sürdürülebilir kalkınmaya geçişi hızlandırmak bu kuruluşun hâlihazırdaki amaçları arasındadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için IUCN dünyanın en etkili organizasyonlarını ve uzmanlarını bir araya getirmiştir. IUCN, işletme ve biyoçeşitlilik, iklim değişikliği, ekosistem yönetimi, çevre hukuku, orman, cinsiyet, global politika, yönetim ve haklar, deniz, doğa temelli çözümler, korunan alanlar, bilim ve ekonomi, türler, su, dünya mirası gibi çeşitli temalarla ilgili çalışmalar yürütmektedir ([https-7](https://www.iucn.org)).

Dünya Mirası Sözleşmesi'nin doğal miras alanında uygulanmasının sağlanması için Komite, IUCN ile iş birliği içinde çalışmaktadır. Dünya Mirası Listesi'ne aday gösterilen doğal miras mülkleri Dünya Mirası Komitesi'ne sunulmadan önce IUCN tarafından incelenir. IUCN taraf devletlere geçici listelerin ve adaylıkların hazırlanmasında tavsiyelerde bulunur ve iş birliği sağlar ([http-7](http://www.iucn.org)).

ICOMOS, 1965 yılında UNESCO'nun öncülüğünde kurulmuştur. ICOMOS sivil toplum kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir. Kuruluş, mimari ve arkeolojik mirasın korunması amacıyla teorik, metodolojik, bilimsel tekniklerin uygulanmasını teşvik eder. Spesifik olarak kültürel miras alanlarının korunması ve muhafazası için çalışan tek hükümet-dışı uluslararası örgüttür. Bünyesinde; 151 ülkeyi, 271 kurumsal üyeyi, 107 ulusal komiteyi ve 28 uluslararası bilimsel komiteyi birleştirmektedir. ICOMOS, çeşitli disiplinlerden gelen uzmanları birleştirir. Genellikle mimarlar, tarihçiler, sanat tarihçileri, coğrafyacılar, arkeologlar, antropologlar, mühendisler, şehir planlamacıları gibi meslek sahiplerinden oluşan uzmanlar ağı oluşturur. ICOMOS binalar, tarihi şehirler, arkeolojik alanlar, kültürel manzaralar gibi kültürel miras varlıklarına yönelik çalışmaktadır. Sözü geçen her kültürel miras türü için standartlar ve teknikler geliştirilmesine yardım eder (<https-8>).

ICOMOS, UNESCO'ya akredite olmuş uluslararası bir sivil toplum kuruluşudur. "ICOMOS'un temel misyonu anıtların, bina komplekslerinin ve alanların korunması, muhafazası, kullanımı ve geliştirilmesinin teşvik edilmesidir". Kuruluş Dünya Mirası Komitesine Sözleşme'nin kültürel miras alanında uygulanması için danışmanlık yapar. Bu amaçla ICOMOS Dünya Mirası Listesi'ne yazılmak için aday olan kültürel mülklerin adaylıklarını inceler ve mülklerin korunma durumunu sağlar.

Dünya Mirası çalışmalarında ICOMOS, "tarafsızlık" ilkesine uygun olarak hareket etmeyi hedefler. Dünya Mirası Komitesi'ne tarafsız değerlendirmeler sağlar. Söz konusu değerlendirmeler; teknik işlemleri bağımsız ve etik kurallara uygun olarak yürütülen ve kendi alanlarında uzmanlıkları ve deneyimleri dikkate alınarak seçilmiş uzmanlar ağı tarafından sağlanmaktadır. Dünya Mirası misyonu çerçevesinde ICOMOS, insanları ve kültürleri birbirine bağlamaya çalışır. Ayrıca ICOMOS, doğal afetlerden zarar gören veya görebilecek mirasın korunması, restorasyonu ve muhafazası için acil durum önlemlerini geliştirecek uzmanları organize eder. ICOMOS'un dünya mirası ile ilgili bir diğer misyonu, miras bilincini arttırmaktır. Bu amaçla eğitim faaliyetlerine katılır, profesyonellerin ve araştırmacıların eylem ve sorunlarını ilişkilendirir (<https-9>).

1956 yılında UNESCO Genel Konferansı'nın New Delhi'de gerçekleşen 9. Oturumunda, Uluslararası Kültürel Varlıkların Korunması ve Restorasyonu Merkezi (ICCROM)'nin oluşturulması için sunulan karar tasarısı kabul edilmiştir. UNESCO restorasyon yöntemlerini incelemek ve geliştirmek için hükümetler arası merkez oluşturmak amacıyla ICCROM'u kurmuştur.

Merkez, ilk kurulduğu yıllardan itibaren UNESCO Dünya Mirası Komitesi ile iş birliği içinde çalışmaktadır. Çeşitli uluslararası kampanyalara katılan Merkez, üye devletlere yardımcı olmak amacıyla farklı misyonlar da düzenlemiştir. 1971 yılında 55 devletin taraf olduğu ICCROM'a günümüzde 137 devlet üyedir (https-10).

ICCROM kültürel mirasın korunmasının teşvik edilmesini sağlamak için altmış yıldan fazla bir süredir faaliyet göstermektedir. Uluslararası ve yerel kurumlarla, profesyonellerle iş birliği içinde çalışmaktadır. Hem yeni nesil uzmanları hem de kamuoyunu kültürel mirasla ilgili bilgilendirmekte hem de onların faaliyetlerini ilişkilendirmektedir (https-10).

Bu kuruluşlarla birlikte UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi çerçevesinde faaliyet gösteren ilgili diğer kuruluşlar, STK'lar, devlet-dışı örgütlerle iş birliği yapmaktadır. Örnek olarak Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM), Afrika Dünya Mirası Fonu, İskandinav Dünya Mirası Vakfı (NWHF), Alman Dünya Mirası Vakfı, Dünya Mirası Kentlerinin Organizasyon (OWHF)'u gösterilebilir.

3.6 Dünya Mirası Listesi, Listeye Alınma Kriterleri ve Listeye Alınma Süreci

Dünya Mirası Sözleşmesi, taraf devletlerin kültürel ve doğal mirasından oluşan örnek bir Dünya Mirası Listesi'nin hazırlanmasını öngörmüştür. Buna göre, taraf devletler kendi topraklarında bulunan kültürel ve doğal siteleri aday olarak Dünya Mirası Komitesi'ne sunar. Dünya Mirası Komitesi, adaylıkları değerlendirdikten sonra Dünya Mirası Listesi'ne yazılacak olan siteleri seçer. Taraf Devletler kendi topraklarındaki kültürel ve doğal miras sitelerini Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 1. ve 2. maddesine uygun olarak tanımlar. Bu tanımlamalara göre:

“Kültürel miras

Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.

Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.

Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnaî evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar.

Doğal miras

Estetik veya bilimsel açıdan istisnaî evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar.

Bilim veya muhafaza açısından istisnaî evrensel değeri olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar,

Bilim, muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnaî evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar (http-2)”

Dünya Mirası Sözleşmesi, taraf devletleri kendi topraklarında bulunan ve evrensel değere sahip kültürel ve doğal miras olarak tanımladıkları mülklerin geçici listesini hazırlamaya teşvik eder. Taraf devletler Dünya Mirası Listesi'ne aday göstermek istedikleri kültürel ve doğal mülklerin bir envanterini yukarıda gösterilen 1. Maddeye ve 2. Maddeye dayanarak hazırlar. Söz konusu envanter “geçici listeler” olarak adlandırılmaktadır. Geçici listelerde yazılı olan mülkler Dünya Mirası Listesi'ne yazılmak için taraf devlet tarafından uygun görünen mülklere (http-11).

Geçici listelerin hazırlanması yetkisi taraf devletlere aittir. Bununla birlikte yerel ve bölgesel hükümetlerin, site yöneticilerinin, yerel toplulukların, STK'ların ve ilgili tüm tarafların geçici listelerin hazırlanma sürecine dahil edilmesi de tavsiye edilmektedir. Taraf Devletler geçici listeleri, adayların sunulmasından bir yıl önce Dünya Mirası Merkezi'ne sunmalıdır. Taraf devletler geçici listelerini her on yılda bir yeniden gözden geçirir ve sunar. Geçici listeler için UNESCO resmi sitesinde İngilizce ve Fransızca olmak üzere standart hale getirilmiş bilgi formatı sunulmuştur. Bu formata göre geçici listelerde; mülklerin adları, coğrafi konumları, kısa tanımı, olağanüstü evrensel değerlerinin gerekçesi gösterilmelidir. Herhangi bir kültürel veya doğal miras mülkü taraf devletin geçici listesine alınmadan Dünya Mirası Listesi için aday olarak gösterilemez.

Mülkler, 7 EXT.COM 4A Komite kararına göre Dünya Mirası Listesi'ne yazıldıktan sonra geçici listelerden kaldırılmalıdır. Dünya Mirası Listesi'ne yazılmak için aday göstermesi yetkisi sadece Dünya Mirası Sözleşmesi'ni imzalayan ve taraf olan devletlere aittir. Komitenin Dünya Mirası Listesi'ne yazılacak mülkleri seçebilmesi için söz konusu mülklerin taraf devletlerce sunulan geçici listelerde olması gerekir. Taraf devletlerin geçici listeleri UNESCO resmi sitesinde yayınlanmaktadır. Bu sayede şeffaflık, bilgiye erişim, listelerin tematik ve bölgesel uyumlaştırılması sağlanmaktadır. Geçici listelerin sorumluluğu ilgili taraf devlete aittir. UNESCO'nun geçici listeleri yayınlaması herhangi bir ülke, şehir, bölge veya sınırların yasal statüsü hakkında UNESCO'nun görüşünü ifade etmemektedir ([http-12](#)).

Taraf devletler Dünya Mirası Listesi'ne yazılmak için aday sunacakları mülkleri geçici listelerde kaydettikleri mülkler arasından seçer. Dünya Mirası Merkezi tarafından taraf devletlere kapsamlı adaylık dosyalarını sunmak, gerekli belgelerin ve haritaların koyulmasından emin olmak amacıyla yardım ve tavsiyeler verilir. Taraf devletler hazırladıkları adaylık dosyalarını incelemeleri ve kontrol edilmeleri için Dünya Mirası Merkezine sunar. Dünya Mirası Merkezi, hazır adaylık dosyalarını değerlendirme yapılması amacıyla Danışma organlarına gönderir ([http-12](#)).

Aday gösterilen mülklerin adaylıklarının bağımsız olarak değerlendirilmeleri için, iki danışma organına gönderilmesi Sözleşme ve Operasyonel Yönerge tarafından zorunlu kılınmıştır. Kültürel kategoride aday gösterilen mülklerin adaylıklarının değerlendirilmesi için ICOMOS'e, doğal kategorideki adaylar ise IUCN'e gönderilir. Aday olarak sunulan kültürel ve doğal mülklerin Dünya Mirası Listesi'ne yazılması için nihai karar Dünya Mirası Komitesi tarafından verilir. Komite, her yıl Dünya Mirası Listesi'ne yazılacak yeni mülkleri seçer. Komite kararını erteleyebilir ve daha geniş kapsamlı bilgiler talep edebilir ([http-12](#)).

Dünya Mirası Listesine yazılacak mülklerin *üstün evrensel değere* sahip olması gerekir. Komite Liste'ye yazılacak siteleri belirlemek için on adet ölçüt belirlemiştir. Yazılacak sitenin bu on ölçütten en az birini karşılaması gerekir. Bu ölçütler, Operasyonel Yönerge'de açıklanmıştır. Belirlenen ölçütler, Dünya Mirası kavramının gelişmesini takip etmek ve yansıtmak amacıyla güncellemeye açık tutulmuştur. Komite, seçim ölçütlerini düzenli olarak gözden geçirir.

2004 yılının sonuna kadar kültürel siteler için altı adet, doğal siteler için ise dört adet ölçüt doğrultusunda seçim yapılmaktaydı. 2004 yılından sonra bu ölçütler birleştirilerek on adet ölçütten ibaret olan bir set belirlenmiştir, İlgili ölçütler şunlardır: (http-13).

i

“İnsanın yaratıcı dehasının bir baş yapıtını temsil etmek

ii

Mimarlık ya da teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama ya da peyzaj tasarımındaki gelişmeler üzerinde, zaman içinde ya da dünyanın kültürel bir alanında insani değerlerin önemli bir değişimini sergilemek;

iii

Kültürel bir geleneğe ya da yaşayan ya da kaybolan bir medeniyete benzersiz ya da en azından istisnai bir tanıklık etmek;

iv

İnsanlık tarihinde önemli aşama(lar)’ı gösteren bir tür bina, mimari veya teknolojik topluluk veya peyzajın olağanüstü bir örneği olmak;

v

Bir kültürü (veya kültürleri) temsil eden geleneksel bir insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının veya özellikle geri dönüşü olmayan değişimin etkisi altında kırılğan hale geldiğinde çevre ile insan etkileşiminin olağanüstü bir örneği olmak;

vi

Olaylarla veya yaşayan geleneklerle, fikirlerle veya inançlarla, olağanüstü evrensel öneme sahip sanatsal ve edebi eserlerle doğrudan veya somut olarak ilişkilendirilmek. (Komite, bu kriterin tercihen diğer kriterlerle birlikte kullanılması gerektiğini düşünmektedir);

vii

Üstün doğal fenomenler veya olağanüstü doğal güzellik ve estetik öneme sahip alanlar içermesi;

viii

Yeryüzü şekillerinin geliştirilmesinde devam eden önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler dahil olmak üzere dünya tarihinin önemli aşamalarını temsil eden olağanüstü örnekler olmak;

ix

Karasal, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemleri ile bitki ve hayvan topluluklarının evriminde ve gelişiminde devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri temsil eden olağanüstü örnekler olmak;

x

Bilim veya koruma açısından olağanüstü evrensel değere sahip tehdit altındaki türleri içerenler de dahil olmak üzere biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve önemli doğal yaşam alanlarını içermek” (http-13).

Tablo 3. 5 Bölgelere göre Dünya Mirası Mülklerinin sayısı (kültürel, doğal, karışık) (http-14)

Bölgeler	Kültürel	Doğal	Karışık	Toplam	%	Yazılı mülkleri olan taraf devletler
Afrika	53	38	5	96	8.56	35
Arap Devletleri	78	5	3	86	7.67	18
Asya ve Pasifik	189	67	12	268	23.91	36
Avrupa ve Kuzey Amerika	453	65	11	529	47.19	50
Latin Amerika ve Karayipler	96	38	8	142	12.67	28
Toplam	869	213	39	1121	100	167

Uygulama Rehberine göre iki durumda site alanları Komite tarafından Liste'den çıkarılır:

“a) Alan, Liste'ye Alınmasına sebep olan özelliklerini kaybedecek ölçüde bozulmaya uğramışsa

b) Dünya Mirasının bir parçası olan site alanının kendine özgü nitelikleri, insan eliyle yapılan faaliyetler yüzünden henüz adaylık aşamasında tehdit altında ise ve aday gösteren devletin bu aşamada öngördüğü iyileştirici önlemler, öngörülen sürede uygulanmazsa ise (http-2)”.

Eğer bu iki durumdan biri site alanı için geçerliyse, ev sahibi devlet bu durumdan Sekreteryayı haberdar etmelidir. Eğer bilgi ilgili devlet tarafından değil başka kaynaktan ulaşırsa Sekreterya bilginin doğruluğunu araştırarak ve Dünya Mirası Komitesi başkanına rapor sunacaktır. Başkan ise, sunulan raporu inceleyecek ve harekete geçilip geçilmemesiyle ilgili bir karar verecektir. Araştırmanın devam etmesi kararı alınır, elde edilen bilgi hem taraf devletin hem de İCOMOS/IUCN'nin yorumlarıyla birlikte Büro'ya sunulacaktır. Büro'nun da tavsiyelerini dinleyen Dünya Mirası Komitesi nihai kararı verecektir. Operasyonel Yönerge'ye göre bir sitenin listeden çıkarılmasından önce mümkün olabilecek bütün tedbirlere başvurulmalıdır (Akipek, 2001, s. 24-25).

1972 yılından bugüne kadar geçen süre içerisinde sadece iki site Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmıştır. Bunlardan biri Almanya'da bulunan Dresden Elbe Vadisi, diğeri ise Umman'daki Arabian Oryx Sanctuary mülküdür. Arabian Oryx Sanctuary 2007 yılında, Dresden Elbe Vadisi ise 2009 yılında Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmıştır (http-15).

3.6.1 Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi

Dünya Mirası Listesi'ne yazılı olan siteler belirli ölçütlere göre üstün evrensel değere sahip mülklerdir. Sitelerin Dünya Mirası Listesi'ne yazılmasını sağlayan özellikler bazı koşullar nedeniyle bozulma ve yok olma tehdidi ile yüz yüze kalabilir. Bu gibi durumlarda, yok olma tehdidi veya bozulma tehdidi altındaki mülklere uluslararası toplumun dikkatini çekmek ve düzeltici eylemlerin gerçekleştirilmesini teşvik etmek için söz konusu siteler “Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi”ne alınabilir (http-2).

Dünya Mirası Listesi'nde bulunan mülkler çeşitli tehditlerle yüz yüze kalabilir. Bu tehditler arasında; silahlı çatışma ve savaşlar, kirlilik, kaçak avlanma, deprem ve diğer doğal afetler, kontrolsüz kentleşme ve turizmin gelişimi gibi durumlar bulunmaktadır. Bu durumlarda tehlike iki kategoride değerlendirilir: Birincisi “belirli veya kanıtlanmış” tehlike, ikincisi ise “potansiyel” tehlike (http-16).

Operasyonel Yönerge'nin 179. ve 180. paragraflarında yok olma veya bozulma tehlikesi ile karşı karşıya olan mülklerin Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne girmesini belirleyen ölçütler tanımlanmıştır (http-16). Mülkün durumu, bu iki kategori için belirlenen ölçütlerden az birine uyuyorsa Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne yazılabilir. İlgili iki kategorideki ölçütler şöyledir:

“Kültürel Varlıklar için ‘belirlenmiş tehlike’

Tesis, aşağıdakiler gibi belirli ve kanıtlanmış yakın bir tehlikeyle karşı karşıyadır:

malzemelerin ciddi şekilde bozulması;

yapının ve / veya süs özelliklerinin ciddi şekilde bozulması;

mimari veya şehir planlama tutarlılığının ciddi şekilde bozulması;

kentsel veya kırsal alanın veya doğal çevrenin ciddi şekilde bozulması;

önemli tarihsel özgünlük kaybı;

önemli kültürel önem kaybı.

'Potansiyel tehlike'

Mülkiyet, doğal özellikleri üzerinde zararlı etkileri olabilecek tehditlerle karşı karşıyadır. Bu tür tehditler, örneğin:

mülkiyetin koruma derecesini azaltan hukuki durumunun değiştirilmesi;

koruma politikasının eksikliği;

bölgesel planlama projelerinin tehdit edici etkileri;

şehir planlamasının tehdit edici etkileri;

silahlı çatışma salgını veya tehdidi;

iklimsel, jeolojik veya diğer çevresel faktörlerin tehdit edici etkileri.

Doğal özellikler için 'belirlenmiş tehlike'

Tesis, aşağıdakiler gibi belirli ve kanıtlanmış yakın bir tehlikeyle karşı karşıyadır:

Nesli tükenmekte olan türlerin veya mülkün, hastalık gibi doğal faktörler veya kaçak avcılık gibi insan yapımı faktörler tarafından yasal olarak korunması için kurulmuş olan diğer Üstün Evrensel Değer türlerinin popülasyonunda ciddi bir düşüş.

İnsan yerleşimi, mülkün önemli kısımlarını dolduran rezervuarların inşası, pestisit ve gübre kullanımı, endüstriyel ve tarımsal kalkınma, büyük kamu işleri, madencilik, kirlilik, tomrukçuluk, yakacak odun toplama vb.

Mülkün bütünlüğünü tehdit eden sınırlarda veya yukarı yönlü alanlarda insani tecavüz.

'Potansiyel tehlike'

Bölgenin yasal koruyucu statüsünün değiştirilmesi;

mülk içinde veya etkilerin mülkü tehdit edebileceği şekilde yerleştirilmiş planlı yeniden yerleşim veya kalkınma projeleri;

silahlı çatışma salgını veya tehdidi;

yönetim planı veya yönetim sistemi eksik veya yetersiz veya tam olarak uygulanmıyor.

iklimsel, jeolojik veya diğer çevresel faktörlerin tehdit edici etkileri" (http-16).

Bir sitenin Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne yazılması sitenin korunması için çalışmaların başlatılmasını teşvik eder. Sitenin Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne yazılması, Dünya Mirası Komitesi'nin mülkün korunması çalışmalarını desteklemek için Dünya Mirası Fonu'ndan derhal yardım tahsis etmesini sağlar. Sitenin Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınması uluslararası toplumu mülkün durumuna karşı uyarır ve koruma çalışmalarında iş birliğine teşvik eder. Listeye alınma, ilgili sitenin korunmasına yönelik bir koruma topluluğunun oluşmasını sağlar. Genellikle gözlemlenen tecrübelerden de anlaşılacağı üzere, Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne giren siteler için koruma eylemleri daha hızlı şekilde teşvik edilir ve genellikle etkili sonuçlar elde edilir (http-16).

Sitenin Tehlike Altındaki dünya Mirası Listesi'ne yazılmasının ardından Dünya Mirası Komitesi, ilgili taraf devlete de danışarak sitenin durumunu düzeltecek önlemler almak amacıyla programlar geliştirilmesini ve benimsenmesini sağlar. Komite, bu süreçte sitenin durumunu sürekli olarak izler. Bir sitenin Tehlike altındaki Liste'ye alınmasından sonra eski özelliklerine geri dönmesi için gerekli önlemlerin alınması sağlanmalı ve kısa sürede Liste'den çıkarılmasına çalışılmalıdır (http-16).

Sitenin Tehlike altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınması bütün taraf devletlerce aynı şekilde algılanmamaktadır. Bazı devletler bunu mülkün durumuna uluslararası toplumun dikkatini çekmek ve uluslararası yardım almak aracı olarak değerlendirmektedir. Bazı devletler ise, bu durumu kendileri için "onur kırıcı" olarak nitelendirir. Her durumda Liste'ye alınma yaptırım olarak değil, koruma ihtiyaçlarını etkin bir şekilde cevaplandırılan ve karşılayan sistem olarak düşünülmelidir (http-16).

Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf olan devletler kendi topraklarında bulunan sitelere yönelik oluşan tehditlerle ilgili en kısa süre içinde Dünya Mirası Komitesi'ne bilgi vermelidir. Taraf devletlerle birlikte özel şahıslar, STK'lar veya diğer gruplar bu tür durumlarda Komitenin dikkatini mevcut soruna çekebilir. Eğer Komite uyarımın gerçek olduğunu tespit ederse ve sorun ciddiye siteyi Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne kaydedebilir (http-16).

Tablo 3. 6 Bölgelere göre Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi (http-14)

Bölgeler	Kültürel	Doğal	Karışık	Toplam	%
Afrika	4	12	0	16	30
Arap Devletleri	21	0	0	21	40
Asya ve Pasifik	4	2	0	6	11
Avrupa ve Kuzey Amerika	3	1	0	4	8
Latin Amerika ve Karayipler	4	2	0	6	11
Toplam	36	17	0	53	100

3.7 Rejimin Uyum Mekanizmaları

Bir rejimin ilkle, norm, kural ve karar alma prosedürlerinin belirlenmesi ve yasalaştırılması, bu rejimin mutlaka etkin bir şekilde çalışacağını göstermez. Rejimin etkinliğini belirleyen bir taneden fazla faktör vardır. Bu faktörler tezin teori bölümünde ele alınmıştı. Davranışsal yaklaşıma göre, rejimin etkinliğinin en önemli göstergelerden biri rejime taraf olan aktörlerin rejim buyruklarına uymasındır. Aktörlerin rejim buyruklarına uymasını sağlamak için rejimlerin kurucuları tarafından uyum mekanizmaları geliştirilir. Doğru şekilde tasarlanmış uyum mekanizmaları aktörlerin rejime uymasını sağlar. Uyum mekanizmaları, güven artırıcı ve kapasite artırıcı mekanizmalar olmakta iki yere ayrılmıştır. Güven artırıcı mekanizmalar aktörlerin rejim kapsamındaki iş birliğinden elde edeceği faydayı rejim buyruklarına uygun davranmaya bağlayan mekanizmalardır. Bu mekanizmalar rejim kurallarını herkes için eşit kılar. Kapasite artırıcı mekanizmalar ise, rejimin temel amacına ulaşması için gerekli desteği, araçları ve kurumları sağlar.

Dünya mirası rejimi doğru ve güçlü mantıksal bağlarla tasarlanmış inşa mekanizmalarına sahiptir. Aynı zamanda genel olarak uluslararası politikanın temelindeki ilke ve normlarla uyum içerisindedir. Bütün bunlar rejimin etkin olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte Dünya Mirası rejiminin etkinliğini sağlayan en önemli etkenlerden biri, doğru şekilde tasarlanmış uyum mekanizmalarıdır. Rejim kapsamında güven artırıcı ve kapasite artırıcı mekanizmalar içi çe geçmiş şekilde tasarlanmıştır.

3.7.1 Dünya Mirası Fonu

Dünya kültürel ve doğal mirasının korunması çalışmalarını finansal destek olmadan gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu nedenden dolayı Dünya Mirası Sözleşmesi'nde Dünya mirasının korunması ve muhafazasını sağlamak amacıyla Dünya Mirası Fonu'nun kurulması öngörülmüştür (15. madde). Dünya Mirası Fonu, Dünya Mirası rejiminin en önemli kapasite artırıcı mekanizmasıdır. Rejimin temel amacı olan kültürel ve doğal mirasın korunmasını gerçek anlamda sağlamak için bu tür bir fonun oluşturulması rejimi sadece kâğıt üzerinde kalmaktan çıkarmıştır. UNESCO Mali Tüzüğü'ne uygun olarak Dünya Mirası Fonu "vakıf" şeklinde oluşturulmuştur. Dünya Mirası Fonu'nun mali kaynaklarının büyük bir kısmı, taraf devletlerin yaptıkları gönüllü ve zorunlu katkılardan oluşmaktadır. Bununla birlikte dünya mirası ile ilgili yayınlardan elde edilen karlar, ülkeler tarafından belirli amaçlar için bağışlanan katkılar da Dünya Mirası Fonu'na

eklenir (http-2). Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 16. maddesi uyarınca Fon'un kaynaklarına aşağıdakiler aittir:

“Sözleşmeye Taraf Devletler tarafından yapılan katkılar

Aşağıdakiler tarafından yapılabilecek katkılar, bağışlar ve hibeler

a) Diğer devletler

b) Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü, Birleşmiş Milletler Sisteminin diğer örgütleri, özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı veya diğer hükümetler arası örgütler

c) kamu veya özel kuruluşlar veya kişiler

Fonun kaynakların gelen her türlü faiz

Fon yararına düzenlenen etkinliklerden tahsilat ve makbuzlardan toplanan fonlar

Dünya Mirası Komitesi tarafından kabul edilebilir diğer kaynaklar (http-17)”.

Her yıl Dünya Mirası Fonu ihtiyacı olan taraf devletlere yaklaşık 4.000.000 ABD Doları tutarında yardım sağlamaktadır. Bu miktar taraf devletlerin zorunlu katkılarından ve özel gönüllü bağışlardan oluşur. Fon'un kullanım yetkisi Dünya Mirası Komitesi'ndedir. Dünya Mirası Komitesi yardım taleplerini değerlendirirken “aciliyet” ilkesine dikkat eder. Dolayısıyla, tehdit altındaki kültürel veya doğal mirasa öncelik verilir (http-17). Bazı durumlarda katkılar, belirli projeler ve programlarda kullanılmak şartıyla yapılır. Bu gibi durumlarda Komite eğer kendisi söz konusu proje ve programları kararlaştırmışsa yapılan katkılarını kabul edebilir. Ayrıca Fon'a yapılan veya yapılacak olan katkılar herhangi bir siyasi koşula bağlanamaz (http-2).

Taraf devletler, iki yılda bir düzenli olarak Dünya Mirası Fonu'na katkı yapmayı üstlenir. Düzenli katkılar taraf devletlerin gönüllü katkı yapma hakkını etkilememektedir. Katkının miktarı UNESCO Genel Konferansı sırasında taraf devletlerden oluşan Genel Kurul tarafından kararlaştırılır. Genel Kurul'un bu kararı, toplantıda hazır olan ve oy veren devletlerin çoğunluğu ile alınır. Miktarın her bir devlet için uygulanabilir bir yüzdeye göre hesaplanabilmesi gerekir. Yapılacak zorunlu katkı taraf devletlerin UNESCO bütçesine yaptıkları katkının %1'ini geçmeyecek miktarda belirlenmiştir. Fon'un mali süresi, UNESCO düzenli bütçesinin mali dönemine uygun şekilde iki takvim yılı süresi olarak belirlenmiştir (http-2).

Eğer sözleşmeye taraf devlet, içinde bulunulan yılda ve bir önceki yılda yapılacak gönüllü ve zorunlu katkılarından dolayı borçlu durumda ise Dünya Mirası Komitesi'ne üye olarak seçilme hakkına sahip olamaz. Komite üyesi olan ve borçlu olan devletin ise görev süresi bir sonraki seçime kadar devam eder (http-2).

3.7.1.1 Uluslararası yardımın şartları, düzenlenmesi ve şekilleri

Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf devletlere Dünya Mirası Listesi'nde veya Tehlikedeki Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan kültürel ve doğal miras anlarının korunması için Sözleşme kapsamında uluslararası mali yardım yapılmaktadır. Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf olan ve Sözleşme gereğince belirtilen zorunlu mali katkılarını ödemiş olan devletler uluslararası yardım talebinde bulunabilir. Bireyler, STK'lar ve vakıflar ise Dünya Mirası Fonu'ndan yardım talebinde bulunamaz (http-18).

Uluslararası yardım talebi, taraf devletin ulusal komisyonu veya delegasyonu tarafından UNESCO'ya veya ilgili devletin resmi bir organına veya bakanlığına iletilmelidir. Yalnızca sözü geçen kurumları temsil eden bireyler tarafından uluslararası yardım talebi yapılabilir. İlgili devlet Komite'nin karara varmasını sağlayacak bilgi ve belgeleri yardım talebi ile birlikte sunulmalıdır. Eğer taraf devlet Dünya Mirası Fonu'na zorunlu ve gönüllü katkılarından dolayı borçluysa, uluslararası yardım talebinde bulunma hakkına sahip değildir. Örneğin 2020 yılı için uluslararası yardım talebinde bulunacak taraf devletin 2019 yılına kadar olan zorunlu ve gönüllü ödemelerini yapmış olması gerekir. Her bir taraf devletin zorunlu ve gönüllü ödemelerle ilgili fiili durumu "whc.unesco.org/tr/world-heritage-fund" sitesinden kontrol edilebilir (http-18).

Dünya Mirası Komitesi tarafından hazırlanan Operasyonel Yönerge'de fonların sınırlı olduğu durumlarda uluslararası yardımın hangi önceliklere göre yapılacağı belirlenmiştir. Bileşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin tanımladığı En Az Gelişmiş (LDC) ve Düşük Gelirli Ekonomisi (LIE) olan devletler; Dünya Bankası tarafından Düşük Orta Gelirli Ülke (LMIC) olarak tanımlanan devletler; Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri (SIDS) ve silahlı çatışma sonrası dönemde olan taraf devletler uluslararası yardımların tahsis edilmesi konusunda önceliğe sahiptir (http-18).

Sözleşme gereğince yapılan uluslararası yardım sadece Komite'nin Dünya Mirası Listesi'ne girmesine karar verdiği veya karar verebileceği kültürel ve doğal miras varlıklarına yapılabilir. Yardım talebinde bulunan devlet bir takım belge ve bilgileri de yardım isteği ile birlikte Komite'ye sunmalıdır. Komite yardım isteklerini değerlendiren usulleri belirler. Tasarlanan faaliyet, gerekli çalışma, bunların tahmini fiyatı, ivedilik derecesi, yardım isteyen devletin kaynaklarının yetersizliğinin nedenleri mümkün olduğu kadar uzman raporlarıyla onaylanmış bir şekilde Komite'ye sunulmalıdır (http-18).

Dünya Mirası Komitesi kültürel ve doğal mirasın saptanması, korunması, muhafazası, yenilenmesi alanında ulusal veya bölgesel merkezlerde çalışan personelin eğitimine de yardım sağlayabilir (http-18).

Büyük ölçekte yardımlar yapılmadan önce birtakım incelemeler ve araştırmalar yapılır. Bu incelemeler bilimsel, ekonomik veya teknik nitelikte olabilir. Bu incelemeler yoluyla, kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası, yenilenmesi için gereken ve en ileri düzeyde olan tekniklerin belirlenmesi amaçlanır. Ayrıca incelemeler ilgili devletin kaynaklarının rasyonel kullanımını da araştırır. Sözleşme gereğince program ve projeler için gereken bedelin büyük bir kısmı, (mali kaynaklarının uygun olmaması durumu dışında) ilgili devlet tarafından ödenmelidir. Uluslararası yardım söz konusu bedelin yalnızca bir bölümünü karşılayabilir. Komite ile yardım yapılan devlet arasında akdedilen anlaşma, uluslararası yardım sağlanan proje veya programın yürütüleceği koşulları da belirler. Himaye altına alınan miras varlığının korunması, muhafazası ve teşhirine devam etme sorumluluğu yardımı alan devlete aittir (http-18).

Felaket veya doğal afet sebebiyle yapılan talepler acil çalışma gerektirdiğinden dolayı, Komite bu tür durumlara karşı "ihtiyat fonu" ayırır. Bu tür durumlar nedeniyle istenen yardım talepleri Komite tarafından öncelikli olarak değerlendirilir. Komite, yardım talepleriyle ilgili karar vermeden önce gerekli gördüğü incelemeleri yapar ve gerekli danışmalarda bulunur.

Operasyonel Yönerge, uluslararası yardımın yapılabileceği üç proje kategorisi belirlemiştir: *Acil durum, koruma ve yönetim, hazırlık yardımı* (http-18).

Acil yardım için maksimum tutar 75.000 ABD Doları olarak belirlenmiştir. Acil yardım, Dünya Mirası Listesi'nde yer alan ani ve beklenmedik olaylardan hasar gören kültürel ve doğal mirasın korunması için yapılmaktadır. Kademeli bozulma, kirlilik, erozyon süreçlerinden dolayı oluşan hasar ve bozulma durumlarında Acil yardım geçerli değildir. Acil yardım talebi yılın herhangi bir döneminde yapılabilir. Yapılan taleplerin incelenmesi her yıl Ocak ayında yapılmaktadır. 30.001 ve 75.000 ABD Doları tutarındaki yardım taleplerinin değerlendirilmesi hem Dünya Mirası Merkezi hem de Danışma organları tarafından yapılır. 5.000 ABD Doları tutarındaki yardım talepleri ile ilgili nihai karar Dünya Mirası Merkezi Müdürü tarafından verilir. 5.001 ve 75.000 ABD Doları tutarındaki yardımlarla ilgili nihai karar verme yetkisi ise Dünya Mirası Komitesi'nin başkanına aittir ([http-18](http://18)).

Koruma ve yönetim yardımı, üç şekilde yapılabilir: teknik iş birliği, eğitim ve araştırma; tanıtım ve eğitim yardımı. Teknik iş birliği, Dünya Mirası Listesi'ne yazılan sitelerin korunması, sunumu ve yönetimine uzman veya ekipman sağlamak yoluyla yapılır. Teknik iş birliği çerçevesinde koruma çalışmaları, yönetim planlarının hazırlanması, güncellenmesi, risk hazırlık planlarının hazırlanması gibi çalışmalar yapılır. Ayrıca dünya mirasının bir parçası olan kültürel ve doğa mirasın korunması ile ilgili ulusal politikalar, yasal çerçeveler oluşturulması ve revize edilmesine yardım etmek için teknik iş birliği sunulur ([http-18](http://18)). Eğitim ve araştırma yardımı kapsamında Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan miras mülklerinin tanımlanması, izlenmesi, yönetimi, korunması ve sunumu alanlarında personel ve uzman eğitimi düzenlenir ([http18](http://18)). Tanıtım ve eğitim yardımı için, Operasyonel Yönerge'de en fazla 10.000 ABD Doları tutarında yardım yapılması öngörülmüştür. Bu yardım, Dünya Mirası Sözleşmesi ve Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan mülklerin tanıtımı ve genel farkındalık oluşturulması amacıyla yapılır ([http-18](http://18)).

Koruma ve yönetim yardımı talepleri gereken mali miktara göre üç kategoriye ayrılmıştır. 5.000 ABD Doları ve daha az tutardaki yardım talepleri yılın herhangi bir zamanında sunulabilir. Yardım talebinin değerlendirilmesi Ocak ayında Dünya Mirası Merkezi tarafından yapılır. Nihai karar verme yetkisi Dünya Mirası Merkezi'nin müdürüne aittir. 5.001- 30.000 ve 30.000 ABD Doları üstünde yardım talepleri, her yıl en geç 31 Ekim tarihine kadar sunulmalıdır. 5.001- 30.000 ABD Doları tutarındaki yardım taleplerinin değerlendirilmesi Dünya Mirası Merkezi tarafından yapılır. Nihai karar Dünya Mirası Komitesi Başkanı tarafından alınır. 30.000 ABD Doları üstündeki yardım talepleri ise, Dünya Mirası Merkezi ile birlikte Danışma Organları tarafından da incelenmelidir. Bu tutardaki yardım talepleriyle ilgili nihai karar Dünya Mirası Komitesi tarafından alınır (http-18).

Hazırlık yardımı Dünya Mirası Listesi'ne girmesi muhtemel olan, taraf devletlerin ulusal miras listelerine yazılı olan kültürel ve doğal miras alanlarına yönelik yapılan yardımdır. Hazırlık yardımının maksimum tutarı 30.000 ABD Doları olarak belirlenmiştir. Bu yardım, geçici listeler hazırlamak ve güncellemek (geçici listenin oluşturulması veya gözden geçirilmesi için izlenen süreçler buna dahildir), ulusal geçici listelerdeki mülklerin adaylık dosyalarının hazırlanması veya koruma ve yönetim yardımı taleplerinin hazırlanması amacıyla yapılan yardımlardır (http-18).

5000 ABD Doları tutarındaki hazırlık yardımı talepleri, yılın herhangi bir döneminde, bu miktarın üstündeki yardım taleplerinin ise en geç 31 Ekim'e kadar yapılması gerekir. Birinci kategorideki yardım talepleri Dünya Mirası Merkezi, ikinci kategoride olanlar ise hem Dünya Mirası Merkezi hem de Danışma Organları tarafından değerlendirilir. İlkinde nihai karar verme yetkisi Dünya Mirası Merkezi'nin müdürüne, ikincisi ise Dünya Mirası Komitesi'nin başkanına aittir (http-18).

1978 yılından bugüne kadar Dünya Mirası Fonu tarafından toplam 45.239.732 ABD Doları tutarında uluslararası yardım yapılmıştır. Bu yardım onaylanan 2109 projenin gerçekleştirilmesi için harcanmıştır. 1998 ve 1999 yıllarında Fon'dan yardım alan proje sayısı en yüksek düzeye ulaşmıştır. 2007 yılından itibaren onaylanan proje sayısında belirgin bir azalma gözlemlenmektedir. 2020 yılında ise 20 adet in altında proje için onay verilmiştir. Bu proje sayısı, Dünya Mirası Fonu kurulduğundan bu yana gözlemlenen en düşük sayıdır (http-19).

Onaylanan projelerin bölgelere göre dağılımına bakıldığında ise, bugüne kadar yapılan yardımların %26'sı Afrika, %22'si Latin Amerika ve Karayipler, %19'u Asya ve Pasifik, %14'ü Avrupa ve Kuzey Amerika, %12'si ise Arap devletlerinin payına düşmektedir (http-19).

Onaylanan projeler hem kültürel hem doğal hem de karışık nitelikteki miras mülklerini kapsamaktadır. Kategoriyeye göre bakıldığında onaylanan projelerin büyük bir kısmı %54'lük (1141 proje) oranla kültürel miras mülklerine aittir. %36 (762 proje) doğal, %10 (206) karışık miras mülklerinin payına düşmektedir (http-19).

Onaylanan projelerin 26'sı tamamlanmıştır. Tamamlanan projelere 697.032 ABD Doları tutarında harcama yapılmıştır. Tamamlanan projelerin %35 Asya ve Pasifik (9), %27 Latin Amerika ve Karayipler(7), %27 Afrika (7), %12 Avrupa ve Kuzey Amerika (3) bölgesinin payına düşmektedir (https-19).

Onaylanan ve tamamlanan projelere yönelik veriler göstermektedir ki, Fon'dan ayrılan yardımlar Sözleşme'nin ve Operasyonel Yönerge'nin genel ilkelerine uygun düşmektedir. Dünya Mirası Fonu'ndan ayrılan yardımlardan daha çok ihtiyacı olan devletlerin yararlanması, Dünya Mirası rejiminin genel hedeflerine ulaşma açısından da olumlu sonuçtur.

3.8 Denetleme ve İzleme Mekanizmaları: Raporlama Sistemi

Dünya Mirası rejimi ortak çıkarlar ikilemi üzerinde inşa edilen uluslararası iş birliği rejimidir. Dolayısıyla aktörlerin birbirlerinin davranışlarını izleyebilmesi için uygun denetleme ve izleme mekanizmaları geliştirilmesi gerekmektedir. Dünya Mirası rejiminin denetleme mekanizması olarak raporlama sistemi aşağıda ele alınmıştır.

Sözleşme'nin etkinliğinin sağlanması için bütün aktörlerin Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan kültürel ve doğal mülklerin korunma durumu hakkında güncel bilgilere ulaşmasını temin edecek mekanizmaların oluşturulmuş olması gerekmektedir. 1982 yılından itibaren Dünya Mirası Komitesi, Dünya Mirası Genel Kurulu, UNESCO Genel Konferansı oturumlarında güncel bilgileri oluşturacak en uygun araçların neler olabileceğiyle ilgili tartışmalar başlatılmıştır. 1997 yılında Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 29. Maddesine dayanılarak taraf devletlerin Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan sitelerin korunma durumu hakkında “koruma durumu raporları” ve Sözleşmenin uygulanması hakkında “periyodik raporlar” sunması kararı alınmıştır (http-20).

3.8.1 Koruma durumu ve reaktif izleme süreci

Dünya Mirası Listesi'ne sitelerin yazılmasının ardından site yöneticileri ve yerel makamlar yazılı sitelerin yönetimi, izlenmesi, korunması için sürekli çalışmalar yapmak durumundadır.

Koruma durumu raporlarının hazırlanmasındaki amaç, Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan sitelerin koruma durumu, karşılaştıkları veya karşılaşacakları tehditlerle ilgili güvenilir bilgi sunulmasını sağlamaktır. Koruma durumu raporlarına rejimin bütün aktörlerinin rahat bir şekilde ulaşabilmesi için, “Koruma Durumu Bilgi Sistemi” sayfası geliştirilmiştir. Koruma Durumu Bilgi Sistemi sayesinde Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanmasını en kapsamlı şekilde izleyen bir sistem geliştirilmesi amaçlanmıştır. İlgili sayfadan, Dünya Mirası Komitesi tarafından kabul edilen raporlara ve kararlara erişmek mümkündür. Geliştirilmiş arama motoru sayesinde Dünya Mirası Listesi'ne kayıtlı olan dünyanın herhangi bir bölgesindeki kültürel veya doğal miras sitelerinin koruma durumu, karşılaştıkları veya karşılaşacakları tehditler hakkında kapsamlı bilgi elde etmek mümkündür (http-21).

İstatistiksel verilere göre, 1979 yılından bugüne incelenen mülk sayısında ciddi artış gerçekleşmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren incelenen site sayısında artış gözlemlenmektedir. 1979 yılından bugüne kadar, 147 taraf devlet tarafından 574 mülke dair toplam 3796 adet rapor sunulmuştur. Bu mülklerden 393'ü kültürel, 153'ü doğal, 28'i ise karışık nitelikteki mülklere aittir. İncelenen mülklerin bölgelere göre dağılımına bakılacak olursa, %39'luk oranla (209 site) Avrupa ilk sıradadır. Asya ve Pasifik bölgesi %26 (147 mülk), Latin Amerika ve Karayipler %14 (81 site), Afrika %13 (75 site), Arap devletleri %11'lik (64 site) bir orana sahiptir. Ayrıca ilgili sayfada, Dünya Mirası Listesi'nde kayıtlı olan sitelerin reaktif haritası da sunulmaktadır (<https>-22).

Yukarıda bahsedilen koruma durumu raporlarının hazırlanması ve incelenmesi süreci “reaktif izleme süreci” olarak adlanmaktadır. Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanmasına dair Operasyonel Yönerge'nin 169. maddesinde reaktif izleme “Dünya Mirası Merkezi, UNESCO'nun diğer sektörleri ve Danışma Organlarının Dünya Mirası Komitesine tehdit altındaki dünya mirası sitelerinin spesifik koruma durumuyla ilgili sundukları raporlar” olarak tanımlanmıştır. Tehdit altındaki Dünya Mirası Listesi'ne sitelerin yazılması veya Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılması kararlarının alınması için reaktif izleme yapılması öngörülür (<http>-23).

Reaktif izleme iki açıdan Dünya Mirası Komitesi'nin işlerini kolaylaştırmaktadır. Birincisi; reaktif izleme sayesinde Komite, Dünya Mirası Listesi'ne yazılı olan sitelerin korunma durumlarını izler, taraf devlet yükümlülüklerini yerine getirmemezse reaktif izleme sayesinde bu durumu tespit eder ve yazılı olan sitelerin Liste'den çıkarılmasına karar verebilir. İkincisi ise, Tehlike altındaki Dünya Mirası Listesi'ne yazılması gereken siteleri belirler (<http>-23).

Raporlanacak siteler, Dünya Mirası Listesi'ne yazılı olan mülkler arasından dört ölçüt üzerinden seçilir:

“Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan mülkler;

Önceki oturumlarda Dünya Mirası Komitesi tarafından koruma durumu raporları ve/veya reaktif izleme misyonlarının talep edildiği Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan mülkler;

Dünya Mirası Komitesi'nin son oturumundan bu yana tehdit altında olan ve tehdidi ele almak için taraf devlet, Dünya Mirası Merkezi ve Danışma Organları arasında yapılan istişarelere ve tartışmalara ek olarak acil eylemler gerektiren mülkler;

Dünya Mirası Listesi'ne yazılı olan ve Dünya Mirası Komitesi tarafından takip edilmesi talep edilen mülkler.”

Hem taraf devletin hem de Danışma organlarının yorumlarını ve alınan bilgileri içeren koruma durumu raporu Dünya Mirası Komitesi'ne sunulacaktır. Sitenin Dünya Mirası Listesi'nde kalıp kalmamasıyla ilgili nihai kararı Dünya Mirası Komitesi verir (https-23).

Dünya Mirası Listesi'ne yazılı olan herhangi bir sitenin durumunun ciddi şekilde bozulduğuna ve öngörülen önlemlerin belirtilen sürede yerine getirilmediğine dair bilgi Dünya Mirası Komitesi'ne taraf devlet dışındaki bir kaynaktan da sunulabilir. Bu gibi durumlarda Komite taraf devletle istişare eder ve bilgilerin kaynağı, doğruluğunu onaylayan görüşlerini sunmasını ister.

Dünya Mirası Listesi'ndeki mülklerin korunma durumuna dair bilgiler yıl boyunca Dünya Mirası Merkezi, danışma organları tarafından gözden geçirilir ve incelenir. İncelenen bilgiler temelinde çoğu kez taraf devletlerle yapılan istişareler, görüşmeler, uzman tavsiyeleri sonucunda sorunlar çözüldüğünden Dünya Mirası Komitesi'ne raporların sunulmasına gerek kalmaz (http-23).

Eğer sunulan raporlar ve incelemeler sonucunda sitenin istisnai evrensel değerinin bozulduğu ve öngörülen önlemlerin zamanında yerine getirilmediği sonucuna varılırsa söz konusu site Dünya Mirası Listesi'nde çıkarılabilir. Bu konuda nihai karar verme yetkisi Dünya Mirası Komitesi'ne aittir (http-23).

Koruma durumu raporlarının Dünya Mirası Komitesi'nden önce Dünya Mirası Merkezi ve danışma organları tarafından incelenmesi sorunların hızlı bir şekilde çözülmesini ve böylece Dünya Mirası Komitesi'ne daha ciddi sorunların intikal etmesini sağlar. Bu süreç de, Dünya Mirası rejiminin daha hızlı bir şekilde çalışmasını ve bürokratik nedenlere dayalı gecikmelerin en aza indirgenmesini sağlar.

3.8.1.1 Koruma Durumu raporlarının hazırlanma prosedürü ve süreci

Dünya Mirası Komitesi'ne sunulacak olan koruma durumu raporları hakkındaki tüm bilgiler, ilk önce Dünya Mirası Merkezi ve danışma organları tarafından gözden geçirilir. İncelemeler bütün bir yıl boyunca devam eder. İncelenen bilgilere; taraf devletlerce sunulan koruma durumu raporları, taraf devletlerin gönderdiği görev raporları, yorumları, bunlara dair bilgiler, üçüncü tarafların sunduğu bilgiler ve basında çıkmış makaleler dahildir (http-23).

Dünya Mirası Komitesi ve danışma organları için en önemli bilgi kaynağı, taraf devletlerin sunduğu koruma durumu raporlarıdır. Operasyonel Yönerge'nin 169. paragrafında belirtildiği üzere, koruma durumu raporları Dünya Mirası Komitesi'nin talebi veya Dünya Mirası Merkezi'nin belirli konular üzere talebi doğrultusunda sunulmaktadır. Bu düzenleme, taraf devletlere ellerindeki bütün bilgileri Dünya Mirası Merkezi'ne ve danışma organlarına sunma fırsatı tanır (http-23). Dünya Mirası Komitesi, taraf devletleri Dünya Mirası sitelerinin koruma durumu raporlarını Merkez'in koruma durumu bilgi sisteminde (Karar 37 COM 7C) yayınlamaya teşvik eder. Bununla taraf devletler kurumsal belleği genişletir, ilgili bilgilere çok sayıda paydaşın kolay erişmesini sağlar ve süreçlerin şeffaflığını artırır. Bu raporlar için Komite tarafından zorunlu standart format belirlenmiştir (http-23).

Dünya Mirası Merkezi ve danışma organları; ister taraf devletin sunduğu koruma durumu raporları isterse de STK'lar ile basın ve bireyler tarafından sunulan bilgiler olsun, bilginin kaynağını ve içeriğini doğrulamak için rapor edilen konu hakkında açıklama almak amacıyla elindeki bilgileri taraf devlete iletir. Taraf devletin geri dönüşü, danışma organları veya Dünya Mirası Merkezi tarafından gözden geçirilir. Eğer doğruluğu teyit edilirse, koruma durumu raporuna ilave edilir. Koruma durumu raporu bu aşamadan sonra Dünya Mirası Merkezi ve danışma organları tarafından iş birliği içinde hazırlanarak Dünya Mirası Komitesi'ne "çalışma belgesi" olarak sunulur. Gerçekleşen oturumda koruma durumu raporunu inceleyen Dünya Mirası Komitesi nihai karar alır (http-23).

3.8.2 Periyodik Raporlama

Koruma durumu raporları ile periyodik raporlama sistemi birbirine karıştırılmamalıdır. Periyodik raporlama, taraf devletlerin her altı yılda bir kendi topraklarında Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanmasıyla ilgili sundukları raporlama sistemidir. Periyodik raporlama, taraf devletlerin kendi kendilerini raporlama sistemidir. Periyodik raporlama süreci, Sekreterlik tarafından küresel düzeyde koordine edilir. Sekreterlik ve danışma organları, taraf devletlere talepleri doğrultusunda periyodik raporların hazırlanması için uzman tavsiyesi verebilir. Taraf devlet, Sözleşme'ye taraf olan diğer devletlerden de uzman tavsiyesi isteyebilir. Periyodik raporlar, Dünya Mirası Komitesi'ne sunulur. Periyodik raporlama sayesinde Dünya Mirası Sözleşmesi'nin genel koruma izleme mekanizması oluşturulmuştur. Periyodik raporlama mekanizması, Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 29. maddesi gereğince oluşturulmuştur (http-24).

Periyodik raporlama konusunda Dünya Mirası Komitesi tarafından “bölgesel yaklaşım” benimsenmiştir. Bölgesel yaklaşımın benimsenmesinin temel nedeni, bölgesel iş birliğini geliştirmek ve sorunlara her bölgenin kendine özgü niteliklerine uygun bir cevap geliştirebilmektir. Dünya Mirası Komitesi Sözleşme’ye taraf olan devletleri beş bölgesel grupta toplamıştır: Asya ve Pasifik, Avrupa ve kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler, Arap Devletleri, Afrika. Her sene bu beş bölgeden birinin taraf devletleri Komite tarafından belirlenen özel anketin iki kısmını doldurarak gönderir. Dünya Mirası Merkezi bölgesel raporlardan elde edilen verileri içeren nihai raporları incelemesi için Dünya Mirası Komitesi’ne sunar. Nihai raporların temelinde danışma organları, site yöneticileri ve Dünya Mirası Merkezi’nin işbirliğine dayanan eylem planları hazırlanır. Eylem planları sayesinde periyodik raporlama verileri somut hedefler bazında yorumlanır. Eylem planlarının gerçekleşme süreci yaklaşık altı yıl devam eder. Yeni bir altı yıllık döngü başlamadan önce, periyodik raporlama mekanizmasının değerlendirildiği yasama dönemi başlatılır ([http-24](http://www.unesco.org)).

Dünya Mirası Sözleşmesi’nin imzalanmasından bugüne kadar küresel çapta iki tam periyodik raporlama döngüsü gerçekleştirilmiştir. Birinci döngü 2000-2006 yıllarında, ikincisi ise 2008-2015 yıllarında uygulanmıştır. Üçüncü döngü 2018 yılında başlatılmıştır. Üçüncü döngünün 2024 yılında sonlandırılması planlanmaktadır. Üçüncü periyodik raporlama döngüsünün çerçevesinde yapılan en önemli değişiklik, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının değerlendirmeye tam entegre edilebilmesi olmuştur. Ayrıca Dünya Mirasına yönelik diğer kongre ve programlarla sinerji kurulmasına vurgu yapılmış ve Sözleşme’nin uygulanmasının etkin bir şekilde izlenebilmesi için izleme göstergesi çerçevesi oluşturulması gibi yenilikler yapılmıştır. Dünya Mirası Komitesi bu yeni formatı 2017 yılında Polonya’nın Krakow şehrinde gerçekleşen 41. oturumunda kabul etmiştir ([https-24](https://www.unesco.org)).

4. DÜNYA MİRASI LİSTESİNE YAZILMA VE LİSTEDEN ÇIKARILMA SÜREÇLERİNE ÖRNEKLER: GÖBEKLİTEPE VE DRESDEN ELBE VADİSİ

4.1 Göbeklitepe'nin Dünya Mirası Listesi'ne Yazılma Süreci

Göbeliklitepe, Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 22 kilometre kuzeydoğusunda, Örencik köyü yakınlarında bulunmaktadır. Eski tarım topluluklarının ortaya çıktığı bu topraklar birçok insan eliyle oluşturulan yapıya sahiptir. Göbeklitepe'nin yapım tarihi, M.Ö. 9600- 8200 yıllarına kadar gitmekte ve Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağa dayanmaktadır. Avcı-toplayıcı gruplar tarafından inşa edildiği tahmin edilen Göbeklitepe yuvarlak, oval ve dikdörtgen megalitik anıtsal yapılardan oluşmaktadır. Bu anıtların cenaze gibi ritüelleri icra etmek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Göbeklitepe yapılarına ait olan T-şekilli sütunlar üzerine vahşi hayvanların resimleri oyulmuştur. Bu resimler Anadolu'da 11500 yıl önce yaşayan insanların inançları ve yaşam şekilleriyle ilgili bilgiler sunmaktadır (http-25).

Göbeklitepe ilk kez 1963 yılında Chicago Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi bünyesindeki araştırmacılar tarafından yapılan yüzey çalışmaları sırasında fark edilmiştir. 1995 yılında Alman Arkeoloji Müzesi ve Şanlıurfa Müzesi tarafından Göbeklitepe'de kazı çalışmaları başlatılmıştır. Çalışmalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle yapılmıştır. Göbeklitepe kazıları Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığında yapılmıştır.

Göbeklitepe'nin Dünya Mirası Listesi'ne alınma süreci, yukarıda açıklanan belirli aşamaları bünyesinde birleştirmektedir. Her şeyden önce bir sitenin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınması için belirli ölçütlerin karşılanması gerekmektedir. UNESCO Dünya Mirası tarafından bir sitenin evrensel değerde olduğunu belirlemek için on ölçüt belirlenmiştir. Bununla birlikte Liste'ye alınacak sitelerin belirli şartları sağlaması da gerekmektedir. Örneğin ilk önce sitenin bulunduğu ülkenin Geçici Listesi'ne alınması gerekir. Sitenin etrafında belirli tampon bölge ve altyapı oluşturulması gerekir. Göbeklitepe'de bu şartların karşılanması, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı ile Doğu Grubu ortaklığı tarafından sağlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, diğer bir önemli şart Dünya Mirası Listesi'ne aday olarak gösterilen bir sitenin bulunduğu ülkenin Geçici Liste'de yer almasıdır. Bu amaçla, Göbeklitepe 2011 yılında Türkiye'de Geçici Liste'ye alınmıştır.

Bununla birlikte, site alanlarının unsurlarının karşılanmış olması da gerekmektedir. Operasyonel Yönerge'ye göre site alanlarının Dünya Mirası Listesi'nde temsil olunması için belirli bir bütünlüğe sahip olması gerekir. Bütünlüğün koşulları ve değerlendirilme şekli, söz konusu site alanının Sözleşme'deki on değer ölçütünden (altısı kültürel, dördü doğal siteler için) hangisine uyuyor olmasına göre belirlenir. Adaylığın kabul edilmesi için site alanının tampon koruma bölgesine sahip olması da gerekir (Akipek, 2001, s. 20). Göbeklitepe'nin kendi alanı 126 Hektar (Ha), tampon bölge ise 461 Hektar alanı kapsamaktadır.

Göbeklitepe Dünya Mirası Komitesi'nin belirlediği üç ölçüt doğrultusunda Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Bu ölçütler şunlardır:

“Kriter (i) Göbeklitepe’de bulunan anıtsal megalitik yapıları inşa eden insan toplulukları avcı-toplayıcı toplumlarla ilk tarım toplulukları arasındaki geçit döneminde yaşamıştır. Göbeklitepe’de bulunan anıtsal yapılar Çanak Çömlek Öncesi Neolitik toplumda yaşayan insan topluluklarının yaratıcı dehasının bir ürünüdür.

Kriter (ii) Göbekli Tepe, insan yapımı anıtsal mimarinin ilk tezahürlerinden biridir. Site, mimari işlevleri de yerine getiren, sıkça dekore edilmiş T şekilli kireçtaşı sütunlarının entegrasyonu da dahil olmak üzere yenilikçi bina tekniklerine tanıklık ediyor. Göbekli Tepe’de, T sütunları ve bazı küçük buluntuları (taş kaplar, şaft düzleştiriciler, vb.) süsleyen görüntüler, Yukarı Mezopotamya bölgesindeki çağdaş alanlarda da bulunmakta, böylece Neolitikleşmenin bu çekirdek bölgesinde yakın bir sosyal ağa tanıklık etmektedir.

Kriter (iv) Göbekli Tepe, insanlık tarihinin önemli bir dönemini gösteren anıtsal megalitik yapıların anıtsal bir topluluğunun olağanüstü bir örneğidir. Monolitik T şeklindeki sütunlar, bitişik kireçtaşı platosundan oyulmuş ve yeni mimari ve mühendislik teknolojisi seviyelerini kanıtlamıştır. Uzman ustaların varlığına ve muhtemelen insan toplumunun daha hiyerarşik formlarının ortaya çıkmasına tanık olduklarına inanılıyor(http-25)”.

Bir diğer şart site alanlarının korunma altına alınmış olmasıdır. Göbeklitepe ulusal düzeyde Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkındaki 2863/1983 sayılı kanun ile korunmaktadır. Bu kanun 1987 ve 2004 yıllarında revize edilmiştir. Göbeklitepe’de bulunan söz ve kireçtaşı platosu “birinci dereceli site alanı” olarak yazılmıştır. Yazılma Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Konseyi’nin kararı ile gerçekleşmiştir. 2016 yılında Şanlıurfa Kültürel Varlıkları Koruma Konseyi, sitenin tampon bölgesini “üçüncü dereceli site alanı” olarak belirlemiştir. Göbeklitepe’nin korunması için alınan önlemler yerel, bölgesel ve ulusal seviyede gerçekleşmektedir. Koruma önlemleri yerel düzeyde Şanlıurfa Müzesi, bölgesel düzeyde Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Konseyi, ulusal düzeyde ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülmektedir.

Site’nin tampon bölgesi ve çevresi, sıkı bakım ve kontrol rejimi ile korunmaktadır. Mülkiyet konusu devlet mülkiyeti ve yasal koruma çerçevesindedir. Göbeklitepe’deki tüm varlıkların korunması T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan bakım projesi ile izlenmektedir. Site’nin yönetim planı 2013 yılında hazırlanmış, 2016 yılında revize edilmiştir. 2017 yılında ise sonuçlandırılmıştır.

Yukarıdaki şartlarla birlikte göz önüne alınması gereken diğer hususlar da vardır. Her şeyden önce Uygulama Rehberi’ne göre aday olan kültürel ve doğal miras unsuru sadece kendine özgü nitelikler üzerinden değerlendirilecektir (Akipek, 2001, s. 21). Göbeklitepe Dünya Mirası Listesi’nde yer alabilmek için gereken üstün evrensel değere sahip olacak unsurları kendinde barındıran bir bütünlüğe sahiptir. Site kendi önemini yansıtmak üzere ve özellikleri içinde barındıracak büyüklüktedir. Ancak, fiziksel dokusu iyi olmasına rağmen bozulma süreçleri kendini göstermektedir ve bu nedenden dolayı dikkatle korunmaktadır. Sitenin tampon bölgesinin bütünlüğü görece savunmasızdır. Bunun nedeni ziyaretçi sıklığı ve gelecekteki altyapı projeleridir.

Göbeklitepe kendine özgü otantik yapıya sahiptir. Göbeklitepe’de yapılan kazılar 1990’lı yılların ortalarından beri devam etmektedir. Göbeklitepe anıtlarında bulunan megalitik yapılar, onları inşa eden toplulukların yaşam tarzını ve mimari tekniğinin orijinal tasarımını yansıtmaktadır. İnşa edildiği döneme dair fikir sağlayan çok sayıda dekoratif unsur ve el sanatları örnekleri kendi özelliklerini koruyarak bugüne kadar gelmiştir.

Geçici listeye alınma, belirlenen ölçütleri karşılama ve diğer gereken şartları sağlama süreçlerinin ardından Göbeklitepe Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Site, UNESCO Dünya Mirası Komitesi'nin Bahreyn'in başkenti olan Manama'da 2018 yılında gerçekleşen 42. toplantısında Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır ([http-25](#)).

4.2 Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden Çıkarılması

1972 yılından bugüne kadar sadece iki mülk Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmıştır. Bunlardan biri Almanya'da bulunan Dresden Elbe Vadisi, diğeri ise Umman'daki Arabian Oryx Sanctuary sitesidir. Dresden Elbe Vadisi 2009 yılında, Arabian Oryx Sanctuary ise 2007 yılında Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmıştır ([http-25](#))

Dresden Elbe Vadisi, 18. ve 19. yüzyıllara ait kültürel manzaralara sahiptir. Kuzeybatıda Ubigau Sarayından ve Ostragehege tarlalarından başlayarak Elbe nehri boyunca 18 km uzanmaktadır. Güneydoğu sınırları ise Pillnitz Sarayı ve Elbe Nehri Adasını içermektedir. Pillnitz Sarayı ve Dresden'in merkezi ile birlikte 16. ve 20. yüzyıllardan kalan çok sayıda anıt ve parklar, Dresden Elbe Vadisi'ni zenginleştirmektedir. Ayrıca 19. ve 20. yüzyıllara ait banliyö villaları, bahçeleri, tek raylı asma demiryolu ve föniküler Dresden Elbe Vadisi'ne zenginlik katan doğal ve kültürel yapılarıdır. Dresden Elbe Vadisi 2004 yılında "ii, iii, iv, v." kriterler doğrultusunda Dünya Mirası Listesi'ne yazılmıştır ([http-27](#))

2005 yılında merkezinde şehir belediyesi tarafından yapılan referandum sonuçlarına göre Vadi'nin merkezinde Waldschlösschen Köprüsü'nün inşa edilmesi kararı alınmıştır. UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından yapılan incelemeler sonucunda, Waldschlösschen Köprüsü'nün inşasının Vadi'nin kendine özgü evrensel kültürel değeri bozacağı kararına varılmıştır. Bu nedenle 2006 yılında Dünya Mirası Komitesi Dresden Elbe Vadisi'ni Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi' almıştır.

Şehir belediyesi Temmuz 2006'da köprü inşasını durdurma kararı alsa da, bürokratik nedenlerden dolayı 2007 yılında Waldschlösschen Köprüsü'nün inşasına başlamak durumunda kalmıştır. Bu süreçte Dünya Mirası Komitesi sunulan koruma durumu raporlarını düzenli olarak takip etmiştir. 2007 yılında Dünya Mirası Komitesi, Almanya hükümetine dört şeritli köprü inşasının durdurulmaması halinde Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılacağı uyarısını yapmıştır ([http-28](#)).

Komite köprü yerine tünel inşa edilmesini Almanya hükümetine tavsiye etmiştir. Şubat 2008'de Dünya Mirası Komitesi, Dresden Elbe Vadisi'nde köprü inşası planlarını yerinde değerlendirmek için uzmanlardan oluşan bir grup oluşturmuştur. Bu uzmanlar grubu, hazırladıkları raporu 10 Mart 2008 tarihinde açıklamıştır. Rapora göre, köprü inşası Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'ne yazılmasına gerekçe oluşturan özelliklerinin bozulması ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle Almanya hükümetine köprü yerine tünel inşası tavsiye edilmiştir (http-29).

4 Temmuz 2008 tarihinde Dünya Mirası Komitesi, köprü inşasının durdurulması ve zararın geriye çevrilmesi için Almanya hükümetine zaman tanımıştır. Ancak 2008 yılı boyunca Almanya'da köprü inşası için yasal işlemler devam etmiş ve ilgili çalışmalar durdurulmamıştır. Dünya Mirası Komitesi, çalışmalar durdurulmazsa 2009 yılında Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılacağını belirtmiştir (http-28).

Dünya Mirası Komitesi'nin 2009 yılında İspanya'nın Sevilya şehrinde gerçekleşen 33. Oturumunda, Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmasına karar verilmiştir. Dresden Dünya Mirası Listesi'ne kültürel manzara kategorisinde yazılmıştır. Dünya Mirası Komitesi nihai karar olarak kültürel manzaranın merkezinde dört şeritli köprü inşa edilmesi nedeniyle Dresden Elbe Vadisinin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmasına karar vermiştir (http-30).

SONUÇ

Tezin bu bölümünde tezin araştırma sorularına verilen yanıtlar, bölümler bazında ele alınmış ve öne sürülen hipotezler değerlendirilmiştir. Tezin araştırma sorularına uygun olarak UNESCO'nun dünya mirasının korunması alanında rejim oluşturmasının arkasındaki nedenler; Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmalarının nasıl oluşturulduğu ve sorun alanına getirdiği kavramsal yenilikler ve değişiklikler; Rejim'in etkinliğin sağlanması için hangi uyum ve denetleme mekanizmalarının geliştirildiği; sitelerin Dünya Mirası Listesi'ne hangi kriterler doğrultusunda yazıldığı ve Liste'den çıkarılma süreci ele alınmıştır.

Bu tezde ilk olarak, UNESCO'nun dünya mirasının korunması alanında rejim oluşturmasının arkasındaki nedenler açıklanmıştır. Sömürgelerin çözülmesi sürecinin, üçüncü kuşak insan haklarının ortaya çıkmasının, kültürel ve doğal miras üzerinde küresel tehditlerin artmasının, söz konusu alanda UNESCO'nun normatif ve saha çalışmalarındaki tecrübesinin UNESCO'yu kültürel ve doğal miras alanlarını kapsayan bir rejim oluşturmaya yönlendirdiği kanaatine ulaşılmıştır.

İlk kurulduğu yıllarda UNESCO'nun kültürel alandaki politikalarının temel hedefi “evrensel kültür” ve “evrensel insan” oluşturmak olduğu, fakat 1960'lı yıllardan itibaren sömürgelerin çözülmesi süreciyle birlikte kültürel alandaki politikalarının temel ilkesinin değiştiği öne sürülmüştür. “Üçüncü Dünya Ülkeleri”nin kendi kültürlerine yönelik “eşitlik” ve “önemsene” talepleri, UNESCO'nun kültürel politikalarını da değiştirmiştir. Bu süreç, UNESCO'nun kültürel farklılıkların bir savunucu olmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda, evrensel insan ve kültür yaratma isteğinin yerini kültürel farklılıkların korunması isteği almıştır. Genel olarak kültürel mirasın korunması çalışmalarının bu dönemden itibaren UNESCO merkezinde ivme kazandığı görülmüştür.

Sömürgelerin çözülmesi süreci üçüncü kuşak insan haklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Üçüncü kuşak insan haklarından biri olan “insanlığın ortak kültürel mirasından yararlanma hakkı”nın kültürel miras alanında kavramsal yeniliklerin ortaya çıkmasına sebep olduğu fark edilmiştir. Kolektif hakların ortaya çıkması kültürel mirasın mülkiyeti konusunda da yeni algı değişikliklerinin meydana gelmesini sağlamıştır. Eskiden ait olduğu toplumun mirası olarak kabul edilen kültürel miras artık bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmeye başlamıştır. Bu değişim, ortak mirasın ortak çaba ile korunması gerektiği fikrini geliştirmiştir. Bu fikir UNESCO’nun oluşturduğu Dünya Mirası rejiminde temel ilkelere biri olarak somutluk kazanmıştır.

UNESCO, kültürel mirasın korunması alanında uzun süreden beri çalışmalar yapmaktaydı. Teori bölümünde de ele alındığı üzere, rejimler kendiliğinden ortaya çıkan kurumlar değildir. Bu nedenle UNESCO’nun 1972 yılına kadar kültürel ve doğal mirasın korunması alanında normatif ve saha çalışmaları yapması bu alanda belirli bir altyapıya sahip olmasını sağlamıştır. UNESCO’nun bahsedilen altyapıya sahip olması, bir Dünya Mirası rejimi oluşturulmak konusunda daha cesur adımlar atmasına sebep olduğu kanaatine varılmıştır.

UNESCO’nun Dünya Mirası Rejimi oluşturmaya yönelmesinin arkasındaki en önemli neden, kültürel ve doğal mirasa yönelik tehditlerin artması olmuştur. Hızlı değişimin, modernizasyonun kültürel ve doğal miras üzerindeki oluşturduğu olumsuz etkinin artması, bu gelişmelere karşı mükemmel olmayan kültürlerin korunması ihtiyacının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Değişim ve modernizasyonla birlikte silahlı çatışmalar, doğal felaketler de kültürel ve doğal miras için ciddi tehdit oluşturmaktaydı. UNESCO’nun bütün bu tehditlere karşı kültürel ve doğal mirasın korunması için ortak bir koruma rejimi oluşturmaya yöneldiği tespit edilmiştir.

Dolayısıyla yukarıda sayılan bütün nedenler UNESCO’nun Dünya Mirası alanında rejim oluşturmasının arkasındaki nedenler olarak değerlendirilmiştir.

UNESCO’nun Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmalarının nasıl oluşturulduğu ve sorun alanına hangi kavramsal yenilikleri ve değişiklikleri getirdiği sorusu ise rejimin inşa mekanizmalarının incelendiği bölümde cevaplandırılmıştır.

UNESCO'nun Dünya Mirası rejimini 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi ile somutlaştırdığı ve yasalastırdığı görülmektedir. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi, ilgili rejimin bağlayıcı hukuk belgesi niteliğindedir. Rejimin inşa sürecinde sorun alanının, sorunun nedeninin ve çözümünün güçlü mantıksal bağlantı ile ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. UNESCO 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi ile hem kültürel hem de doğal mirası kapsayan bir rejim oluşturmuştur. Dünya Mirası rejiminde somut, taşınan ve taşınmayan kültürel miras ve doğal miras alanları koruma nesnesi olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. UNESCO'dan önce yapılan çalışmalar normatif çalışmaların genellikle kültürel mirası, özellikle taşınabilen somut kültürel mirası kapsar nitelikte olduğu görülmüştür. Bu nedenle 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi hem kültürel hem de doğal mirasın korunmasını tek bir metinde birleştiren ilk uluslararası belge olarak değerlendirilmiştir.

Rejimin çözmesi gereken temel sorun olarak, kültürel ve doğal mirasın yok olması, tahrip edilmesi veya bozulması gösterilmiştir. Sorunun temel nedenleri arasında; sosyal ve ekonomik şartlarda meydana gelen değişimler, doğal felaketler ve silahlı çatışmalar gösterilmiştir. Dünya Mirası rejiminin temel ilkesi; kültürel ve doğal mirasın bütün dünyanın, bütün insanların ortak mirası olmasıdır. Bu nedenle, kültürel ve doğal mirasın bozulması herkes için kayıp olarak değerlendirilmiştir. Bazı devletlerin kültürel ve doğal mirası öncelikle belirlemek ve sonrasında korumak ve muhafaza etmek için yeterli bilimsel, teknik ve mali kaynaklara sahip olmadığı belirtilmiştir. Söz konusu ilke ve varsayımlardan yola çıkılarak kültürel ve doğal mirasın korunması için etkin bir koruma sistemi oluşturulması amacıyla uluslararası iş birliği rejimi kurulması sorunun çözümü olarak belirlenmiştir. Bu nedenle UNESCO'nun 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi ile evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirası belirlemek, korumak, muhafaza etmek ve gelecek nesillere aktarmak için kolektif koruma sistemi kurduğu ve uluslararası işbirliğini sağladığı tespit edilmiştir.

Teoriler bölümünde ele alındığı üzere; rejimler belirli bir sorun alanından, bu sorun alanında işbirliği yapan aktörlerden, sorun alanında işbirliği yapan aktörlerin karşılıklı davranışlarını düzenleyen belirli ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerinden oluşmaktadır.

Bugün Dünya Mirası rejimi kapsamında 193 devlet işbirliği yapmaktadır. Dünya Mirası rejimi, taraf devletlerin karşılıklı davranışlarını düzenleyen ve rejimin temel amacına ulaşmasını sağlayan belirli ilke, norm, kural ve karar alma prosedürleri üzerinde yükselmektedir. Söz konusu ilke, norm, kural ve karar alma prosedürleri rejim kapsamında aktörlerin davranışlarını düzenlemeye hizmet etmektedir. Bu tezde Dünya Mirası rejiminin ilkeleri, normları, kuralları ve karar alma prosedürleri 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi temelinde incelenmiştir. Tezde ilkeler, normlar, kurallar genel olarak ele alınmıştır. İlgili bölümlerde karar alma prosedürleri ise daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle Dünya Mirası rejiminin ilke, norm ve kurallarının sonuç bölümünde tekrar ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

a) İlkeler: Krasner'in yapmış olduğu tanımda ilkeler gerçekliğe ve nedenselliğe dair inançlar olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan yola çıkarak Dünya Mirası rejimi ilkelerinin birbiri üzerine inşa edildiğini ve aralarında nedensel bağlantı olduğunu söylemek mümkündür.

i) Dünya Mirası Rejiminin en temel ilkesi, dünyanın kültürel üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasının sadece ait olduğu taraf devletin, topluluğun veya bireylerin değil bütün insanlığın ortak mirası olmasıdır.

ii) Diğer ilkelere bu temel ilkedan yola çıkılarak geliştirilmiştir. Örneğin üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal miras bütün insanlığın, bütün dünyanın ortak mirası olduğundan onların bozulması, tahrip edilmesi ve yok edilmesi bütün insanlığın kaybı olarak değerlendirilmiştir. Bu ilkeye göre kültürel ve doğal mirasın korunmasında bütün insanlığın ortak bir çıkarı vardır.

iii) Diğer bir ilke ise dünya kültürel ve doğal mirasın ortak çaba ile korunmasının amaca götüren en uygun ve doğru yol olduğudur.

b) Normlar: Normlar rejim aktörleri için “haklar ve yükümlülükler açısından davranış standartlarını” (Krasner, 1982) belirlemektedir. Bununla birlikte normlar, meşru davranışları ve meşru olmayan davranışları belirler, aktörlerin sorumluluk ve yükümlülüklerini genel olarak ifade eder (Keohane, 1984).

i) Dünya Mirası rejiminin en önemli normu kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması ve muhafaza edilmesinin öncelikle mülk sahibi taraf devletin yükümlüğü ve sorumluluğunda olduğudur.

ii) Diğer bir norm ise, mülk sahibi devletin egemenlik hakları çerçevesinde diğer devletlerin de dünyanın herhangi bir bölgesinde bulunan üstün evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasın korunmasında iştirak etmek ve kolektif yardımda bulunmak gibi bir ödevde sahip olduğudur. Bununla birlikte mülk sahibi devletin yardım çağırısı olmadan, hiçbir taraf devletin mülk sahibi ülkenin topraklarındaki kültürel ve doğal mirasa yönelik olarak herhangi bir eylemde veya yardımda bulunma hakkı bulunmamaktadır.

iii) Dünya Mirası rejiminin diğer en önemli normlarından biri, 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'nin 6. maddesinin 3. fıkrasında belirtilmiştir. Bu norma göre Sözleşmeye taraf olan devletler bir diğer devletin topraklarında bulunan ve Sözleşmenin 1. ve 2. maddeleri uyarınca değerli olarak kabul edilen kültürel ve doğal mirasa yönelik kasıtlı yok etme veya tahrip etme eylemlerinden kaçınmalıdır. Bu normu aynı zamanda Dünya Mirası rejiminin kurallarından biri olarak da kabul etmek mümkündür.

c) Kurallar: Normlara nazaran kurallar hak ve yükümlülükleri daha ayrıntılı olarak belirler. Kuralların diğer bir özelliği ise aktörlere davranışlar için daha belirgin reçeteler sunmasıdır (Keohane, 1984). Dünya Mirası rejiminin yukarıda belirtilen genel normları 1972 Sözleşmesi'nin ilerleyen maddelerinde kesin kurallar olarak ele alınmıştır.

i) Örneğin herhangi bir taraf devlet kendi topraklarında bulunan ve Sözleşmenin 1. ve 2. maddeleri gereğince tanımladığı kültürel ve doğal mirası belirlemek, korumak ve muhafaza etmek için tam yetkiye sahiptir. Bu doğrultuda taraf devletler kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması ve muhafazası için uluslararası yardım isteğinde bulunsalar bile, gereken tedbirlerin büyük bir kısmını kendisi gerçekleştirmek durumundadır.

ii) Bir diğer kurala göre, ilgili devlet yardım çağırısında bulunacak olursa diğer taraf devletler uluslararası yardımda bulunabilirler. Dünya Mirası rejiminin yukarıda belirtilen kuralları devletlerin egemenlik ve mülkiyet haklarının bütün insanlığın ortak kültürel ve doğal mirasının korunması amacıyla bile olsa ihlal edilemeyeceğini teyit etmektedir.

iii) Dünya Mirası rejiminin diğer bir kuralı 1972 Sözleşmesi'nin 6. maddesinin 3. fıkrasında belirtilmiştir. Bu kurala göre devletler Sözleşmeye taraf olan diğer devletlerin topraklarında bulunan ve mülk sahibi devletlerin 1. ve 2. maddeler gereğince değerli olarak kabul ettikleri kültürel ve doğal mirasa yönelik kasıtlı zarar verme veya yok etme eylemlerinde bulunmamalıdır. Yukarıda belirtildiği üzere, bu kural hem norm hem de kural olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte söylemek gerekir ki, en çok ihlal edilen kurallardan biri de bu kuraldır. Özellikle silahlı çatışmalar durumunda bu kuralın ihlal edildiği gözlemlenmektedir.

iv) Dünya Mirası rejiminin kuralları olarak Dünya Mirası Listesi'ne alım sürecindeki şartlardan da bahsedilebilir. Öncelikle Dünya Mirası Listesi'ne alınacak kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi kurallarından en önemlisi söz konusu mirasın Dünya Mirası Komitesi tarafından belirlenen on ölçütten (kriterden) en az birini karşılamasıdır. Bununla birlikte aday olarak sunulan kültürel ve doğal mirasın ilk önce ait olduğu devletin geçici listesinde olması, koruma tedbirlerinin yasal ve uygulamalı olarak belirlenmesi, belirli altyapının sağlanması sitelerin Dünya Mirası Listesi'ne alınması için belirlenen kurallar sırasındadır. Dünya Mirası Listesi'ne yazılmayla ilgili en önemli kurallardan biri de, mülk sahibi devletlerin bu konuda onay vermesidir. Kuralların daha belirgin yükümlülükleri olduğu göz önünde bulundurulursa devletlerin komiteye sunmak için kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasa dair envanterler ve raporlar sunması yükümlülükleri de Dünya Mirası rejiminin kuralları olarak kabul edilebilir.

UNESCO oluşturmuş olduğu Dünya Mirası rejiminin en önemli hususlarından birinin geliştirilen koruma ve mülkiyet yaklaşımı olduğu düşünülmüştür. Dünya Mirası rejiminin bağlayıcı hukuk belgesi olan 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nde dünya mirası olarak kabul edilen kültürel ve doğal mirasın hangi devletin egemenlik sınırlarında olursa olsun bütün insanların ortak mirası olduğu ve korunmalarında herkesin çıkarı olduğu belirtilmiştir. Genel olarak Dünya Mirası rejimi, dünya mirasının evrensel değerde olduğunu teyit etmiştir. Bu nedenle UNESCO Dünya Mirası rejimi ile kültürel ve doğal mirasın korunması için kolektif koruma yaklaşımı geliştirmiştir.

Koruma yaklaşımı mülkiyet kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bu durum dünya mirası üzerinde kolektif mülkiyetin olduğu algısını oluşturmuştur. Fakat Dünya Mirası rejiminin dünya mirası üzerinde herhangi bir kolektif mülkiyet hakkı öngörmediği tespit edilmiştir. Taraf devletlerin kendi topraklarında bulunan kültürel ve doğal miras üzerindeki özel mülkiyet hakkının teslim edildiği görülmüştür. Ayrıca Rejim, topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması, muhafazası yetkisini de taraf devletlere vermektedir. Sonuç olarak, Dünya Mirası rejiminin kolektif mülkiyet değil, "kolektif koruma" sistemi oluşturduğu tespit edilmiştir. Rejimin bu şekilde inşa edilmesinin uluslararası politikanın temel normlarından olan egemenlik normu ile uyum içinde olmasını sağladığı kanaatine varılmıştır. Bu sayede rejimin, devletler için kabul edilebilir bir iş birliği sistemi haline geldiği sonucuna varılmıştır.

Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmalarının incelendiğinde, UNESCO bu rejimle sorun alanına bir takım kavramsal yenilikleri ve değişiklikleri de getirdiği görülmüştür. Her şeyden önce UNESCO "insanlığın ortak kültürel mirası" kavramını "dünya mirası" kavramına doğru geliştirdiği çıkarımı yapılmıştır. İnsanlığın ortak kültürel mirası kavramı, insan eli ile oluşturulan kültürel varlıkları kapsar. Dünya mirası kavramının ise hem insan eli ile oluşturulan kültürel mirası hem de doğada oluşan doğal mirası kapsar nitelikte olduğu görülmüştür. Genel olarak ise "dünya mirası" kavramının ilk kez UNESCO tarafından ileri sürüldüğü tespit edilmiştir.

1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nin kültürel miras varlıkları olarak sadece somut ve taşınabilen kültürel varlıkları değil, taşınamayan kültürel varlıkları da kültürel miras olarak tanımladığı ve koruma nesnesi olarak kabul ettiği tespit edilmiştir. Bu anlamda Sözleşmenin kültürel mirasın tanımlanma kapsamını da geliştirdiği söylenebilir.

Dünya Mirası rejiminin sadece kültürel miras kavramına değil kavramın tanımlanma ölçütlerine, koruma yaklaşımına da yenilikler getiren bir rejim olduğu kanaatine varılmıştır. Kültürel mirasın değer ölçütünün zaman ve mekandan bağımsız olmadığı, herhangi bir kültürel miras varlığının ait olduğu toplum, grup ve bireyin ona yüklediği anlamla değer kazandığı görüşü genel olarak kabul görmektedir. UNESCO'nun Dünya Mirası rejimi ile kültürel mirasın değer ölçütünde yenilikler oluşturduğu gözlemlenmiştir. UNESCO kültürel ve doğal miras sitelerinin temsil olunduğu Dünya Mirası Listesi'ni oluşturmuş ve bu listeye sitelerin yazılması için belirli ölçütler tanımlamıştır. Bu sayede UNESCO'nun kültürel mirasa (doğal mirasa) evrensel geçerlilikte değer kazandırma girişiminde bulunduğu tespit edilmiştir. UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi sayesinde uluslararası toplumda kültürel ve doğal miras varlıklarının evrensel değere sahip olduğu algısını oluşturduğu kanaatine varılmıştır.

UNESCO'nun Dünya Mirası rejimi ile kültürel mirasın işlev ölçütüne de birtakım değişiklikler getirdiği tespit edilmiştir. Eksiden kültürel miras, korunan şey olarak algılanmıştır. Genellikle kültürel miras varlıklarının gelecek nesillere aktarılmak için "korunan şey" konumuna getirildiği görülmektedir. UNESCO, 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nde kültürel mirasın sadece korunan değil, aynı zamanda toplumun yaşamında aktif işlev taşıyan, "kullanılan şey" olması gerektiğini öngördüğü belirlenmiştir. Bu sayede UNESCO'nun Dünya Mirası Rejimi ile kültürel mirasın işlev ölçütünde de değişiklik yaptığı kanaatine varılmıştır.

Bütün bunlarla birlikte, Dünya Mirası rejiminin oluşturulduğu sorun alanının iş birliği ve rejim oluşturulması için uygun bir sorun alanı olduğu görülmüştür. Bu sorun alanında iş birliğinden elde edilen fayda diğer bir alanda politik baskı gücüne dönüştürülemeyeceğinden devletlerin iş birliği yapması kolaylaşmıştır. Dünya Mirası rejiminin ortak çıkarlar ikilemi üzerinde inşa edilmiş iş birliği rejimi olduğu kanaatine varılmıştır. Devletlerin Dünya Mirası rejimine taraf olarak elde edecekleri faydanın üç şekilde olacağı düşünülmüştür: ilki, kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirası korumak için yardım alma şansı elde etmek; ikincisi ise bütün insanlığın ortak kültürel ve doğal mirasının korunmasını sağlamak; üçüncüsü ise Dünya Mirası Listesi'nin sağladığı prestijden faydalanmak. Dünya Mirası rejiminin genel yapısının ortak çıkarlar ikilemi üzerinde inşa edilen iş birliği rejimlerinin genel yapısına uygun olduğu gözlemlenmiştir. Öncelikle iş birliği rejimlerinde olduğu gibi 1972 Dünya Kültürel ve Doğal

Mirasının Korunması Sözleşmesi ile yasal sorumluluk çerçevesi oluşturulmuştur. Rejim kapsamında şeffaflığı temin etmek, bilgi asimetrisini azaltmak ve belirsizliği çözmek için mekanizmalar geliştirilmiştir. Aynı zamanda ortak çıkarlar ikilemi üzerinde oluşturulan rejimlerde olduğu gibi taraf devletlerin davranışlarını kontrol eden denetim ve uyum mekanizmalarına sahip olduğu görülmüştür. Rejimin denetim ve uyum mekanizmaları iç içe geçmiş şekilde tasarlandığı tespit edilmiştir. Dünya Mirası Fonu, yardım sistemi, raporlama sistemi denetim ve uyum mekanizmaları olarak değerlendirilmiştir.

Dünya Mirası rejiminin inşa mekanizmaları, rejimin sorun alanına getirdiği yenilikler ve değişimlerle birlikte rejimin temel aktörleri, idari kurumları, danışma organları da ele alınmıştır. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf devletler, UNESCO, danışma organları (IUCN, ICOMOS, ICCROM), STK'lar, ilgili toplumlar, gruplar, bireyler Dünya Mirası rejiminin aktörleri olarak kabul edilmiştir. Dünya Mirası rejiminin uluslararası politikanın değişen şartlarına uygun olarak çok aktörlü bir yapıya sahip olduğu teyit edilmiştir. Bununla birlikte 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nin taraf devletlere geniş yetkiler verdiği gözlenmiştir. Örneğin, kendi topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması, muhafazası, Dünya Mirası Listesi'ne aday olarak sunulması, diğer devletlerden yardım istenmesi yetkilerinin ilgili taraf devlete ait olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle her ne karar çok aktörlü yapıya sahip olsa da, 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'ne taraf devletlerin ve UNESCO'nun Dünya Mirası rejiminin temel aktörleri olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Bütün bu bulgularla birlikte, Dünya Mirası rejiminin aktörlerin kimlik tanımlamalarını da etkilediği tespit edilmiştir. Dünya Mirası rejiminin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınma, prestij, Dünya Mirası Fonu'ndan yardım elde etme imkanına sahip olma aracı olarak görüldüğü düşünülmüştür. Gelişmiş ülkeler için rejimin öneminin farklı değerlendirildiği görülmüştür. Bu ülkeler için rejimin hem prestij elde etme hem de bütün dünyada bulunan dünya mirası sitelerinin korunmasını sağlamak açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle Dünya Mirası rejimi kapsamında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin “faydacı”, gelişmiş ülkelerin ise “yardım sağlaması gereken”, “donör” kimliği kazandığı kanaatine varılmıştır.

Dünya Mirası rejimi idari yapıya sahip bir rejim olarak değerlendirilmiştir. Dünya Mirası Komitesi, Genel Kurul, Dünya Mirası Bürosu, Dünya Mirası Merkezi Rejim'in idari kurumları olarak ele alınmıştır. Dünya Mirası Listesi'ne hangi sitelerin yazılması ve çıkarılmasıyla ilgili karar verme, yazım ölçütlerinin belirlenmesi, Dünya Mirası Fonu'ndan yardım ayrılması, Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nin oluşturulması, sunulan raporların değerlendirilmesi yetkilerinin Dünya Mirası Komitesi'ne ait olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Dünya Mirası Komitesi'nin oluşturulan bu rejim kapsamında geniş yetkilere sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Danışma Organları olan IUCN, ICOMOS, ICCROM'un temel işlevlerinin, taraf devletlere rejim kapsamında teknik bilgi, yardım ve tavsiyelerde bulunmak olduğu görülmüştür. Bu nedenle danışma organlarının, sağladıkları işlevler sayesinde Dünya Mirası rejimi açısından "epistemik topluluk" rolü oynadığı değerlendirilmesi yapılmıştır. İşbirliği rejimlerinin temel işlevine uygun olarak danışma organlarının sağladıkları bilgiler sayesinde rejim kapsamında bilgi asimetrisini azalttıkları tespit edilmiştir.

Rejimin etkinliğin sağlanması için hangi uyum ve denetleme mekanizmalarının geliştirildiği sorusu ise Dünya Mirası Fonu, raporlama sistemi üzerinden incelenmiştir. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nde Dünya Mirası rejiminin etkinliğini sağlamak amacıyla uyum mekanizmalarının geliştirilmesi öngörülmüştür. Dünya Mirası rejiminin kapasite artırıcı, güven artırıcı ve aynı zamanda denetleme mekanizmalarına sahip olduğu gözlenmiştir.

Rejimin en önemli kapasite artırıcı mekanizması olarak Dünya Mirası Fonu kabul edilmiştir. 1972 Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 15. maddesi gereğince oluşturulan Fon'un dünya kültürel ve doğal mirasının korunması için önemli mali kaynak işlevi taşıdığı tespit edilmiştir. Dünya Mirası Fonu, Dünya Mirası rejiminin amacına ulaşması için kapasite oluşturan araç veya kurum olarak tasarlandığı kanaatine varılmıştır.

Dünya Mirası Fonu'nun temel mali kaynağı taraf devletler tarafından ödenen düzenli ve gönüllü katkılardır. Fon'dan yardım almakla ilgili geliştirilen prosedüre göre, yalnızca düzenli ve gönüllü katkıları yapan taraf devletler yardım talebinde bulunabilir. Bazı devletler için Fon'dan mali yardım sağlamak, Dünya Mirası rejiminden elde edilen en önemli fayda olarak görülmektedir. Bu varsayım göz önünde bulundurularak uluslararası yardım şartlarının güven artırıcı mekanizma olarak tasarlandığı düşünülebilir: Çünkü elde edilen fayda Dünya Mirası Fonu'na katkıların düzenli olarak yapılmasına bağlanmıştır. Ayrıca taraf devletlerin Dünya Mirası Komitesi'ne üye olarak seçilebilmesi için de Fon'a yapılan ödemelerin düzenli olarak yapılması gerekir. Dünya Mirası Komitesi'ne üye olmak; hem Dünya Mirası Listesi'nde daha çok temsil edilme fırsatı ve böylece müzakerelerde üstünlük sağlama hem de uluslararası politikada özel bir prestije sahip olma yönünde faydalar sağlamaktadır. Dolayısıyla Dünya Mirası rejiminin sağladığı bu faydaların da rejime buyruklarına uymak şartına bağlandığı gözlenmiştir.

Dünya Mirası Fonu'ndan yardım alma konusunda önceliğin acil durumlara verildiği tespit edilmiştir. İlgili bölümde verilen resmi istatistiklerden de görüldüğü üzere, yardım alan devletler ekonomik zorluklarla mücadele içinde olan devletlerdir. Bu tespitlere binaen, uluslararası yardımın Sözleşme'de belirlenen temel ilkelere uygun bir şekilde belirlendiği sonucuna varılmıştır.

Rejimlerin kapasite artırıcı mekanizmalarının rejimin temel amacına ulaşmada destek sağladığı göz önüne alınırsa, Dünya Mirası Komitesi, Dünya Mirası Merkezi, Dünya Mirası Bürosu da kapasite artırıcı mekanizmalar olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu idari kurumlar rejimin etkin bir şekilde çalışması için tasarlanmıştır.

Yukarıda gösterilen uyum mekanizmalarından başka, aktörlerin Dünya Mirası rejimi buyruklarına uygun davranmasının arkasındaki en önemli etkenlerden birinin "şöhret" faktörü olduğu kanaatine varılmıştır. Kültürel ve doğal miras sitelere karşı hassas yaklaşım ve koruma çalışmalarının herhangi bir devletin modernlik göstergesi olarak kabul edildiği söylenebilir. Bu tür hassaslık, devletlere uluslararası toplumda kültürel alanda prestij sağlar. Bu nedenle kültürel ve doğal mirasın korunmasını amaçlayan ve bu alanda otorite olarak kabul edilen Dünya Mirası rejimi buyruklarına uygun davranış sergilemenin, devletlerin kültürel alandaki prestijini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Dünya Mirası rejiminin denetleme ve izleme mekanizmalarına sahip olduğu gözlenmiştir. Raporlama sisteminin, Dünya Mirası rejiminin denetleme ve izleme mekanizmalarını oluşturduğu kanaatine varılmıştır. Dünya Mirası rejiminin raporlama sisteminin iki ayrı raporlama sisteminden oluştuğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki koruma durumu raporları'nın sunulduğu reaktif izleme süreci, ikinci ise periyodik raporlamadır. Koruma durumu raporları ve reaktif izleme süreci sayesinde Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan sitelerin koruma durumu, karşılaştıkları veya karşılaşacakları tehlikeler konusunda kapsamlı bir izleme ve denetleme sisteminin oluşturulduğu gözlenmiştir. Koruma durumu raporları, düzenli olarak "koruma durumu bilgi sistemi" sayfasında yayınlanır.

Bu sayede rejimin bütün tarafları dünyanın herhangi bir yerinde bulunan ve Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan sitelerin koruma durumları hakkında güvenilir bilgiye erişme imkanı elde eder. Bilgiye eşit erişimin sağlanmasının rejimin temel amacının yerine getirilmesi konusunda aktörlerin birbirlerine karşı duydukları güvensizlik ortamını yumuşattığı sonucuna varılmıştır.

Ayrıca koruma durumu raporlarının hazırlanması sürecinde sadece taraf devletlerin sundukları bilgilere dayanılmaması, farklı araçlar ve kaynaklar sayesinde sunulan bilgilerin doğruluğunun araştırılmasının, bu raporları daha güvenilir hale getirdiği sonucuna varılmıştır. Koruma durumu raporları ve reaktif izleme sürecinin Dünya Mirası rejiminin temel amacı açısından iki konuda özellikle önemli olduğu görülmüştür. İlk olarak koruma durumu raporları sayesinde Dünya Mirası Komitesi Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan sitelerin karşılaştıkları veya karşılaşacakları tehlikeler hakkında bilgi elde ederek Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nde yazılacak siteleri belirler. Reaktif izleme sürecinin ikinci önemi ise Dünya Mirası Komitesi'nin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılması gereken sitelerin belirlemesi için gerekli bilgileri sunmasıdır. Koruma durumu raporları, Dünya Mirası Komitesi'nden önce Dünya Mirası Merkezi ve danışma organları tarafından incelenir. Bu sayede çoğu zaman sorunlar Dünya Mirası Komitesi'ne ulaşmadan Dünya Mirası Merkezi ve danışma organlarının tavsiyesi ve teknik desteği ile çözülür. Bu durumun, Dünya Mirası rejiminin bürokratik aksaklığa maruz kalmadan hızlı bir şekilde amacına ulaşmasını sağladığı tespit edilmiştir.

Periyodik raporlama sisteminin ise, Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanması hakkında taraf devletlerin kendilerini rapor ettikleri bir sistem olduğundan koruma durumu raporları ve reaktif izleme süreci kadar etkin bir sistem oluşturmadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Raporlama sistemi ile birlikte Dünya Mirası rejimi çerçevesinde aktörlerin birbirlerinin davranışlarını izlemesi için uygun mekanizmalar sağlandığı tespit edilmiştir. Taraf devletlerin Dünya Mirası Fonu'na yaptıkları düzenli ve gönüllü katkılar hakkındaki bilgilerin UNESCO resmi sitesinde yayınlanması da denetleme mekanizması olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak araştırma sorusunun cevaplandırılma sürecinde Dünya Mirası rejiminin etkin şekilde çalışan uyum ve denetleme mekanizmasına sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Tezde sitelerin Dünya Mirası Listesi'ne hangi kriterler doğrultusunda yazıldığı ve Liste'den çıkarılma sürecinin nasıl olduğu sorusu da yanıtlanmıştır. Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 1. Maddesi ve 2. Maddesi doğrultusunda taraf devletlerin kendi topraklarındaki kültürel ve doğal miras varlıklarını belirlediği görülmüştür. Sözleşme'nin 1. Maddesinde yapılan kültürel miras tanımının istisnai evrensel değeri olan somut, taşınabilen ve taşınamayan kültürel miras varlıklarını kapsadığı tespit edilmiştir. Sözleşme'nin 2. Maddesinde yapılan doğal miras tanımından ise, doğal miras alanlarının estetik, bilimsel önemi olan veya sadece korunması önemli doğal miras varlıklarını kapsadığı görülmüştür.

Dünya Mirası Komitesi'nin, Dünya Mirası Listesi'ne yazılacak sitelerin seçilmesi için on adet ölçüt belirlediği görülmüştür. Bu ölçütlerin gözden geçirmeye (revize edilmeye) açık olması, Komite'nin kavramsal değişikliklere yanıt verme isteğini gösteren bir husus olarak değerlendirilmiştir.

Dünya Mirası Listesi'ne sitelerin yazılma ve çıkarılma süreçleri de ele alınmıştır. Sitelerin Dünya Mirası Listesi'ne yazılması süreci incelenirken sadece belirlenen ölçütten birine uymasının yeterli olmadığı görülmüştür. Komite'nin belirlediği en önemli şartlardan biri sitelerin ilgili devletin geçici listesinde olmasıdır. Geçici listeler devletlerin kendi topraklarında bulunan ve Sözleşme'nin 1. Maddesi ile 2. Maddesi doğrultusunda belirlediği kültürel ve doğal sitelerden oluştuğu görülmüştür. Bu nedenle geçici listeler, taraf devletlerin ulusal miras listeleri olarak değerlendirilmiştir. Taraf devletler, Dünya Mirası Listesi'ne aday göstereceği siteleri geçici listelerde yazılı olan mülkler arasından seçer. Geçici listelerin hazırlanması ve adaylıkların sunulması yetkisi sadece ilgili taraf devletlere aittir. Bu durum Dünya Mirası rejimi kapsamında taraf devletlerin yetkili ve temel aktörler olduğunun bir diğer kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, taraf devletlerin geniş yetkisinin, ulusal azınlıklara ve küçük topluluklara ait kültürlerin çoğu zaman göz ardı edilmesine sebep olduğu düşünülmüştür.

Dünya Mirası Listesi'ne aday olarak sunulan sitelerin önce Dünya Mirası Merkezi ve Danışma Organları tarafından incelenmesi gerektiği görülmüştür. Komite Dünya Mirası Listesi'ne yazılacak siteleri belirlerken bu değerlendirmeleri göz önünde bulundurmalıdır. Sitelerin değerlendirmelerinin uzman kişiler tarafından yapılması nihai kararı olumlu yönde etkileyen husus olarak değerlendirilmiştir.

Sitelerin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmasının iki durumda gerçekleştiği gözlenmiştir. İlkinde insandan bağımsız etkenlerden dolayı sitenin Liste'ye alınmasını sağlayan özelliklerinin bozulduğu durumdan bahsedilmiştir. İkinci şartta ise insan eliyle oluşan tehlike yüzünden tehdit altında olan ve gerekli önemlerin zamanında uygulanmadığı durum ele alınmıştır. Her iki durumdan da yola çıkılarak herhangi bir sitenin Dünya Mirası Listesi'ne alınmasını sağlayan özelliklerin yok olması nedeniyle Liste'den çıkarılacağı görülmüştür.

Genel olarak Dünya Mirası Listesi'nin Dünya Mirası rejimi kapsamında önemli olduğu görülmüştür. Herhangi bir sitenin Dünya Mirası Listesi'ne yazılması ilgili taraf devlete birçok açıdan fayda sağladığı tespit edilmiştir. Her şeyden önce Dünya Mirası Fonu'ndan sadece Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan siteler için yardım ayrılması Dünya Mirası Listesi'nin öneminin en önemli göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan mülklerin uluslararası toplumda özel bir prestije sahip olması ve

bu prestijin ekonomik ve turistik fayda sağlaması, Dünya Mirası Listesi'nin taraf devletler için ne kadar önemli olduğu gösteren bir husus olarak değerlendirilmiştir.

Tezde “Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi”ne de değinilmiştir. Bu listeye, Dünya Mirası Listesi'nde yazılı olan ve tehdit altında olan mülklerin yazıldığı görülmüştür. Bozulma veya yok olma tehlikesi altındaki siteler için Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nde yazılmanın birtakım avantajlar sağladığı tespit edilmiştir. Her şeyden önce bir sitenin Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınmasının, koruma çalışmalarını teşvik ettiği ve uluslararası toplumun dikkatini söz konusu siteye çektiği gözlenmiştir. Ayrıca, tehlike altındaki bir sitenin bu Liste'ye alınması Dünya Mirası Fonu'ndan hızlı yardım alınmasını sağladığı tespit edilmiştir. Bu nedenlerden yola çıkılarak, Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi ve onunla ilgili prosedürlerin Dünya Mirası rejiminin temel amacına yönelik başarılı bir düzenleme olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Tezde sitelerin Dünya Mirası Listesi'ne yazılması ve çıkarılması süreci somut örnekler üzerinden ele alınmıştır. Türkiye'de bulunan Göbeklitepe'nin Dünya Mirası Listesi'ne alınması ve Almanya'da bulunan Dresden Elbe Vadisi'nin ise Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılması süreci değerlendirilmiştir.

Göbeklitepe'nin belirlenen on ölçütten üçünü karşılayan evrensel nitelikte bir miras sitesi olduğu görülmüştür. Göbeklitepe'nin, Operasyonel Yönerge'de yazılı olan i, ii ve iv. kriterler doğrultusunda Dünya Mirası Listesi'ne alınmış olduğu tespit edilmiştir. İlgili taraf devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Göbeklitepe'nin Dünya Mirası Listesi'ne alınması için gerekli bütün şartları yerine getirdiği gözlenmiştir. Sitenin Türkiye Geçici Listesi'ne alınması, adaylık sunulmadan önce koruma durumunun sağlanması, tampon bölge oluşturulması, gerekli altyapının oluşturulması gibi faaliyetlerin uygulandığı görülmüştür.

Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılma sürecine somut örnek olarak ise Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılması süreci gösterilmiştir. Waldschlösschen Köprüsü inşası nedeniyle, Dünya Mirası Listesi'ne yazılmasına sebep olan özelliklerini kaybettiği gerekçesiyle Dresden Elbe Vadisi'nin bu listeden çıkarıldığı görülmüştür. Bu süreçte, Dünya Mirası Komitesi'nin Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nde kalmasını sağlamak için bütün gerekli tedbirleri aldığı ve Alman yetkililere yeterli zamanı tanıdığı gözlenmiştir. Bu amaçla ilk olarak Dresden Elbe Vadisi Dünya Mirası Komitesi tarafından 2006 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alındığı, 2007 yılında koruma raporları doğrultusunda uyarı yapıldığı, 2008 yılında yapılan incelemeler sonucunda köprü yerine tünel inşası tavsiyesi yapıldığı, 2008 yılında önlemlerin zamanında yerine getirilmemesi durumunda sitenin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılacağı uyarısının tekrar yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yapılan uyarı ve tavsiyelerin Alman hükümeti tarafından zamanında değerlendirilmemesi ve bürokratik gecikmeler yüzünden köprü inşasının devam ettiği ve 2009 yılında Dresden Elbe Vadisi'nin Dünya Mirası Listesi'nden çıkarıldığı görülmüştür.

Araştırma sorularına verilen bu cevaplara ek olarak belirtmek gerekir ki, Dünya Mirası rejiminin kurulmasına büyük güçler liderlik etse de, onu "hegemonik bir rejim" olarak adlandırmak hatalı olacaktır. Dünya Mirası rejiminin ortaya çıkmasının, hegemonik güç ve güç dağılımından ziyade ortak ve örtüşen çıkarlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer yandan her ne kadar esas destekleyicisi büyük güçler olsa da, fayda dağılımında eşitlik ilkesinin geçerli olduğu görülmektedir. Dünya Mirası rejimini, ortak çıkarlar üzerinde inşa edilen bir iş birliği rejimi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

UNESCO, temel uzmanlık alanlarından ziyade dünya mirasının korunması alanında daha başarılı sonuçlar elde etmiştir. UNESCO, oluşturduğu etkin rejimle dünya mirasının korunması alanında otorite olarak kabul görmektedir. Rejimin temel amacının kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması, muhafazası, gelecek nesillere aktarılması olduğu göz önüne alınarak bazı durumlarda bu amaçtan belirli ölçüde saptığı düşünülmektedir. Devletlerin Dünya Mirası Listesini bir prestij aracı olarak görmesi bu konuda yarışa girmesinin rejimin temel amacına ulaşmasını olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir. Bir diğer olumsuz durum, Dünya Mirası Listesi'ne yazılan sitelerin politik çatışma araçları olarak kullanılmasıdır. Ancak bazı olumsuzluklara rağmen, UNESCO'nun oluşturmuş olduğu Dünya Mirası programı kendi alanında etkin bir rejim olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, bugün de kendi işlevselliğini koruyan ve varlığını sürdürün Dünya Mirası programı etkin bir uluslararası rejim olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abay T. E. (2013). Uluslararası Rejim Tartışmaları ve Karadeniz’de Çevre Yönetimi. Ankara
- Aksoy, S. Z. (2012). Rejim Teorileri. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, No. 46, s. 57-77
- Akipek, S. (2001). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’nin Değerlendirilmesi.
- Alpaslan, İ. (2018). Uluslararası Hukukta Kültürel Mirasın Korunması ve UNESCO Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aşılıoğlu, F. & Memlük, Y. (2010). Frig Vadisi Kültür Mirası Alanlarının Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 185-197.
- Aslan, Z. & Ardemagni, M. (2006). Introducing Young People to the Protection of Heritage Sites and Historic Sites. A Practical Guide For School Teachers in the Arab Region.
http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_09_ManualSchoolTeachers_en.pdf
Erişim tarihi: 11.07.2017.
- Avcıkurt, C. (2015). Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım. (4.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bertacchini, Enrico, Claudia Liuzza ve Lynn Meszell. “Shifting the Balance of Power in the UNESCO World Heritage Committee: an Empirical Assessment”. *International Journal of Cultural Policy* 23.3 (2017): 331-351.
- Breitmeier, H., Young, O. R. and Zürn, M. (2006). Analyzing International Environmental Regimes: from Case Study to Database. MIT Press, Cambridge.
- Çetin, T. (2010). Cumalıkızık Köyünde Kültürel Miras ve Turizm Algısı. *Milli Folklor*, 22 (87), 181- 190.
- Çokişler, N., Araslan, A., Çokişler, E. (2016). “Silahlı Çatışmaların Somut Kültürel Miras Üzerindeki Etkilerinin Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s.15-25.

- Çokişler, E. (2018). Uluslararası Hukuk Açısından Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Rejimi. *Millî Folklor*, 30(120).
- Doğaner, S. (2003). Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu. http://www.academia.edu/4509617/M%C4%B0RASA_TUR%C4%B0ZM%C4%B0N%C4%B0N_CO%C4%9ERAF%C4%B0_KAYNAKLARI_VE_KORUNMASI adresinden 14 Mayıs 2017
- Eryazıcıoğlu, E. ve Cengiz, H. (2018). İnsan Hakları Odaklı Bir Kültürel Miras Sistemi İçin Değerlendirme Modeli. *MEGARON*, 13 (4).
- Goldstein, Judith ve Robert O. Keohane (1993). Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change. Ithaca, Cornell University Press, s. 3-30
- Gökgür, P. (2005). 1933'den 2003'e Atina Kartasındaki Değişimler, CIAM'dan CEU'ya. *Planlama*, 13. http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/602294be910b1e3_ek.pdf
- Gürçayır, S. (2011). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma. *Millî Folklor*, 92, s.5-12.
- Haggard, Stephan, & Beth A. Simmons. (1987). Theories of international regimes. *International Organization*, 41(3), s. 491-517
- Hasenclever, Andreas Peter Mayer ve Volker Rittberger. (1996) Interests, Power, Knowledge: The Study of International Regimes. *Mershon International Studies Review*, 40 (2), s.177-228.
- Hasenclever, Andreas, Peter Mayer ve Volker Rittberger. (2000). Integrating Theories of International Regimes. *Review of International Studies*, 26(1), s. 3-33.
- Krasner, Stephen D. (1982). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*, 36, s. 185-205
- Keohane, Robert O. (1984). After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton, Princeton University Press.
- Kratochwil F. & Ruggie J. G. (1986). International Organization: A State of the Art on an Art of the State. *International Organization*, 40(4), s. 753-775

- Köroğlu, Ö. & Ulusoy Y. H. & Avcıkurt, C. (2018). Kültürel Miras Kavramına İlişkin Alguların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1), 98-113.
- Lynch, K. (2011). Kent İmgesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Maurel, C.(2006). L'UNESCO de 1945 à 1974. Paris. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00848712/document>
- Maurel, C. (2010). Histoire de l'UNESCO. Les trente premières années (1945-1974). L'Harmattan, 2010, s. 316. <https://journals.openedition.org/chrhc/2321>
- Merryman, J. H. (1989). The Public Interest in Cultural Property. *California Law Review*, 77 (2), 339-364.
- Mitchell, R. B. (1994). Regime Design Matters: Intentional Oil Pollution and Treaty Compliance. *International Organization*, 48 (3), s. 425-458.
- Oğuz M.Ö. (2013). Terim olarak Somut Olmayan Kültürel Miras. *Millî Folklor*, 25(100). <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=100&Sayfa=2>
- Olson, M. (1965). The Logic of Collective Action . Cambridge, Harvard University Press.
- Ökmen M. (2013). Bir İnsan Hakkı Olarak Kentli Haklarının Geliştirilmesi ve Yerel Yönetimler, Ed. Zeybekoğlu Sadri S. vd. (2013). Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 17-43.
- Özünel, Ö. E. (2017). İnsanlar, Gezegen ve Refah İçin Bir Eylem Planı: Somut Olmayan Kültürel Miras ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Eleştirel Yaklaşım. *Millî Folklor*, 116, s. 18-32.
- Ruggie, John Gerard. (1975). International Responses to Technology: Concepts and Trends. *International Organization*, 29(3), s. 557-584.
- Somut Olmayan Kültürel Mirasın Koruması Sözleşmesi. (Çev. M. Öcal Oğuz, Yeliz Özay ve Pulat Tacar) *Millî Folklor*, 65 (Bahar 2005) s. 163-171

- Snidal D. (1985). The Limits of Hegemonic Stability Theory. *International Organization*, 39, s. 579- 614.
- Stein, Arthur A. (1982). Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World. *International Organization*, 36 (2), s. 299-324.
- Waltz, Kenneth N.(1979). *Theory of International Politics*. Reading, Mass., Addison-Wesley.
- Yavuz, A.H. (2017). Bir Savaş Suçu Olarak Kültürel Miras Niteliğindeki Eserlere Yönelik Saldırı Eylemi Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Al Mahdi Kararı Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Barosu Dergisi*, 3. Erişim: <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2017-3/6.pdf>
- Yeşilbursa, C. C. (2013). Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Somut Kültürel Mirasa Yönelik Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21 (2), s. 405 - 420.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Young, Oran R. (1980) International Regimes: Problems of Concept Formation. *World Politics*, 32, s. 331-356.
- Young, Oran R. (1986). International Regimes: Toward a New Theory of Institutions”, *World Politics*, 39 (1), s. 104-122.
- Zoungni F.T. (2015). La Théorie des Régimes Dans Un Monde Globalisé: Entre Évolutions et Résistances. *Glocalism: Journal of Culture, Politics, and Innovation*, 2015 (1), s. 1-15.

- http-1: <http://www.unesco.org.tr/Pages/209/181> (17. 12. 2019).
- http-2: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (18.01.2020).
- http-3: <https://whc.unesco.org/fr/etatsparties/stat/> (31.03.2020).
- http-4: <https://whc.unesco.org/fr/ag/> (30.03. 2020).
- http-5: <https://whc.unesco.org/fr/comite/> (31. 03.2020).
- http-6: <https://whc.unesco.org/fr/list/stat> (31.03. 2020).
- http-7: <https://www.iucn.org/about> (31.03.2020).
- http-8: <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/mission-and-vision> (01.04.2020).
- http-9: <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/icomos-mission?start=1> (01.04.2020).
- http-10: <https://www.icrom.org/about/overview/what-iccrom> (01.04. 2020).
- http-11: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/> (01.05.2020).
- http-12: <http://whc.unesco.org/en/nominations/> (01.04.2020).
- http-13: <http://whc.unesco.org/en/criteria/> (04.04. 2020).
- http-14: <http://whc.unesco.org/en/list/stat> (06.04.2020).
- http-15: <http://whc.unesco.org/en/list/stat> (09.04.2020).
- http-16: <http://whc.unesco.org/en/158/> (10.04.2020).
- http-17: <http://whc.unesco.org/en/financialregulations/> (10.04.2020).
- http-18: <http://whc.unesco.org/en/intassistance/> (11.04. 2020).
- http-19: <http://whc.unesco.org/en/intassistance/#statistics> (11.04.2020).
- http-20: <https://whc.unesco.org/en/soc/> (04.04. 2020).

- http-21: <https://whc.unesco.org/en/soc/> (05.05. 2020).
- http-22: <https://whc.unesco.org/en/reactive-monitoring/#1> (04.04.2020).
- http-23: <https://whc.unesco.org/en/reactive-monitoring/#2> (04.04.2020).
- http-24: <https://whc.unesco.org/en/periodicreporting/> (04.04.2020).
- http-25: <https://whc.unesco.org/en/list/1572> (09.04. 2020).
- http-26 :<http://whc.unesco.org/en/list/?&delisted=1> (08.04.2020).
- http-27: <http://whc.unesco.org/en/list/1156/> (08.04.2020) .
- http-28: <http://whc.unesco.org/en/news/447/> (08.04.2020).
- http-29: <http://whc.unesco.org/en/news/414/> (08.04.2020).
- http-30: <http://whc.unesco.org/en/news/522/> (08.04.2020).